

A MAGYAR IMPERIALIZMUS

ÍRTA:
DOMOKOS LÁSZLÓ DR.

BUDAPEST, 1910

BEVEZETÉS

A magyar közéletet feszült várakozás tartja izgalomban, mely a politika eshetőségeivel szoros összefüggésben áll. Minden gondolkozó ember érzi és látja, hogy társadalmi berendezkedésünk egész épülete megingott; szociális erők nagy összeütközései várhatók és a harc kimenetelétől függ Magyarország legközelebbi harminc-negyven évének politikai arculata. A magyar társadalom átlaga, sajnos, politikai iskolázatlansággal megy neki a legsúlyosabb problémák megoldásának, melynek eshetőségeitől újabb és újabb generációk munkájának sikere függ; holott a nyugati társadalmak példája szerint csak azok a politikai mozgalmak arattak teljes sikert, csak azok forgatták föl gyökeresen egy avult társadalmi formának összes célszerűtlen intézményeit, melyeknek iránya tudatos és erőteljes szellemi forradalom alakjában már előre teleitatta a nép széles rétegeit az új korszak fölfrissítő szabadságvágyával.

Az olvasó, választó és véleménynyilvánító közönség nagy tömege még mindig sokkal inkább hajlandó a politikában az individuumok erőmérkőzésének színjátékát látni, mint az egymáshoz súrlódó tömegek hatalmi nivellálódását. A szociológia viszont nem az egyének versenyfutásában, hanem az embercsoportok

szerves alakulatainak fluktuációjában keresi és találja meg azoknak a törvényszerűségeknek magyarázatát, melyek döntő befolyásúak a társadalmi fejlődés irányának meghatározására. A következő fejezetekben a történeti kutatás és ítélet régi módszereivel szemben szociológiai szempontból fogjuk a magyar társadalom struktúráját mikroszkopikus boncolás tárgyává tenni és épen ezért ez a könyv nem agresszív politikai tendenciákat, hanem tudományos és kontemplatív vizsgálat útján szerzett eredményeket tár föl a magyar állami élet modern alakjának folytonos szemléltetése közben. Szociológiai rajzát adja amaz erők szakadatlan súrlódásának, melyek az osztályharcok forró levegőjében egy sajátos összetételű társadalom evolváló rohanását irányítják. Ezen a téren természetesen csak kísérlet-számba megy minden törekvés, mely a gyakorlati politika vezető elvei között az embereken felülálló szuperorganikus tényezők szerepét kutatja. Ilyen tényezők azonban vannak. Ez elvitázhatatlan tény és a magyar társadalom nem zárkozhatik el az elől a gondolat elől, hogy fejlődésének menetét többé ne a pártpolitikai nézőpontok szögletéből, hanem a szociológiai megállapítások által nyújtott magasabb értelmi színvonalról ellenőrizze.

*

A társadalmi erők dinamikájának ismerete alapján már meglehetősen határozottsággal meg lehet jelölni egyes társadalmi jelenségeknek szükségszerű okozatát, valamint azokat a jövőben bekövetkező nagy átalakulásokat, melyeknek kezdeti állapota még egyáltalán be sem következett. A szociológiának ez a

törvényszerűsége azt a gondolatot fejezi ki, hogy a szerves egészét képező állami élet magasabb biológiai elvek szerint alakul át folyton új képletekké és hogy ennek a szakadatlan evolúciónak a törvényei a matematika frappáns logikájával nagyon is közeli rokonságban állanak. A tömegek biológiája nem lehet más, mint az organizmusé s ha figyelembe vesszük, hogy az organizmus fejlődését milyen nagy mértékben befolyásolják a pszichológikus hatások és jelenségek, szükségképen el kell fogadnunk azt a föltevést is, hogy a tömegek «irányításában igen jelentős szerepe van a szuggeszióknak és az emberi tömegek egységes akaratának, melyet tudományosan intrapszichológikus jelenségnek nevezünk.

A politikai élet hullámzásának figyelői tehát e nagy horderejű szociológiai elvek alapján előre megjelölhetik az utat, melyen az aktív politikát jelentő törvényhozásnak föltétlenül haladnia kell. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a vezércikkekben, a választókhoz intézett nyílt levelekben és a politikai gyűléseken elhangzó rengeteg szóáradatban alig van hang, mely a pártérdekeken felülemelkedve, magasabb emberi, vagy szociológiai nézőpontból vizsgálná az eseményeket. A politikai mező telve van agitátorokkal és érdekcsoportok jogi képviselőivel. Amit a törekvéseik iránya felől írnak, az csak színjáték. Szemfényvesztés. Egyesek keserű szemrehányással gúnyolják a hatalomra jutottak félhivatalos gögijét és nem akarják elismerni, hogy maguk is ugyanannak a bálványnek rabjai, melynek imádása szemükben megbocsáthatatlan bűn. Azok pedig, akiknek sikerült tőkésíteniök a maguk

agitatórius tevékenységük eredményeit, vakmerő rabulisztikával védelmezik álláspontjukat és szentül megvannak győződve, hogy ők irányítják azt a szűkebb világot, mely a nemzeti élet keretében akar egységes állami létté izmosodni.

Tény, hogy a vezércikkírók rendszeren többre jutnak kézzelfogható eredmények fölhalmozásában, mint az elméleti tudósok. A szakemberek megírják könyvben, hogy az adóreform rossz, hogy a világnak minden modern államában visszautasítanak azt a tervezetet, mely az adófizetők kényszervallatását és rendőri elővezettetését célozná. A kereskedők és pénzemberek deputációban mennek a kormány elé és sürgetik a reform visszavonását, föltárják nyilvánvaló tévedéseit és a polgárjogokat sértő túlkapásait, – de mindez nem ér annyit, mint egy izzó pártszenvédéllyel megírt fulmináns vezércikk, mely azt kiáltaná bele a hangzavarba, hogy a reform sérti a pártok előzetes megegyezését ! A magyar képviselőház ősi szokás szerint még számtalan ülést fog kitölteni a házszabályok agyafűrt szövegének fejtegetésével, a nemzeti engedmények, ezrednyelv és magyar hadi jelvények követelésével, – holott a társadalmi és közgazdasági kérdéseknek egész raja várja a megoldást és osztályok harca, nagy érdekek összeütközése provokálja a komoly munkából fakadó értékes eredményeket.

Bizonyos, hogy míg a magyar törvényhozás meg nem szabadul ettől a hagyományos szalmacséplési mániától és föl nem ismeri annak jelentőségét, hogy a modern lélek nem közjogi vitákat, hanem reális

eredményeket akar az élet anyagi részéből kisajtolni, – addig európai színvonalra emelkedni nem fog. A nyugati áramlatok pozitív tudáson alapuló törvényhozói tevékenység nyomán fakadtak, mi pedig Werbőczyt és Deákot korigáljuk és címeres levelekkel nemesítjük magunkat, mert a szív nemessége nem nyújt egyebet a filantrópok egyszerű tiszteleténél.

Egy második népvándorlás vezeti véreinket át az óceánon, a mindent befogadó, nagy, küzdelemmel teli új világba s amit mi értünk teszünk, az mindössze annyi, hogy szubvenciót fizetünk a *Cunard Line*-nek, hogy a szállítási díjakat ne német, hanem angol hajóstársaság vágja zsebre. Igaz, hogy viszont Fiume személyforgalma emelkedik, ami magyar pénzbe és emberáldozatba kerül. De mióta a nagy vándorlás megkezdődött, mely másfél millió magyar honpolgárt segített át Amerikába, egyetlen egyszer sem vetették föl a magyar parlamentben a hitbizományoknak és latifundiumoknak fölszabadítás! tervét, mely az első lépés lehetne a termelési eszközök hiányában földönfutóvá vált néptömegek visszatartására. Főurak és papi testületek ülnek a külterjesen művelt magyar ugaron, melyből egy új kultúra fényes napja, délibábos csillogású renesszánsza kelne ki a magyar paraszt ekevasa nyomán. A holtkéz garázdálkodása egyetlen európai államban sem öltött akkora mérvet, mint Magyarországon. Államadósságunk az alkotmányosság négy évtizedében tíz milliárdra emelkedett. Az agrárközéposztály és proletariátus napról-napra küzd a folyton fokozódó élelmiszerdrágasággal, iparunk az osztrák kartellekkel, mialatt a föld parlagon

hever és a pénz a szabadon garázdálkodó részvénytársaságok acélkamráiban halmozódik föl. A nemzeti-ségek zaklatása nem lankad, hanem erősödik; a hadsereg eltartásának terhe évről-évre súlyosodik.

Ilyen a kép, melyet az imperializmus jegyében kormányzott Magyarországról a huszadik század kezdetén festhetünk. E helyzet szociológiai megvilágításából eredő tanulságok érdekelnek bennünket, hogy kikeressük az individuumok erőmérkőzésében felfedezhető magasabb szociális törvények érvényesülését és, ha lehet, rámutassunk azokra a kapcsolatokra, melyek a magyar társadalomnak jelenben folyó politikai küzdelme és a minden társadalmak belső evolucionárius törvényei között kétségtelenül fönnállanak.

A magyar imperializmus: a *magyar betegség*. Ennek a betegségnek a kórtörténetét adjuk itt elő vázlatosan.



Magyar impérium

A közélet felszínén a napi sajtó és a parlamenti küzdelmek közhely-virágai úszkálnak. Elszomorító az az önző könnyelműség, amellyel a leglényegesebb fontosságú kérdések körül homouzion-szerű ellentétek miatt pártokra szakadoznak a tömegek. Külön frazeológiájuk van és külön meggyőződésük. Rendkívüli módon tudják gyűlölni egymást anélkül, hogy az érdekközöségnek leghalványabb tudata élne bennük. Pedig az ellenfelek, akik késhegyig menő harcot folytatnak egymás ellen, sokszor ugyanazon egy cél felé törekzenek, csak a fegyelmezetlenül burjánzó gondolati készletük más és más; csak a közhelyeik, klubjuk, szokásaik és harcolási módjuk különbözik egymástól.

E megállapítások illusztrálására egy átlátszó gyakorlati példával fogunk szolgálni.

Alig van magyar ember, kiben a fajszeretet és a tápláló földhöz való akaratlan vonzódás teljesen elmosódott volna. A magyar ember tehát épen úgy, mint a szláv, vagy a germán, eminens létkérdései közé sorolja azt az óhajtást, hogy fajtája nagy és erős, a nemzetek versenyében tehetős és számottevő, gazdaságilag izmos és politikailag önálló legyen. Mégis – ez az egységes, nagy gondolat, melynek ellensége magyar ember nem lehet, a pártok egész sorozatára

osztja a társadalom elemeit aszerint, amint a kivitett módozatai különbözőségeket teremtettek meg a fel-fogás leszármazása tekintetében. Minden osztálynak más programja van a megoldásra. Van, ki az álmodott hatalmat a többi népfaj fölött elérendő rendőri; és katonai uralomban látja megtestesülni; más a jó kereskedelmi piacok elhódítását, ismét más az uralkodásra hivatott faj nyelvének általánossá tételét kívánja. Mindenki olyan módon óhajtja a megoldást, amely mód az ő egyéni tevékenységének, foglalkozásának irányai szerint legjobban célravezetőnek bizonyult. A társadalom tehát a főbb foglalkozások szerint rétegződött el, vagyis, szakszerűbb kifejezéssel: az osztályérdekek csoportokra osztották a társadalmat, amely csoportok saját társadalmi jelentőségük súlyával, frazeológiájuk nagy készletével és nem nagyon válogatott fegyvereik egész tömegével folytonos harcban állanak egymással. Önérdük mozgatja őket, de szolidáris csoportok közös érdeke dolgozik munkájuk irányításában.

Feltűnő, hogy e politikai jellegű súrlódásokban milyen nagy hordereje van a pszihikai hatásoknak. A politikát senki sem tekintheti másnak, mint a tömegszuggesztió megkapó, lebilincselő játékának. De e szuggesztiónak eszközei épen mostanában jelentős, átalakuláson mennek keresztül. Még széles körben divatos a hazafias frázisok, agyonkoptatott közhelyek használata; a programbeszédnek hemzsegnék azoknak a közjogi frázisoknak a tömegétől, melyekkel a félművelt iparos- és kisgazda-társadalom szűkös intelligenciája át van itatva. Legkomolyabb napilapjaink

közhelyekből élnek. De másrésről a pozitívítások iránt fogékony intellektuelek osztálya már undorodik ettől a jelképes beszédétől. Az egész világ irodalma futva menekül a sablon elől; egyéni meglátások, kifejezések, megérzések dominálnak az írás művészetében és a képzőművészetek összes ágainak megjelenési formáiban. A tudomány már régen áttért a precíz meghatározások terére. A pozitívítás felé törekvő megismerésnek ez az iránya azt jelenti, hogy az értelmiség nagy térfoglalásával szűkebb térre szorult a demagógia; a munkásosztály szakadatlan és önfeláldozó tanítás után fölemeltetett az érzelmek játékanak köréből az intuitív, belátáson alapuló cselekvőképesség színvonalára. Tehát itt az ideje, hogy a politikában se hangozzék el annyi hazugság, amennyi az igazság előléseére még elégséges. Werbőczy korában és még igen sokáig azután, a törvénykönyveket úgy szövegezték, hogy az, akinek dolgait szabályozták, a legjobb akarattal sem értette meg őket. A modern felfogás tendenciája ezzel szemben az, hogy a tények logikájával, az adatok halmazatával és az érthetőség nyelvén népszerűvé tegye a gondolatot: hogy az állami életnek és a társadalomnak fejlődése nem valami hozzáférhetetlen, magasabbrendű titok, hanem mindenki előtt nyitva álló könyv, melynek sűrű és változatos-tartalmú oldalait az élet emberek vérével és munkás-individuumok verejtékével írta.

*

A szemfényvesztő kifejezéseknek egyik legtipikusabb példánya az, mely a *magyar impérium* bűbajos.

álmával kacérkodik. Mikor ezt a két szót kimondják, kidomborodik a sovíniszta magyar melle, mint a fel-fuvalkodott békáé. Egy uralkodó és számban is jelentős osztály ideológiája csoportosul e nagyszerű fogalom köré, mely minden bajra föltétlenül biztosan ható flastromot ad, minden komplikációt megold és minden ellenérvet agyoncsap. S e gyönyörű frázissal az elvtelen primitív elmék ej[ész seregét tették fanatikus hívővé. Ez a gondolat igazolja a politikai rendszerek sok nyilvánvaló bűnét, a nemzetiségek visszaszorítását, a hallgatag szokásjog alapján államvallássá deklarált katolicizmus visszaéléseit, az iskolák felekezeti jellegét és a munkásosztály kizsákmányolását. E varázsigével operálni a politikai fórumon – egyenlő a népszerűséggel; ellene mondani milliók meggyőzésének és azt vitatni, hogy a magyar impérium fogalma nem egyéb könnyelműen kidobott és rosszhiszeműen gyümölcsötetett politikai jelszónál, – egyenlő a profán tömegtől szenvedett megcsúfoltatással.

Harminc millió magyar, – ez a magyar imperializmus fanatikus hívőinek jelszava. Aki e jelszó fogalmkörének szédületes arányait egybeveti népesedési és kivándorlási statisztikánk számszerű eredményeivel, az igen rövid idő alatt meggyőződést szerezhet arról, hogy ilyen naiv perspektívák beállításával pozitív eredményekért küzdő mai mozgalomnak belső tartalmat adni nem lehet. A tömegek hevülékeny fantáziájára azonban épen az ilyen rózsás remények hatnak a legizgatóbban. Ez az oka, hogy a magyar faj imperialisztikus hivatásában a mai magyar társadalomnak egy jó része, mely múltjával bizonyos fokig a történeti idők-

ben gyökerezik, a legmélyebb meggyőződéssel hisz és e hitének minden kínálkozó alkalomkor kifejezést is ad.

Mik e felfogásnak a motívumai? Első sorban az a meggyőződés, hogy a nemzetiségi tagoltságú Magyarországnak isteni küldetésen alapuló joga van a területén megtelepedett más nyelvű népfajoknak, az úgynevezett nemzetiségeknek be olvasztására. Az egymás szomszédságában lakó, egymásra nézve idegen fajok természetyszerű keveredését tényleg minden körülmények között a maga számbeli gyarapodására szokta fordítani az a fél, mely e keveredésben több asszimiláló életképességet, nagyobb gazdasági energiát és szívósabb prepotenciát tud kifejteni. De az, hogy egy modern konstitucionális állam keretén belül összeegyeztethető-e a polgárok nagy tömegének általánoságban biztosított jogegyenlőség elvével, ha az állami hatalom a maga rendőri uralmával akar egyes életképes népfajokat agyonütni és másokat fölvirágoztatni, – alig lehet kétséges. A magyar imperializmus hívei azt vallják, hogy az állami beavatkozásnak ez az iránya föltétlenül jogosult. Ezért alakították meg a különféle közművelődési egyesületeket, melyeknek bevallott céljuk: „a hazafias érzés ápolása és nyelvetületek foglalása a nemzetiségi vidékeken”, – összes tevékenységük pedig: a földművelésügyi miniszter által adományozott népkönyvtárak közvetítése, néhány óvóiskola fentartása, névmagyarosítás! kérvények szerkesztése s ezenfelül nemzetiszínű táncvígalmak rendezése. Petiig ilyen eszközökkel aligha lehet restituálni Mátyás és Anjou Lajos imperiumát, melyben a költő szerint....

„magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet, dél hulló csillaga”.

Ez a politikai hitvallás, ez a rendszer azonban csak ürügy egyéb hatalmaskodások rejtegetésére, melyeket e helyütt nem részletezünk. Bizonyos, hogy a fel-fogás merevsége napról-napra korszerűtlenebbé válik s a zaklatott nemzetiségekkel szemben már a közel jövőben modernebb, gazdaságosabb, liberálisabb irányzat fog érvényesülni. Ez idő szerint azonban még csak egy korhadó rendszer pusztításairól festhetünk szívfacsaró képet. A magyar imperializmus nevében követték el azt a sok bűnt a népoktatás terén, melyeknek célja az volt, hogy a vallás-erkölcsi nevelés égisze alatt fölserdült új generáció vak gyűlöléssel tekintsen a nem magyar nyelvű és nem katolikus vallású magyar állampolgárra. De a nyelvi és vallási tekintetek még mindig csak a felszínét jelzik ennek az alapjában véve drasztikus jellegű hitvallásnak. A magyar imperializmus gyökerei sokkal mélyebben belenyúlnak a nemzeti élet talajába és sokkal nagyobb erőszakkal rejtenek, mint amennyit az úgynevezett Bánffy-féle szolgabíró-politika és a Rákosi-féle színgazdag ideológia sejtet a szavak mögött. Ez irányzat szempontjából a nemzetiségek ellen hazafias jelszók alatt folytatott rakétaszerű küzdelem csak ürügy *egy jól megkonstruált feudális és agrárius színezetű osztályuralom megalapozására*, melynek célja a földbirtok monopóliuma, olcsó munkaerő, nagyobb politikai befolyás biztosítása, más szóval: a régi rendi társadalom túlsúlyának fentartása a modern állami élet keretein belül.

Az alkotmányosság negyven éve alatt ez a rend-

szer oly mélyen beleásta magát az állam szervezetébe, hogy most már nagyon nehéz lesz onnan kipusztítani. Ki kellene vágni, mint a fertőzött organizmus beteg szervét. Kizsákmányolta a munkásosztályt, összegyűjtötte a földtulajdont, visszaszorította a gyáripár fejlődését. A kontinens összes nyugati államaiban hatalmas ipari fejlődés gyűjti össze a nemzetgazdasági kincsek tömegeit, de e fejlődés irányítása ott a burzsoázia kezében van. Nálunk a burzsoázia csak szűk térre szorítva léphetett sorompóba, de hatalomhoz nem jutott; Magyarországon igazi polgár-társadalom, polgár-kapitalizmus tulajdonképpen nincs.

*

Ezekre az állam testén rágódó baktériumokra kellene rávilágítani.

A szociológiai vizsgálódások gazdag eredményeit akarjuk szembeállítani egy elfújható illúzióval. Nagy ereje van a jelszavakból élő napi sajtónak és bizonyos, hogy a hivatalos hatalom embereinek keze hosszabb, mint Mohammed szakálla. De a reális élet gazdasági erői az új Magyarország megalkotásában sokkal jelentősebb szerepet játszanak már, mint a jelszavak, vagy az elavult törvények. A demokrácia tör előre az osztályuralom ellen. Nincs olyan meggyökeresedett felfogás, olyan szigorú törvény, olyan hazug frázis, mely gátat tudna vetni a tömegek szociális érvényesülési törekvésének és a két ellentétes irányú törekvés csakis egy megoldásra vezethet: a mostoha munkabérvizonyok által kenyértörésre szorított munkásnéposztály elevenereje le fogja bírni a feudális és klerikális áramlatok

nyers ököljogát. Ez elől nem lehet kitérni; ez nem jelszó, nem ábránd, nem hazugság, hanem pusztán tény. *A magyar faj életképességének és gazdasági energiájának fokozása sokkal értékesebb biztosítéka a faj fenmaradásának, mint egy harcias típusú, tisztán elméleti jogokra épített, önérzettől duzzadó, fajtiszta impérium.*



A történeti osztályuralom

A jelenben folyó történetnek legjellemzőbb motívuma az, hogy hasonló sors és hasonló célok által tömegbe vert egyének sokasága küzd egymás ellen. Munkások, érdekszövetségesek, tőketulajdonosok, szipolyozók, herék, – mind csapatosan lépnek föl és csak csapatosan van jelentőségük. A társadalom osztályok szerint különült el és a kommunista kiáltvány óta, mely az osztályok fogalmát először definiálja a tudományos irodalomban, minden progresszív irányú mozgalomban legelőször is azt keresitek, hogy mennyire elégíti ki valamely irányzat a tömegek érvényesülési törekvését?

Az osztályharcok fogalma tehát mindössze hatvan éves.*) Osztályuralom azonban volt azelőtt is, csak nem fordítottak rá figyelmet. A történetírók jóhiszeműen meghamisították a történetét, mikor úgy tüntették föl a multat, mint a királyok folytonos versengését, a háborúk szakadatlan láncolatát, birtokszerzések és családi viszályok kevés változatosságú ismétlődéseit. Nyugaton már megvilágosították a történet nagy hézagait a modern oknyomozók; a magyar történet azonban még ma is

*) Marx és Engels a kommunista kiáltványt az 1847. év novemberében terjesztették a londoni szocialista kongresszus elé.

ugyanaz a lélektelen adathalmaz, ami a *Ratio Educationis* idejében volt valamikor. Az iskolákban így tanítják. Egyetlen komoly tudományos könyvünk nincs róla. A legfrissebb összefoglaló munkánk Acsády Ignác kétkötetes története, melyben a szerző a múlt szociális törekvéseinek boncolását akarta keresztülvinni. Nem sikerült neki. Még annyira rajtunk ül az akadémikus formaszerűség, hogy nem tudunk mást látni a történetben véres csatáknál és úgynevezett nemzeti dicsőségnél.

Reformálni kellene mindenekelőtt a történelem-tanítás egyetemi formáit. Arról, hogy már a középiskolában sejtessék meg a tanulóval a kor szellemét, korai volna ábrándozni. Az egyetemen azonban a tanítás és tanulás szabadsága elismert. Itt kell kezdeni a dolgot. Sőt természetesnek látszik az a gondolat, hogy a történelem tanítását a középiskolából, ki is lehet küszöbölni; tanítsák a serdülő fiatalságot reáliákra és csak akkor nyissák föl egészen a szemét, mikor intelligenciája már megérett a történelem ismeretének széleskörű átfogására.

Az, hogy milyen átalakuláson mentek át a maszerépet vivő osztályok, míg mai szervezettségükhöz eljutottak, – tulajdonképpen nem játszik szerepet a mai gazdasági és politikai alakulás irányának meghatározásában. Épen ezért röviden fogjuk áttekinteni a fejlődést és csupán csak annak bebizonyítására szorítunk, hogy a Magyarországon ma egymással szembenálló társadalmi erőmegek történeti alakulatok és hogy a mi modern államéletünk kiforrása azért halad előre olyan roppant nehezen, mert századokon át

folyton halmozódott közjogi tőkék állanak a haladásnak útjában és e konzervatív hajlamú tényezőkkel szemben a fiatal, még anyagi eszközök híján szűkülködő burzsoázia ugyanazt a szerepet játsza, amit Dávid vállalt Góliáttal szemben.

Az osztályharcok kezdeti stádiumának rendszerint azt az időpontot szokták tekinteni, amikor két különböző tevékenységű és érdekelttségű tömeg szembe kerül egymással. Nagy tévedés- A tömegek ily módon nem szoktak összetalálkozni és semmi esetre sem lehet a háborút egymagát az osztályképződés okául tekinteni, mint Gumpłowitz és követői teszik. Sokkal racionálisabb a társadalmi materializmusnak Engels által kifejtett az a felfogása, hogy az osztályképződés első fázisaiban a gazdasági differenciálódás játszotta a főszerepet. A történelem lépten-nyomon szolgáltat e felfogás megerősítésére bizonyítékokat, míg a háborúk csak kivételesen vezettek a győző fél osztály uralmához. A legvéresebb háborúk után rendszerint teljes megoldás következett; az egyik fél legyőzte a másikat és rákényszerítette a maga ököljogát. Uralkodó faj és elnyomott nép összeolvadtak; egy uralkodó jogot teremtettek. Úr és rabszolga között osztályellentét nem volt. Az osztályharcok kialakulásának szemlélete arra tanít, hogy az érdekek egy tökéletes homogenitásból váltak ki és kezdtek egymás ellen fegyverkezni. A magyar társadalom legősibb homogenitása pedig a honfoglalás után alakult ki, amikor még a vadászó és halászó ősmagyardnak nem volt érzéke a földtulajdon iránt s így nem volt tárgya sem arra, hogy gazdasági érdekek szerint a maga nemzeti keretein belül elkülö-

nüljön. Erre vall az a tény is, melynek bebizonyítása a legújabbkori tudományak érdeme: hogy tudniillik a bevándorolt magyarok nem a Tisza-Duna közének legtermőbb legelőjét szállották meg a honfoglalás éveiben, mint a régi történetírók hirdették, hanem a dombos vidékeket.*) Az ingatlanok tulajdonjogi értéke nem volt. Csak lassan kezdett gazdasági értékévé válni és pedig nyugati hatás alatt, amikor az első magyar monarcha egymásután gazdag földadományozásokkal csalogatta be az országba a nyugati társadalmak kalandortermészetű, züllött nemeseit. A hűbér-rendszer emlőin felnőtt német és szláv lovagok természetesen igen nagy fogékonyságot mutattak a földtulajdon megbecsülése iránt és így esett, hogy már a királyság első századaiban kialakult egy idegenekből álló előkelő osztály, mely az ingatlan legnagyobb részét királyi adományozás címén bitorolta a fajmagyar vadásznéppel szemben. A magyar akkor még az állattenyésztés és cseregazdaság periódusában tartott. Első feudális birtokosaink kivétel nélkül a bevándorolt idegenek közül kerültek ki. E nagybirtoknak azonban még nem volt igazi gazdasági jelentősége; a földtulajdon pusztán csak a hozzá tartozó falvak lakossága fölött biztosított korlátlan politikai hatalmat jelentett.

Ez az állapot igen sokáig tartott. Az aranybulla idejében mutatkozik első nyoma annak, hogy a földhöz kezd hozzáfűződni a gazdasági érték fogalma. De a folytonos vagyonek Kobzások, trón-

*) Ágoston Péter: A világi magyar nagybirtok története. Huszadik Század, 1908.

változások, rablóvillongások az egységes birtokos-osztály kialakulását nagyon megnehezítették. A földtulajdon méretei minden képzeletet felülmúltak, ami már magában mutatja, hogy a tulajdon itt jogi főhatóságot jelentett. Csák Máté az egész északi Magyarország urának tudta magát s nem kevésbbé óriási kiterjedésű birtokok fölött rendelkeztek az Ujváryak, Hunyadiak, – de ez ingatlantömegeknek gazdasági értékük nem volt oly mértékben számbavehető, hogy egy feudális kapitalizmus alapjául szolgálhattak volna. Az ingatlan tulajdonképen Mária Terézia királysága alatt kezdi meg reális gazdasági értékévé való átalakulását és igazi kapitálissá csak az 1848-adiki törvényhozás által lett, amikor a szabad fogalom elve belesodorta a piac forgatagába.

Az uralkodó történeti osztályt tehát nem lehet tisztán a világi nagybirtokban keresni, nem is beszélve arról, hogy az egyházi nagybirtok az egész történeten keresztül szintén ugyanilyen másodrendű szerepet játszott. Egyik sem tudott olyan gazdasági és közjogi hatalomhoz jutni, mint Németországban, épen azért, mert hatalmának eleme, a földtulajdon, a reális élet hasznosítható értékeit sokszorosan meghaladó bőségben állott rendelkezésére.

Az uralkodó osztályt tisztán és egyedül az *erőszak joga* teremtette meg. Az az erőszak, melynek eszközét: a faluk fölött való korlátlan hatalmat a trónját erősítő király idegeneknek pocskolta el. Hogy mekkora volt ez erőszaknak terjedelme, arra elég felhozni a természetszerűleg gyakorolt pallosjogot és azt, melynek jogi kifejezése a *ius primae*

noctis; de nem kell feledni, hogy e várurak kedvveléssel üzték az egymással folytatott kis háborúkat is és a király, ha valamelyik főurat meg akarta fenyíteni, az illetőnek legnagyobb ellenségét arra hatalmazta föl, hogy foglalja el a renitens főúr birtokát. Egyszerű rablók voltak csaknem kivétel nélkül. A baranya-megyeiek egy időben instanciával fordultak a királyhoz, hogy védelmezze meg őket Szigetvár ura, Zrínyi Miklós gróf rablásai ellen.*) Ugyanezt a Zrínyi Miklóst nemzeti hős gyanánt szerepeltetik az iskolákban. A király a maga hatalmi körének legfontosabb momentumait átengedte hűbéreseinek birtokába: a közigazgatást, bíraskodást és honvédelmet, az utóbbit kötelezettség gyanánt állítván föl. Lassanként kialakult a *szabad nemes* ember fogalma és pedig elválaszthatatlanul hozzákötve az ingatlan birtokban rejlő egyéni erő-készlethez: földtulajdont csak szabad nemes ember vásárolhatott. A rendiség, a magyar történeti idők uralkodó osztálya ily módon alakult ki idegenekből, vagy hatalmaskodásra hívatott belföldiekből, a legtisztább és legegyszerűbb ököljog alapján.

Hol van ezekben az időkben a burzsoázia, a modern államélet uralkodó osztálya? Nincs sehol. A rendi társadalommal szemben egyetlen osztály áll: a leigazoltak, röghöz kötöttek, fél-állatok nagy tömege. Az első királyok alatt még közönséges rabszolgák. De a rabszolgamunkán nem volt semmi haszon, mert nem volt benne érdekeltsége annak, aki cselekedte. Oda-

*) Ágoston Péter idézett munkája. Huszadik Század. 1908.

adták tehát neki a földnek egy tenyérnyi részét örökhaszonbérbe a dézsma és robot fejében. A jobbágyság már minden tekintetben hasznosabb intézménynek bizonyult és ezért is tartotta fenn ezt a társadalmi intézményt a történet egészen a legújabbkori törvényhozás kezdetéig. A rabszolgaság intézménye Zsigmond alatt tűnik el. De a jobbágy még oda volt kötve a röghöz és ezzel teljesen kiszolgáltatva a földesúrnak. A történeti idők agyonsanyargatott proletárosztálya ez, mely birtokában van ugyan a termelési eszközöknek, de munkájának hozadékát egészben véve, sokszor erején felül is kiszolgáltatni köteles. Századokon keresztül alig változik valamit a jobbágyság történeti helyzete; iszonyú tömegű bilincseiből soha, még átmenetileg sem tud leverni egyet sem.

Némileg tetszetősebb annak a szabad parasztosztálynak az első kialakulása, melyet a hatalmukat gyöngültni érző királyok betelepített idegen népfajokból kezdtek alakítani.*) A jövevények jobbágyi sorba kerültek, de kiváltságlevelük legértékesebb pontja nyitva tartotta számukra a szabad költözködés jogát. Ez az alakulat a magyar kisbirtokosok osztályának volt első megjelenési formája, azonban az 1514-iki Dózsa-féle parasztlázadás alkalmával, mikor a földesurak hatalmaskodása egy táborba kergette őket a röghöz kötött jobbágyokkal, elvesztették legfőbb kiváltságukat és ezzel a csírájában levő kisbirtokososztály is kiveszett a történetből időnek előtte.

*) Dr. Emil Kun: Sozialhistorische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn. Jena, 1903.

A két nagy ellentét: kiváltságos osztály és kizsákmányoltak tömege között lavírozott meglehetősen bizonytalanságban a városi élet keretei között kifejlődött iparos-társadalom. Csupa idegen; görög, zsidó, örmény, szerb, bojár, sváb, bajor. Az „izmaeliták” már az Árpádok alatt szerepeltek, mint olyanok, akik alkalomadtán jó kölcsönt adtak az elzálogosított egyházi kincsekért. A királyi kisebb haszonvételek közül is meg tudtak kaparintani egyetmást. Az északmagyarországi városoknak nagyobbrészt bajor telepesekből származott, szásznak nevezett lakossága pompás kézműipart honosított meg s ennek keretében a szociális társulások legelső formáit: a céhrendszereket alkotta meg. De ez a kézműipar mindvégig sokkal kisebb méretű volt ahhoz képest, hogy egy számottevő iparososztályt tudott volna létrehozni, melynek bár a legcsekélyebb mértékben is befolyása lett volna az államélet irányítására. A kereskedő-osztály természetesen még sanyarúbb helyzetben volt; közlekedési eszközök hiányában nem jutott semmire. Róma fejlett kereskedelmét nagyszerű utak jelentik az utókornak; nekünk nem maradt erről egyetlen nagyobb emlékünkhöz. De nem is maradhatott, mert kereskedésünk a történelmi időkben soha sem emelkedett felül a kezdetlegesség színvonalán.

E nagy elkülönítésen belül természetesen éppen úgy megtaláljuk a gazdasági, közjogi és erkölcsi értékek által egymástól különböző frakciók szétválását, mint a mai társadalomban. Így a rendi társadalom legfelső köreiben kivált és óriási hatalomra tett szert a klérus, melynek közjogi befolyása, ingatlan birtoka-

nak és vagyonának aránytalan összetorlódása ismeretes. A papságra nézve is jellemző azonban az, amit főntebb a világi nagybirtokról mondtunk: hogy a papi latifundiumoknak nemhogy gazdasági értéke nem volt, de sőt e birtokok még ingatlanba fektetett kapitálisoknak sem voltak tekinthetők. Emellett természetesen ki kellett válnia az elszegényedett szabad nemesek, az úgynevezett kurtanemesek osztályának is, mely a megyei társadalmi élet alsóbb rétegeiben húzódott meg. Az elnyomottak óriási tömegében a differenciálódás kevésbé színes és változatos; milliók pusztultak el igavonó barmok gyanánt és akik éltek, azoknak nem volt rá alkalmuk és idejük, hogy érdekcsoportokba verődjenek.



A tömegelemek

A magyar történeten átvezető legnagyobb erejű motívum az erőszak, mely a legkezdetlegesebb társadalmi megosztást vitte keresztül. Ha e történet változásait nézzük, az amerikai szociológusnak, Wardnak ezek a jelentős szavai jutnak eszünkbe: „A társadalom dinamikus ereje az emberi érdek, melynek két leghatalmasabb ösztöne a táplálkozás és a szerelem vágya.” Úgy tetszik, mintha minden polgárháborút, trónviszályt, határvillongást és testvérgyilkosságot ily állati motívumok hoztak volna létre. Ezért nem is maradt ránk más rajza a múltnak, mint a királyok viselt dolgainak dicsekedő felsorolása.

A modern szociológia azonban a társadalmak fejlődését az intrapszichológia elvéből magyarázza és fejti meg. Ha tehát ez a módszer, melynek alkalmazását Tarde a szociológia legfényesebb eredményének mondja, lényegileg helyes, úgy a történet minden eseménye mellett meg kell találni a tömegelemek vonatkozásait a célok és eredmények között levő kapcsolatban. Es e vonatkozás a magyar történeti múltban meg is van, csak kellő távolságból és tudományosan fegyverzett elmével kell az események lelkét követni, mert „a közelség és az egyéniség illuzóit a távolság és a nagy számok logikája egyszerűen összetépik.” (Jászi Oszkár.)

A tömegelemek mindamellett sokkal gyéresebb és erőtlenebb megnyilvánulásokban jutott szerephez a múltban, mint manapság. Ennek oka a városi társadalmak nagy zárkózottságában és a közlekedési eszközök primitívségében rejlik. Hiányzott a nyomtatott betű és a vasút, az érintkezésnek ez a két hatalmas közege. Az emberi társadalmak szűk kiterjedésűek és gazdaságilag fejletlenek voltak; a kézműipar és a magánjellelű földművelés nem teremtett szorosabb kapcsolatokat az emberek között. Ez az oka, hogy a magyar történelmi múlt egyetlen nagy szociális hulláma, a parasztlázadás, sem gazdasági okok súrlódása folytán jött létre, hanem az erőszakoskodó rendi társadalom politikai nyomásának súlya alatt.

A parasztlázadást megelőző öt századon keresztül a tömegelemeknek csak igen primitív megnyilvánulásait kísérhetjük figyelemmel. A királyság kezdeti éveiben a régi tűzimádó vallás hagyományai fanatizálták a tömeget; Vata és Kupa lázadása azt mutatta, hogy a keleti mitológia szellemei a pogány törzseket még sokáig háborították nyugalmukban. Kálmán királyig a keresztyén ideológia különös vegyülésben élt a pogány hagyományokkal; a boszorkányok, istenítéletek, ráolvasások és egyéb babonaságok a közhitben gyökereztek. A szentivánéji tűzugrás mai napig megőrizte az ősi vallás tűzimádásának emlékét. Páratlan szabadelvűség fejlődött ki a vallási türelem terén; a lakosság minden akadály nélkül köti a legvegyesebb házasságokat és maguk a királyok járnak elől a példával. Endre neje orosz hercegasszony, Géza királyé görög. Nemkevésbé érdekes a tömeg intelligenciájának meg

ítélése szempontjából, hogy az istenítéletek László király rendeletére egyenesen bevonultak az igazságszolgáltatásba; a tüzesvassal ejtett próbákat a nagy székesegyházak cintermében, papi segédlettel tartották meg. A papság általában az írástudó, tanult emberek válogatott csapata, de még e magasra emelkedett osztály is csak válogatva teremti a nagyobb intelligenciákat. Acsády említi, hogy a III. Henrik császárral vívott harcokban Endre király vitézei kémet fogtak el, aki valamelyik német püspök levelet vitte a császárhoz. Az egész táborban nem akadt ember, ki a levelet megfejtette volna s papot kellett hozzá keríteni, püspöknél nem kisebbet, hogy a hieroglif értelme kiderüljön. Pedig elég egyszerű írással volt szerkesztve.*) Ebben a korban az apáról fiúra szállt családi hagyomány volt a tömegléleknek egyetlen termékenyítő forrása.

Hosszas volna ily aprólékos adatgyűjtéssel megvilágosítani az intrapszichológikus jelenségek egymásba kapcsolódását. Szilágyi Mihály kurtanemesei, mikor a Duna jegén állva, Mátyást királlyá kiáltották ki, már a demokratikus akaratnak adtak kifejezést, mely preszionálni akarta az országgyűlés urait. Az 1514-iki parasztlázadás pedig a legszélesebb körű tömegszugesztióknak olyan érdekes esete, mely a magyar történetben szinte páratlanul áll. A mozgalom, tudjuk, vallási jelszó alatt indult meg, mert keresztesháborúnak készült a török ellen. Bakocs Tamás bullája azt

*) Acsády: A magyar birodalom története, I. kötet 173. lap.

hirdette, hogy „valaki az keresztet felvenné, az hadban meghalna, – kintól, büntől megoldóztatnék.”*) De a naiv néplélekre ezáltal gyakorolt nyomást még fokozni kellett, mert a nép nagy tömege igen kevésbé volt hajlandó a primási bullának felülni. Dósa György tehát, aki akkor már fővezére volt a gyülevész seregnek, cselhez folyamodott, melyet érdekesen beszél el az egykorú Wunderzaichen és Janus Vitális, a krónikás. Dósa két zászlót tüzetett a földbe és egy frázisokban bővelkedő beszéd keretében felszólította a népet, hogy a harcos férfiak álljanak az egyik zászló alá, a békés férfiak a másik alá. A hagyomány szerint sokkal többen voltak, akik szerettek volna békésen hazamenni. De ekkor a békekívánók zászlajáról egyszerre leesett Krisztus képe. Föltették a helyére és megint leesett. Háromszor szedték fel a földről és mindannyiszor arca feküdvé találták ott. A család pompásan szuggeráló hatása nem maradt el; a tömeg babonás félelemmel szállt táborba.***) A mozgalom csak azután kezdett politikai színezetűvé válni, mikor a kereszties háborúba induló jobbágyokat március és április hó folyamán, a tavaszi munkák kezdetén a földesurak nem akarták a körmük közül kiengedni. A jobbágyoknak nem volt veszíteni valója; inkább odadobta magát a háború veszélyei közé, minthogy tovább szolgálja közvetlen zsarnokát. A földesurak kegyetlenkedni kezdtek, az elégedetlenség folyton nőtt. A parasztság nyomására Dósa György hirtelen a főurak

*) Verancsics, Munkái, II. 5.

**) Márki Sándor: Dósa György és forradalma, 87. lap.

ellen fordult és kiadta a jelszót, hogy nem kell menni Dalmáciába a török ellen, hanem Buda alá az urak ellen. Maga Dósa bevallja, hogy az a beszéd, melyet ekkor intézett fegyvereseihez, frázisok és bombasztok gyűjteménye volt. A frázisok azonban, mint mindig, akkor is csak az első szikrát adták egy már belső tűzben forrongó tömeglélek fellobbanásához. A pszichológiai rúgok érintése mindenkor ugyanazt a reakciót váltja ki.

Az első összeütközések sikere hallatlan arányokat adott a mozgalomnak. Az elfogott csanádi püspököt, Csáki Miklóst, Dósa egyszerűen és brevi manu fölnégyeltette. Ugyanaz az eset történt meg itt is, amit néhány századdal később Görgey tett meg egy Zichyvel; a gyűlölt és rettegett arisztokrácia egyik tagjának haladéktalan kivégeztetése az addig még sokszor habozó tömeg fantáziáját a végletekig hevítette. A nép most már I. Károly fejét akarta látni és a népléleknek ebben a határtalan bosszúvágyában ugyanaz a gyilkos tűz lobogott, amely XVI. Lajost és egész királyi házát felperzselte. A forradalmak lélektana mindig ugyanaz; a kormány forma megváltoztatásának, a régi rendszer tökéletes megbontásának a demokrácia szempontjából egyetlen biztosítéka a mindent megsemmisítő, jóvá soha sem tehető dinasztia-irtás. A Bourbonok, Romanovok, Obrenovicsok végzetében nem az a tragikus, hogy összes őseik bűneiért megsezenvedtek, hanem az, hogy reájuk nézve az a halál volt a legenyhébb büntetés, melyet a demokrácia a maga primitív gondolkozásával súlyosabbnak ítelt a trónfosztásnál.

A Dósa-féle parasztlázadás kudarca mutatja, hogy mennyire kezdetén volt még a XVI. század elején a magyar társadalom differenciálódása. Az uralkodó osztály egyszerűen megette a parasztosztályt, mint ahogyan megette a fogoly kurucokkal (ez a név már akkor is élt) a megsütött vezér húsát. A demokrata elemek csaknem a rabszolgaságba estek vissza és ezzel az oly rokonszenvesen megindult differenciálódási folyamat hosszú időre teljesen megakadt.

Nem kevésbé érdekesek azok a szórványos jelenségek, melyek koronkint és vidékenkint adnak hírt a tömeglélek szuggesztív befolyásolásáról. Ilyen például a szegedi boszorkánypör, melynek teljes anyagát Reizner János közli Szeged monográfiájában. Alig ismert a hontmegyei cigányok emberevési pöre, mely különben párját ritkítja az európai történetben is. A XVIII. század nyolcvanas éveiben folyt le ez a monstre-pör, melyben százharminchárom cigányt azzal vádoltak meg, hogy a környékbeli utasokat kifosztották és megették.*) Es a néphit, melynek igen bő anyagot adhatott a cigányoknak különféle rituális színezetű babonája, annyira meggyőző adatokat szolgáltatott, hogy a vádlottak közül, – valószínűleg az elszenvedett kínvallatások hatása alatt is, – nyolcvan-négyen beismerő vallomást tettek. A negyven főbűnöst halálra, a többi hosszú sáncmunkára ítélték és az ítélet maga is fényes dokumentum amellet, hogy az akkori idők emberei a kannibáлизmusban egész lélekkel

*) Vajna Károly: Hazai régi büntetések.

hittek és hogy a társadalom felsőbb rétegei szédítő mélységben tudták maguk alatt a nép nagy tömegeit. Ilyen szimptómák megfigyeléséből, szórványos és járványszerű jelenségek kapcsolatainak összekeresgéléséből kellene megalkotni a magyar népélet és társadalom egész múltjának összefüggő rajzát. Sok haszna nem volna, mindössze elszomorító magyarázatát adná annak az európai államokban párját ritkító tünetnek, hogy egy ezeréves múlttal bíró állami élet mint tudott a munkásosztály legsivárabb kizsákmányolása mellett tisztán az uralkodó rend szükségleteihez és erőszakos politikájához idomulni.



A mai osztálytagozódás

A magyar társadalom mai tagozódása az 1848-iki nagy demokrata áramlat hatása alatt fejlődött ki. Ezen a határponton szűnik meg az a nagy közjogi ellentét, mely a rendi társadalmat szembeállította a jobbágysággal. Az 1848-iki törvényhozás egyrészt eltörölte a kiváltságokat, másrészt felszabadította a helyhez kötött jobbágyságot s támogatva a leveletés után következett évek csüggesztő hangulatával, nagyban és egészben ismét homogenitást teremtett a társadalom elemei között.

Az új differenciálódási folyamat a naturálgazdaságból lassankint kibontakozó pénzgazdasági üzemi szükségletei szerint indult meg. A mai gazdasági rend alapja a magántulajdon lévén, – mely a földtulajdont háborítatlan örökbirtokul csak 1848-ban szerezte meg, – a hatalmi nivellálódás aránylag rövid időn belül élesen kidomborította a birtokos és birtoktalan osztály között levő nagy különbséget. Ez a leglényegesebb, hogy úgy mondjuk: durva megkülönböztetés a mi viszonyaink megítélése szempontjából azért jelentős, mert Magyarország par excellence agrár állam lévén, a földbirtok vált a kapitalizmus alapjává és a hitbizományok által erősített nagy ingatlan- csoportosulás így teremtette meg azt a hatalmas

feudális szervezetet, mely az európai történetben ma is páratlanul egyedülálló hatalommá deklarálta a magyar nagybirtokos-osztályt.

A magyar társadalmi osztályok egymáshoz való viszonya olyan képet nyújt, melyet egyetlenegy nyugati államban sem találhatunk fel. Ezt a speciális szint egyfelől a birtoktalan osztály tökéletes szervezetlensége, másfelől a birtokos-osztály önálló csoportjainak aránytalan hatalmi nivellálódása adja meg. A birtokos osztály, a termelési eszközök tulajdonosainak csoportja Sombart felosztása szerint három külön osztályra szakad: a feudális arisztokrácia, a tőketulajdonosok burzsoáziája és végül a *petite bourgeoisie* zárt tömegeire, melyek közül a mai gazdasági berendezkedés legnagyobb súlyát a kapitalisták burzsoáziája, a Sombart által *bourgeoisid*-nek nevezett elemek hatalmas tömörülése hordja. Ez a megosztás tökéletesen be is válik az ipari jellegű nyugati államokban; Magyarországon azonban, a mi sajátságos politikai fejlődésünk és ipari elnyomatásunk következményeképpen, a demokratikus jellegű polgári tőke óriási teret vesztett a feudális arisztokráciával szemben, úgy, hogy ma még mindig a negyedik rend, a földtulajdonnal bőven rendelkező és politikai előjogokban dúskáló főnemesség az igazi uralkodó osztály Magyarországon. A többi osztály egyszerűen csak árnyéka, velejárója, kiegészítője annak, de politikai súlya igen csekély. Ilyenformán az alsó három rend szerepe együttvéve nem olyan jelentős, mint magáé a negyedik rendé, mely a mai Magyarország állami életét megteremtette és jelenleg is tovább fejleszti.

Könnyű belátni, hogy az olyan társadalom, melynek szervi fogyatkozásai vannak, a beteg organizmus tengődésének képét mutatja. A rendkívüli defektus a múlt eredendő bűne, amit a nyugati államok társadalmi fejlődésével való összehasonlítás útján kézzelfoghatóan be lehet bizonyítani.

Franciaország az 1789-iki forradalom után a citoyen-társadalom dús virágzásának jegyében fejlődik. A polgári tőke úrrá lett az összes termelési eszközök felett és szívós ambícióval ragadta magához az állam belső életének irányítását. Mintegy hatvan évig tart ez a nagy demokratikus láz, melynek forráságából Franciaország mai nagy gazdasági ereje született. De a hatvanas években már megfordul a tizenkilencedik század iránya és erőteljes konzervativizmus bontja ki szárnyát, mert a demokrácia túlkapásai éppen olyan visszaélésekre vezettek, mint az arisztokrácia hajdani nagy közjogi ereje. A tizennyolcadik században még a feudális főnemesség ellen fordult a társadalom, a tizenkilencedikben már a demokrata kapitalizmus ellen, melynek képviselői más formában bár, de éppen úgy kizsárolták a proletár és kisbirtokos osztályokat. Ez az antiburzoazoid áramlat, melyet a szocializmus jegyében annak első úttörői: Louis Blanc, Saint Simon, Marx, Engels és Lassalle indítottak meg, mai nap is tart, habár ma már nem a konzervativizmus a mozgató rugója, hanem a proletariátus gazdasági megerősítését célzó szocializmus. A nyugati államokban tehát ma az az uralkodó irányzat, hogy a főnemességet felváltó polgári tőke lehetőleg visszaszoríttassék és erejének egy jó része átvitessék a munkásosztályok

tömegeire, mint amely tömegek a modern gyáripari és mezőgazdasági üzemeknek mind fontosabb tényezői. De a burzsoazid-elemek túlsúlya ez államokban még kétségtelen. A nagy germán birodalomban a szocializmus ép annyira túlteng az elméletben, mint bárhol másutt, nem is beszélve az északamerikai államokról, melyeknek társadalma a polgári tőkék végtelen nagy méretű halmozását mutatja. Angliában talán kedvezőtlenebbek a viszonyok, mert az angol főnemesi osztály a belföldi latifundiumok megőrzésében ép oly szívós-nak bizonyult, mint közjogi előnyeinek föntartásában. De a főnemesség erejét ott minden tekintetben gazdag és tehetős középosztály ellensúlyozza, azonkívül a proletariátus bő erőfölöslegét mértani pontossággal szívja fel a kiterjedt gyáripar és a gyarmati politika. Angliában tehát az erőviszonyok egyensúlya nem engedte, hogy az egyébként igen kiváló közjogi helyzetű negyedik rend a tizennyolcadik században elveszített föltétlen hatalmi túlsúlyát visszaszerezze.

*

Magyarországon a helyzet nem ilyen vigasztaló. A mi társadalmunk félszeg gazdasági helyzetének minden hibája abból keletkezett, hogy *itt ma is a feudális főnemesség a legelső intéző hatalom*. A főnemesség, melynek ereje megmaradt közjogi kiváltságaiban és a hitbizományokban van s amelyet egy hamis alapítólevelekben bővelkedő, dúsgazdag egyházi rend egészít ki. Ennek a negyedik rendnek a törvényhozásban való érvényesülése Csák Máté óta alig változott. Szervezettsége talán kevésbé szembetűnő, de annál nagyobb a hagyományokban gyökerező ereje és a monarchikus

államfő körül való csoportosulásának magnetikus vonzása. Óriási klientelája van a birtokos dzsentri körében, melyből egyes kiemelkedő családokat időszakonként felemel, illetve felszív magába. Hathatós vonzóerőt gyakorol még a plutokraciára is; nem szórványos jelenség, hogy a pénzbárok mindig magasabb főnemesi rangért törik magukat. A főrendiházba kinevezett lateinerek nem képviselik ott a demokratizmust, melyből kiemelkedtek, hanem szokásaikban, meggyőződéseikben, ideológiájukban hozzásimulnak az irigyelt mágnásvilág gondolköréhez. A sajtó leg-hatalmasabb orgánumai az ügyesen markírozott demokratizmus álarca alatt a feudális főnemesség uszályhordozói és e maguktartásában éppen az a nevezetes, hogy nincsenek a főnemesség kezében, anyagilag függetlenek tőle, de – maguktól simulnak hozzá. Voltak és vannak polgári sorból származott politikai méltóságaink, kik tevékenységüknek egy jelentős részét az elnyomott osztályok fölemelésére szentelték; idővel, közpályájuk előrehaladottabb fázisain mind jobban gyöngül befolyásuk és burkolt arisztokratikus hajlamokkal jelzik szereplésük eltagadhatatlan tendenciáját. Werbőczy, Martinuzzi példájára emlékeztetünk, habár az újabb történetből sokkal frappánsabb és jellemzőbb példákat lehetne idézni.

íme, ilyen annak a magyar társadalomnak a struktúrája, mely az imperializmus ábrándja után fut. Mi az imperializmus e társadalomra nézve? *Zászló, mely alatt az alsóbb néposztályok gazdasági kizsákmányolása és politikai visszaszorítása érdekében a negyedik rend késhegyig menő harcot folytat.* Az imperializmus

nevében hozott törvények és rendszabályok csak látszólag irányulnak a magyarság ellenségei ellen, alapjukban azonban arra adnak alkalmat, hogy a hivatalos hatalom érdekeivel ellenkező minden törekvés már csírájában visszafojtható legyen. Átvettük a hatvanas évek konzervatív hajlandóságát és átvettük a szocializmust csupa divatból, a nyugati államokban lezajlott nagy politikai események reflekszeiképen, de anélkül, hogy a mi viszonyainkban a modern áramlatok előfeltételei megtalálhatók lettek volna. A mi középosztályunk még nem volt annyira erős, hogy a kapitalizmus visszaéléseit a maga javára hasznosíthatta volna, sőt egyáltalán a gazdasági hatalom minden erőforrása nélkül szűkölködött, mert hiszen mindenkor hiányzottak nálunk az ipari tevékenység nagy pénzgyártó erőforrásai és hiányzott a tőke halmozását elősegítő szabadelvű törvényhozás. A mi törvényeink még ma is a családi vagyont védik az individuális vállalkozói tevékenység szabad tőkegyűjtésével szemben. Amikor tehát gátat vetettünk a középosztály gazdasági' erőhalmozásának, idő előtt akadályoztuk meg a modern kontitucionális állam demokratikus elemeinek kellő érvényesülését. Ilyen viszonyok között a legtermészetesebbnek látszik, hogy a könnyen erőre kapott főnemesi rend ismét magához ragadta a vezető szerepet, És természetes az is, hogy a magyar szocializmus szerepe sokkal nehezebb bármely más proletár-osztály küzdelménél, hiszen nem a tőkés osztállyal áll szemben, egyedüli ellenfelével az egész világon, hanem magával a feudális arisztokráciával, mely vele szóba sem állhat, nem lévén közös ütköző pontjuk. Az

átmenetet a kapitalista társadalom differenciálódott megoszlása képezné és ez az átmenet nálunk teljességgel hiányzik.

*

Az osztálytagozódásnak ez a szerencsétlen és kényszerült megoldása ép olyan jellemző a mezőgazdasági üzem keretén belül képződött érdekcsoportokra, mint az ipari és kereskedelmi osztályokra, a szellemi foglalkozásuk után élőkre, hivatalnokokra és a társadalom egyéb érdekcsoportjainak egymáshoz való viszonyára. A modern gazdasági élet a legfinomabb mérőeszköz érzékenységevel jelöli meg azt a határt, mely a közös cél és munka által tömegekbe hajtott egyének társadalmi szerepét elválasztja egymástól. A lépcsőzetes erő-nivellálódás tehát minden foglalkozási ágban fellelhető és minden másodlagos szerepű felosztás mellett is első tekintetre kiviláglik a magyar középosztályok nagy gyöngesége, aránytalan visszaszorítása az uralkodó negyedik renddel szemben. Negyven év alatt, az alkotmányos kormányzás egész ideje alatt a hatalmon levő vezető politikusok részéről minden törekvés arra irányult, hogy az úgynevezett „történelmi” osztályok, a főnemesiség és a vagyon felett rendelkező dzsentrí kiváltságos helyzetbe kerüljenek az ipari munkát adó polgársággal és a mezőgazdasági munkaerőt baromi türelemmel szolgáltató proletariátussal szemben. E negyven év alatt az összes gazdasági javak értéke ötven-száz százalékkal emelkedett, hallatlan drágaság követte a nyerstermények külföldi elpocsékolását, a kivándorlás évek óta állandóan emelkedő számarányt mutat és ezzel szemben a népesség szaporodása alig kielégítő. Tíz év

alatt a két milliót sem érte el. Mindezt a nacionalista törekvések maszlagos frazeológiája által elbódított középosztály maga teremtette meg, mert ahelyett, hogy elleneszegült volna a negyedik rend hatalmi túlkapásainak, bevette a magyar imperializmus méreg-, piluláját és kábultan dőlt a boldog nemzeti álom öntudatlan állapotába, mint az ópiumszívó.

Hogy a társadalmi erőknél ilyen kedvezőtlen, sőt egyenesen öngyilkos megoszlása mellett felveheti-e a magyar faj a versenyt más fajokkal, hogy a nagy latifundiumokkal megvert agrár-állam tud-e boldogulni a mai ipari versenyben és hogy egyáltalában megállhat-e a magyar nemzet a mai gazdasági élet törvényeit megértő és követni tudó idegen államok sorában? – ezekre a kérdésekre egyelőre senki sem tud elfogadható választ adni.



Az agrár-kérdés

A modern gazdasági alapokon nyugvó állam fő tevékenységi köre az ipari üzem területére szorul. A gépipar rendkívüli fejlődése a múlt évszázad második felében olyan arányokat öltött, amelyek minden számítást és képzeletet felülmúltak; az európai társadalmak osztálytagozódása tehát kétségtelenül az ipari-indusztriális nemzetgazdasági tevékenység fő foglalkozási köreiből igazodott. A közlekedési eszközök tökéletesítése hasonló lendítő nyomást gyakorolt a kereskedelemre; a minden vonalon beállott nagy javulási periódus olyan széles körre terjedt ki, hogy például a mai mezőgazdasági üzemet már nem is lehet hasonlítani a száz év előttihez, pedig a mezőgazdaságnak – a nyerstemények gyors értékesítésén kívül – alig van más köze a közlekedésügyhöz. De ez az egy érintkező pont elég volt arra, hogy a kereskedelemnek rendkívüli arányokban végbenő szerephez jutása a földbirtokra nézve szinte megbecsülhetetlen konjunktúrákat teremtsen. Ma már joggal lehet azt állítani, hogy nincs a lakott területen földdarab, mely a világ bármely fogyasztó piacától távol lenne. A mezőgazdaság ezáltal abba a kivételes helyzetbe jutott, amit azelőtt csak a városok közvetlen közelében élvezhetett: piaca mérhetetlenül megnövekedett.

Amíg azonban más társadalmak keretén belül a változott viszonyoknak megfelelően erőteljes gyáripár és kereskedés fejlődött ki, addig Magyarországon minden gazdasági válságnak a középpontjában az agrárkérdés állott. Ipari tekintetben Ausztria egyszerűen kizsákmányolt bennünket. Ez annyira közismeretű tény, hogy itt minden bizonyítás nélkül is megállhat. Kereskedésünkre békót vetett a közös vámterület és a védővamos politika. Ha nem akartunk karjaiba esni a kartellben álló osztrák iparszövetségnek, minden nagyobb iparvállalatunknak meg kellett buknia. Egyes iparágakban nyolc-tíz próbálgatás vezetett az első önálló üzemhez. Ezek a rendkívüli nehézségek indokolják azt a mindenképen sajátságos és kedvezőtlen helyzetet, melyben ma vagyunk, hogy tudniillik Magyarország ma is tisztán csak agrár-állam, melynek indusztriális gazdasági üzeme a nyugati társadalmak versenyével szemben mindenkor elveszíti a piacot.

Maga ez a tény talán még nem volna végzetes baj. Ki lehetne békülni a helyzettel, ha egy erőteljes középbirtokos osztályunk volna, mely a vállalkozó kedvet megfelelő terjedelmű földbirtokok művelése által nemzetgazdaságilag gyümölcsözővé tudná tenni. A valóság azonban az, hogy a mi magyar agrár-politikánkat tehetetlenné nyomja a nagybirtok óriási súlya, a mezőgazdasági proletárság rabszolga-helyzete és a tőkés társadalom által az ipari tér hiányában földbirtokra elhelyezett, rendkívüli tömegű jelzálogok bénító hatása. Három rettenetes teher ül a szántóvető magyar emberen, melyek közül egy is elég volna a mezőgazdaság összetiprására és a legvigasztalanabb a dologban az,

hogy a földjáradékot húzó negyedik rend a földéhes proletárok és törpebirtokosok minden tömeges és kapilláris emelkedési vágyát szinte játszva semmisíti meg.

*

A földbirtokviszonyok egészségtelen megoszlására könnyű rámutatni; a rideg statisztikai adatok mindenként első pillanatra meggyőznek. A megművelhető földterületnek nyugati államokban alig 8-10 százaléka ugar, nálunk 15 százaléka; vagyis a lomha külterjes gazdasági rendszer a par excellence agrikultúr államban a legnagyobb fokú. A föld termőereje nincs kihasználva eléggé; igaz, hogy javulás állt be a termőképesség fokozásában, de a mai helyzet még mindig nem kielégítő. A múlt század elején egy gabonatermő magyar hektár legfeljebb hat hektolitert termelt, a hetvenes években már 11 hektolitert, a kilencvenes években 18 hektolitert. De Dánia földjeinek termőereje fölül van 32-n, Nagybritanniáé 25, Németalföldé 24. Ezek az adatok mutatják, hogy milyen mértékig lehetne még fokozni a magyar földek termőerejét, ha a nagybirtokok arányos fölosztása által munkaerőhöz jutna a föld és egy általános belterjes gazdálkodási rendszer léphetne életbe az egész vonalon. A latifundiumok egészségtelen csoportosulása azonban mindenkör annyira összefüggött a negyedik rend uralmával, hogy attól mai nap már egyáltalán el sem választható. A nagybirtok fentartásának biztosítása olyan rendkívüli értéket képviselt a főnemességre, hogy nyomása alatt a nemzet két igen nagy politikai jogáról mondott le a hitbizomány alapítási jog fejében: először 1687-ben,

mikor az ellenállási jogot adta fel (1687. évi IX. t.-c), másodszer pedig 1723-ban, mikor a pragmatika szankció lázában a szabad királyválasztás jogát szolgáltatta oda a Habsburg-ház prédájául (1723. évi L. t.-c). Ilyen előzmények után érthető, hogy a mai magyar hitbizományok területe már öt százaléka az összes termőterületnek és e hitbizományok közül, melyeknek száma kilencvenegy: ötezer holdasnál nagyobb birtok hatvan-négy van. A Pallavicini-uradalom csaknem az egész Csongrád-megyét egyetlen főúri birtokká alakítja, melynek 74.000 katasztrális holdján a proletárok milliója él a földszerzés legkisebb reménye nélkül, A legnagyobb magyar hitbizomány pedig Eszterházy hercegé, melynek kiterjedése 436.000 katasztrális hold és nyolc vármegye területére terjed. A birtok szerzési módjainak jellemzésére csak egy jellemző esetet említünk itt fel, nevezetesen azt, hogy a Károlyi-féle grófi birtok eredete a szatmári békekötéssel áll kapcsolatban; ekkor kapta a család az erdődi, huszti, hódmezővásárhelyi és tarcali javakat Rákóczi zászlajának elárulásáért.*) A szatmári áruló apja, Károlyi László, a Thököly-birtokokat kapja, a Csáky- és Eszterházy-családok ugyanekkor potom áron vesznek elkobzott dominiumokat.

De ez csak a főúri birtok. Kötött birtok azonban, olyan, mely a kereskedésből ki van vonva, még bőven akad Magyarországon. Maga az egyház több, mint négy százalékát foglalja le a termő területnek. A földművelésügyi minisztériumnak hivatalos összeállítása szerint az itt felsorolt kötött birtokoknak,

*) Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története, VIII. 89. lap.

továbbá a vallás- és közalapítványi alapnak, nevelési alapnak, községi és közbirtoknak, továbbá a vasút és kincstár által lefoglalt birtokoknak beszámításával az összes termőterület 34 százaléka ki van vonva a forgalomból. Hogy ez az arányszám mennyire kedvezőtlen, annak illusztrálására ideiglatjuk, hogy Franciaországban ilyen címeiken csak 14 százalékot, Belgiumban 19-et és Poroszországban 23-at kénytelen a földművelő lakosság nélkülözni. Ha már most a nagybirtok, középbirtok és kisbirtok tulajdonosainak számszerű összehasonlítását nézzük, azt találjuk, hogy a magyar földbirtokoknak kilenc százaléka 231 ember tulajdonában van; oly kedvezőtlen arányszám ez, melynél vigasztalanabbat csak Angliában találunk, hol a terméketlen skót területek és a múlt század elején Skóciában kifejtett kíméletlen földharácsoló politika indokolják az abnormis állapotokat. A művelés alatt álló összes területnek 45 százaléka, tehát közel fele, annak a huszonhétézer embernek a kezében van, akiket a hivatalos gazdacímtár száz holdnál nagyobb birtokosok gyanánt nevez meg. E különös arányszám még sajátosabb színezetűvé válik, ha meggondoljuk, hogy az ezer holdon felül levő birtokosok az összes gazdaságok 0,14 százaléka fölött rendelkeznek. A gazdaságok 0,74 százaléka 100-1000 holdas középbirtok, 47 százaléka kisbirtok és jó fele törpebirtok. A megoszlás tehát rendkívül aránytalan; a negyedik rend óriási területek fölött rendelkezik s ezzel szemben a középosztály súlya elenyészően csekély. Ebben rejlik az agrár-kérdés nyitja és a bajok főforrása.

A tárgyi viszonyokkal egyező a személyi viszonyok egyenlőtlen mérlege. Magyarországon az agrár népesség száma mintegy tizenhárom millió; ebből tízmillió a mezőgazdasági proletár-osztályra esik. De csalódik, aki azt hiszi, hogy a mezőgazdasági proletár helyzete egyenlő az ipari proletáréval. Sokkal rosszabb. Egyáltalában minden agrár-osztály kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a társadalmi állásának megfelelő többi kereseti osztályok. A legtöbb agrárius meggyőző bizonyítékokat hoz föl ez állítás igazolására. A földművelő kisbirtokost ugyanis óriási távolság választja el a proletár-osztályt képező gazdasági cselédektől, és ez a távolság az a 3-4 hold föld, mellyel a törpebirtokos rendelkezik. A két keze munkája után élő kezdő iparos becsült tagja lehet az ipartestületnek, de a föld nélkül szűkölködő bérest a három holdas kisgazda roppant göggel nézi le. Ezért van az a késhegyig menő küzdelem a néhány talpalattnyi ingatlanért. A mezőgazdasági munkás körülbelül feleannyit keres egy évben, mint az ipari. Emellett folytonosan függ az év gazdasági eredményétől és az aratási munkákon túl az év legnagyobb részét dologtalanul tölti, a házi ipar legelemibb foglalkozási köre nélkül. Hasonlóan gyöngé helyzete van a kisbirtokosnak is, ki nem ritkán egész évi termését elveszíti s ezzel kihullott lába alól a talaj, melyen tovább operálhatna. Egy évig nem tud miből élni, eladósodik, tönkremegy. Utódjai a földet szétdarabolják, vagy, ha bérlő megy rá, ez lassankint elhódítja tőle az egész ingatlant. Ha a tulajdonos a ráfordított munka értékét megkapja is, földjára déka elenyésző csekély, mely

jobb sorsot aligha biztosít neki és sokszor az évi adót sem futja. Jellemző, hogy a latifundiumok birtokosai nem szeretik a vagyontalan mezőgazdasági elemet foglalkoztatni; szívesebben parcellázzák valamelyik gyöngébben termő területüket és ezzel lekötik a munkaerőt a földhöz, biztosítván a szükséges kézmunkát és. ráoktrojálván a törpebirtokosra az uradalom kényszerült szolgálatát.

Ami végül a felsőbb középosztály helyzetét illeti, ebben legszomorúbb az, hogy túlgöngye, kicsiny, erőtlen, fejletlen az egész osztály. Tőkéje és munkája átlag 2-3 százalékot jövedelmez; az ingatlant inkább csak a bérlő jogán, mint tulajdoni jogon műveli; jelzáloggal túl van terhelve; takarékosan élni nem tud és nem akar. Mint egyszerű tény, el kell fogadni azt a valóságot, hogy az agrár-társadalom felső középosztálya, mely egy földművelő állam gerincét és legfontosabb szervét képezhetné, a magyar viszonyok közepette jelentőség nélkül való töredék és életenergia híján szűkölködő, beteg szerv, mely szerepét betölteni nem képes.

Összefoglalva az eredményeket, azt látjuk, hogy míg más országokban a legfontosabb szükségleti cikkeket termelő agrár-társadalom, – mely gazdaságilag túlnyomó hatalmat is képvisel a többi kereseti osztályokkal szemben, – a maga érvényesülési körén belül betölti hivatását, addig a magyar agráriusok összessége satnyul, fogy és erőtlenedik, holott egyetlen nemzeti érdek fölvirágoztatásáért sem hoztak annyi törvényt, mint épen a magyar agráriusokért. Mi ennek az oka? Az, hogy az *imperializmus cégére*

alatt megerősítették a túlnagy birtokok fölött rendelkező negyedik rendet és pusztulni hagyták az agrár-társadalom alacsonyabb osztályait. Törvények rendelik, hogy hogyan vezettesse vissza a földesúr a sztrájkba lépő aratómunkást a cséplőgéphez; a munkásoknak nincs erős fegyverük az őket kizsákmányoló uradalom ellen. A mezőgazdasági proletárságnak nincs fogalma az imperializmusról és semmiféle érdeke nem kívánja, hogy ezen a földön, ahol amúgy is alig tud megélni, harminc millió magyar küzködjék az éhhalállal. Ezeknek a körében tehát nem lehet hazafiúi ábrándokat elhinteni és ápolni. A kivándorlások által megtizedelt népnek föld kell, melyen a főurak és a főpapok ülnek, mert reájuk nézve a föld nagy tömege az a kapitális, mely életerejüket fölszívja. Rácz Gyula megállapításai szerint*) az 1870-től 1890-ig terjedő húsz év alatt az önálló magyar gazdák száma 118.235-tel csökkent, míg ugyanez idő alatt a főúri hitbizomány területe hatszorosra és a holtkézé kétszeresre emelkedett. Itt nem ugyanaz a helyzet, mint a gyártulajdonos és a proletár gyári munkás között; itt a föld maga adja a járadékot és ha elveszik a magyar kisbirtokostól és mezőgazdasági proletártól a földszerzés lehetőségét, akkor a levegőt, az élelmet, a talajt vették el tőle, melyeknek hiányában soha sem boldogulhat.

*

Íme, ilyen helyzetet teremtett Magyarországon az a törekvés, mely az imperializmus örve alatt olyan

*) Rácz Gyula: A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. Budapest. 1900.

módon erősítette meg az agrár-társadalmat, hogy az egész világon első magyar mezőgazdasági szocializmust megteremtette, a proletárok tízezreit tengerentúlra üzte és a latifundiumok számát szaporította.

A helyzet egyre rosszabbodik, mert a tanyai iskolák által végre is feltört mezei ugar olcsó és jó bér munkásokat szolgáltat a városi társadalmaknak; a városból ellenben a tőkésék pénze kiárad a földekre, előbb mint jelzálog, azután, mint bérleti összeg, vagy vételár. Es ez így megy mindaddig, amíg a proletárság a hitbizomány megszüntetésével olcsó örökhaszonbérlethez nem jut és amíg a középosztály érdekeinek a nagybirtok érdekeitől való éles elválasztása után ki nem alakul a *progresszív vidéki magyar középosztály*, az agrár érdekek védelmére és a földbirtokban összehalmozott uzsoratóke lerombolására.

Föl kell említenem e helyütt, hogy ez idő szerint számottevő magyar agrár-szocializmusról beszélni alig lehet, mert a gazdasági berendezkedés mai elvei mellett, mikor minden értéknek alapját a magántulajdon adja meg, a kommunizmus alapjára fektetett gazdaságok szinte kivihetetleneknek látszanak. A földéhség intenzivitása jelzi az irányt, mely felé a megoldásnak haladnia kell. Arról lehet gondolkozni, hogy végeredményben a földnek állami tulajdonba való átmenetele az egyetlen megoldás, mely a kérdést modern gazdasági fogalmak szerint rendezheti. De amikor gyakorlati politikáról és egy erőszakos hatalmi tökegyűjtés összeharácsolt kincseinek az élő gazdasági rendbe való átviteléről van szó, akkor csak a legközelebbi lépés a fontos, mert ettől függ egy élet-

képes és élni akaró fajnak a további fön maradása. Az agrárszocializmus tehát egyelőre csak a nagybirtoknak a forgalomba való bevitelért küzdhet eredményesen.

Igen lényegesnek tartjuk, hogy a demokratikus idők mai kedvező áramlatainak hatása alatt egy nemzetfentartó agrár középosztály kialakulása és megerősödése a magyar viszonyok vigasztalansága mellett egyáltalán lehetséges-e, vagy sem? A középbirtok megerősödése főleg azért volna fontos momentum, mert a feudális főrend uralmának megtörését jelentené és alkalmat szolgáltatna az ipari társadalom evolváló munkájának egészségesebb kifejtésére. Az új Magyarország legnagyobb ellensége és fejlődésének legszívósabb kerékkötője ma az az osztály, melynek elől kellene járnia áldozatkészségben és a társadalom védelmére szoruló proletár-osztályok érdekeinek altruista felkarolásában. A legsivárabb önzés áll a társadalom demokratizálódásának útjában és a népnek azok a rétegei, akik ma még a jogfosztottak közé tartoznak, de kétségkívül már belátható időben magukhoz fogják ragadni az államkormányzó hatalom irányítását, ha kell, forradalmi eszközök felhasználásával is: tudni fogják, hogy mivel tartoznak a magyar főpapságnak és arisztokráciának.



Klerikalizmus és szekularizáció

Az utóbbi évek folyamán a magyar vallási érdekek éles diszharmoniót provokáltak a közélet terén. A katolikus egyház kilépett évtizedeken át tartó következetes passzivitásából és az *ecclesia militans* szerepét vállalta magára; egyelőre csak üszköt dobva a belső fejlődés útjára, de agresszív tevékenységével előre jelezve, hogy késhegyig menő harcot óhajt folytatni vitális érdekeiért.

Ezt a támadó irányzatot valószínűleg annak a nagy veszteségnek visszhangja ébresztette föl, mely a hierarchiát Franciaországban Combes liberális törvényhozásával érte. A természettudományi gondolkozás hatalmas térfoglalásával és a modern iskolázottság gondolat-felszabadító erejével különben is nehéz és kétes kimenetelű harcban állott már az egyház, de hosszú ideig megelégedett azzal a tudattal, hogy megingathatlan vagyoni alap fölött rendelkezik és övé az iskolák nagy százaléka, melyeken keresztül az új generációk szellemi világát a maga mitológiájával tettszése szerint benépesítheti. A szabad gondolat azonban kezdte megingatni a százados alapépítményeket. A francia egyházpolitika nagy világi győzelme végre hadállásba sorakoztatta a hívőket s maga a pápa adta ki a jelszót, *Ne temere* . . . kezdetű bullájával az állam elleni harcra buzdítván lelki alattvalóit.

Ilyen körülmények között természetes, hogy a szabad gondolat és a lelkiismereti függetlenség hívei is sorompóba léptek a klerikalizmus ellen. Az egész vonalon megindult az ellentétek kiélesítésére irányuló küzdelem s ma tényleg ott állunk, hogy az állam és egyház viszonyában elérkeztünk a végleges megoldás küszöbéhez. Egy pár év alatt tisztázódnia kell a helyzetnek. Hogy mi lesz a megoldás, azt még csak sejteni lehet. Nem habozunk kijelenteni, hogy Magyarországon az egyház eddigi kivételes állása sok tekintetben oka politikai fejletlenségünknek és hogy ha az állam és egyház viszonyát véglegesen rendezni kell, úgy ez a rendezés csakis akkor lehet előnyös az országra nézve, ha az államiság gondolata teljesen és föltétlenül vissza tudja szorítani a vallást a templomok falai közé. Sőt a modern állami élet teljes biztosítása csak akkor lesz befejezettnek mondható, ha a dogmákban és transzcendentális fogalmakban való hitet véglegesen kiszorítja az emberek tudatából a pozitív természettudományi gondolkodás.

Az alapelvek tisztázása szempontjából föl kell itt említeni, hogy a klerikalizmus pusztításai alatt a fogalomnak egy bizonyos eltolódása következtében tisztán csak a katolikus klérus bűneit szokás érteni. Ezt a fel fogást indokolja az a minden tekintetben kiváltságos helyzet, melyben Magyarországon a katolicizmus a többi vallással szemben van, de a lényegre nézve a protestantizmus csak nagyon kevéssel áll közelebb a modern és liberális állam által felállított követelményekhez. A protestáns felekezeteknek csak a dogmatizmusuk és a frazeológiájuk más; amilyen mértékben tagadják a

transsubstantiatio lényegét, olyan fokú fanatizmussal hirdetik a *praedestinatio* törvényét. Bigottságban és merevségben semmit sem hányhatnak egymás szemére. Talán kevesebb veszélyt rejt a protestáns gondolkozás és hittétel, mely végre is a tizenhatodik század nagy liberális áramlatának nyomása alatt született meg, de ma, a pozitív természettudományi gondolkozás korában minden hagyományos gondolkör, mely földöntúli világ ígéréteivel hat a primitív lelkekre, egyszerűen anakronizmus. Az állam szempontjából pedig azért nem közömbös a más vallásfelekezetekkel szemben követendő magatartás, mert hiszen éppen ezek a felekezetek fogadták el a kongruát és róttak az államháztartásra olyan állandóan visszatérő kiadási tételt, melynek a kamata nem áll arányban az elpazarolt tőkék megteremtéséhez szükséges nehézségekkel.

*

Ettől eltekintve, a magyar viszonyok egyensúlyát lényegesen a katolikus klérus kiváltságos, sőt párját ritkítóan visszatetsző helyzete bontja meg. A katolicizmus egy évezreden keresztül uralkodó vallása volt ennek az országnak, habár az erdélyi fejedelmek szabadságharcjai meg viszont a protestantizmus küzdelmeivel függenek össze. Es e vallási szempontoknak némi közük van ahhoz is, hogy Magyarországon ma nem erdélyi fejedelmek, hanem a nyugati külföld által protegált Habsburgok uralkodnak. E nyugati hatás az Árpádok alatt betelepített idegen kultúra édes gyermeke. Onnan datálódik a klérus óriási vagyonának keletkezése, melyet a káptalani hiteseknek a hamis alapítólevelek gyártása körül kifejtett rendkívüli magánszorgalma

támogatott. Ma már szinte lehetetlen meghatározni, hogy az egyház kezében levő immúnis gazdasági értékek – termelési eszközök halmazatai – mennyiben képeznek jogos tulajdont és mennyiben jutottak erőszak és csalás útján az egyház birtokába. A legnagyobb terjedelmű egyházi birtokok, köztük a pannonhalmi és pécsi, hamis alapító levél alapján kerültek a klérus kezére; napjainkban még egyre foly a régi okiratok hitelességének meggyőző és kétségtelen diszkreditálása. Valószínű, hogy a vagyonszerzésnek ez a módja nem eredeti volt, azaz nem maga a hamis donációs levél hozta meg a birtok tulajdonjogát, hanem csak hitelesített egy tényleg már meglévő hatalmi állapotot, melynek megteremtésében az erőszaknak jutott a főszerep. Maga a hamis okiratgyártás sem rendkívüli eset a történelmi időkben, mert hiszen tudvalevő, hogy a hatalom birtokáért sokkal lényegesebb egyéni, vagy hierarchikus meggyőződések is kerültek hiteles formában a közvélemény elé. Karácsonyi János dr. kanonok és történetíró kutatásai után senki sem fog abban kételkedni, hogy első István királynak Szilveszter pápától származtatott apostoli küldetése egyszerűen mese, melyet a jezsuiták eszeltek ki a nacionalizmus jegyében előkészített magyar klerikális főhatalom igazolására. Szilveszter pápa bulláját Rákóczi György fejedelem szabadságharca idejében koholták és Karácsonyi még a koholó személyét is kikutatta Tomkó János horvát püspök személyében. A bulla szelleme gyönyörűen megtermékenyítette a magyar elméket, akár egy hólabda-szerű fohászkodás és a történetírók csak nagy sokára kezdtek feszegetni a tanítás eredetét, miután századokon

keresztül kidolgozták az apostoli küldetés tanát. Íme, így alapozta meg kiváltságos jogállását a katolikus klérus és ilyen momentumok esnek latba még ma is, valahányszor a bevett és elismert vallásfelekezeteknek az 1848. évi XX. törvénycikkben biztosított teljes jogegyenlősége csorbát, sőt megcsúfoltatást szenved. Egy pillantás az anyagiakra, azonnal meggyőző mindenkit arról, hogy a magyar vallások között levő ellentét kiélesedése szociális alapon következett be, A társadalmi materializmus hitvallói ujjonghatnak azon a fényes igazságszolgáltatáson, melyet a vallások szembe kerülése szolgáltatott nekik. Az ő filozófiájuknak alapja az a primitív igazság, hogy a világ minden dolga reális értékek után igazodik; minden állami és magángazdaságot anyagi előnyök és csapások irányítanak, íme: nemhogy polgári társadalmak jólétének alapja a gazdasági érték, hanem még az egyházak között is az tesz különbséget, hogy mennyiben tudták szuggesztív meggyőző erejükkel és kiváltságosán udvarképes politikájukkal a káptalani kincstárak szekrényeit arannyal megtölteni. Magyarországon kétségtelenül a katolikus klérusnak vagyona az, ami ennek a vallásnak prepotenciát biztosított a többiek fölött. Kezdve az árpádházi királyoktól, minden időben és még napjainkban is kiváltságok illetik meg ezt az egyházat és bár a helyzet lényegével teljesen tisztában van a közvélemény, a klérus gazdagsága felől nagyobb-részt csak homályos sejtelmek uralkodnak.

Az egyház vagyona azonban nem titok. A vallás-és közoktatásügyi minisztérium számvevősége rendes és hivatalos leltárt vezet e vagyonnak ama fiktív

alkotórészeiről, amelyek egészen a legújabb időkig számbavehetők voltak, mert például a káptalanok vagyoni viszonyairól az államnak hiteles vagyonskimutatása a legtöbb esetben még ma sincs. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a hivatalos összeállításban csak az el nem idegeníthető értékek szerepelhetnek, ellenben hiányzanak belőle azok a dús hozadékok, melyeknek egy jó százalékát a beneficiumos főpap tetszése szerint rokonainak adományozhatja. A rendelkezésre álló adatok alapján hozzávetőlegesen megállapítható, hogy a nagyváradai püspöki diecezis vagyona tőkében és követelésben három és fél millió, a pécsié két millió és nyolcszázezer, a kalocsai érsekségé két millió és négyszázezer, az esztergomi érsekségé, csanádi, győri, váci és nyitrai püspökségeké egyenkint körülbelül másfél millió korona. Az egi érsekségnek, a szombathelyi és veszprémi püspökségeknek egyenkint kilencszázezer, a besztercebányainak hatszáz-ezer korona értékű vagyonszerkezete van. A többieket nem érdemes külön említeni, mert a három–négyszáz-ezer korona tőkével rendelkező kisebb püspökségek csak együttvéve adnának tekintélyes vagyont, habár egyik sem szívesen cserélne Ausztria legjobb javadalmazású főpapjával, az olmützi érsekkel.

De ezek csak a tőkék. A földbirtokok között bőven találkozunk a világi magyar nagybirtokkal minőségre is versenyző százezer holdas latifundium. A nagyváradai püspökség földbirtoka százhétezer katasztrális hold, az esztergomi és kalocsai érsekségek egyenkint több mint kilencvenezer hold felett rendelkeznek. Az átlag harminc–negyvenezer hold. Csupán a három

érseki megyének és tizenöt püspökségnek mintegy négyszázezer holdnyi ingatlan birtoka van, ami a legszélesebb körű külterjes gazdálkodási rendszer keretében egyáltalában és végérvényesen ki van vonva az agrikulturát tulajdonképen gyakorló osztályok megszerzési köréből. A cselekvő vagyon értéke a föntebb közölt adatok alapján mintegy húsz és fél millió, a földbirtoké közel fél milliárd. E tőkékhez hozzászámítandó még a jezsuita rend fölosztása után 1782 óta folyton gyarapított s ma körülbelül hetven milliónyi értéket képviselő vallás- és tanulmányi alap, továbbá az állam által az italmérési jogok váltságául fizetett tőkék, melyekre vonatkozólag tudjuk, hogy az első törvényhozási intézkedés kétszázötven milliót fordított a nagybirtokok tulajdonosainak, nagyobbrészt a klérusnak ily címen támasztott követeléseire fedezésére. A párbér megváltására vonatkozó törvényjavaslatot, mely ismét bőséges aratáshoz fogja juttatni a klérust, most készíti a reaktivált szabadelvű kormány. *Similis simili gaudet* . . . Gyümölcsöző befektetés az, mely a főpapságot erősíti és úgy a falusi plébániákon, mint a főrendiházban meghozza a maga szerény kamatát. E minden tekintetben impozáns vagyon rendelkezései közül csak azok bizonyosak, amelyek már megszűntek, nevezetesen a bandérium-állítási és iskola-föntartási kötelezettség. Az egyház a történeti időkben kötelezettségekkel terhelve kapta, vagy szerezte vagyonát, a kötelezettségek alól azonban az idők folyamán kivonta magát. Felekezeti iskolánk fölös számmal van, de hogy ez iskolák kiadásait nyolcvan százalékban az állam fedezi és az egyház csak elenyésző kis

összegekkel járul hozzá a felekezeti iskolák fõntartási költségeihez, köztudomású. Számszerű adatok felsorolása helyett itt Zigány Zoltán lelkiismeretes vizsgálataira utalok. *) De a kegyúri jog körébõl folyó kötelezettségeit sem valami nagy alapossággal teljesíti az egyház, hiszen nyilvánvaló, hogy sok magyar törvényhatóság maga gyakorolja a kegyúri jogokat, mások egyházi adót kénytelenek szedni és azok a kisebb beneficiumok, melyek a püspöki megye fejétõl kapják jövedelmüket, silány, sõt siralmas ellátásban részesülnek. A katolikus klérus mindazonáltal kivonta magát a kongrua alól azért, mert történeti múltú vagyonát még a legfényesebb és legbõkezűbb állami ellátás is csak igen gyõngén pótolná. Az alsó papság szívesen vállalná a kongruát, mert helyzete ezáltal nagymértékben javulna, a fõpapok egyetértõ politikája azonban csak olyan állami rendezést óhajtana kieszközölni, mely a kegyúri kötelezettségek teljesítése alól fölmentené a klérust, de háborítatlanul meghagyná eddig bírt javainak élvezetében. Az újabb egyházi tevékenységben mutatkozó irányzat, mely a klerikalizmus és monarchizmus egyetértõ munkája, biztató sikerekkel közeledik az itt vázolt cél felé.

*

Azt a harcot, melyet a klerikalizmus Magyarországon ma folytat a maga kiváltságos helyzetének megóvása érdekében, kétségbeesett erőfeszítésnek lehet mondani, annak dacára, hogy a monarchikus

*) Zigány Zoltán: A felekezeti szellem erõsödése a közoktatásban. Huszadik Század, 1908. 7. szám.

államformában óriási biztosíték rejlik számára. De másrésről lehetetlen eltagadni, hogy akkor, mikor a francia államnak a francia egyháztól való teljes elválasztása oly fényes sikerrel és annyi megbecsülhetetlen anyagi előnnyel járt a köztársaságra, a szekularizáció eszméje mind szélesebb hullámokat ver föl és a kor szavává válik. Franciaországban békés úton, törvényhozás erejével vitték keresztül a huszadik századot oly méltóan megnyitó nagy államrendezést. De hogy mennyivel érettebbek voltak ott a viszonyok, azt néhány lényeges szempont felsorolásával könnyen illusztrálhatjuk. Az egyház és állam első szétválasztása tudvalevőleg már a nagy forradalom idejében végbe ment, tehát akkor, mikor William Roger tanítása nyomán az északamerikai államok megbarátkoztak a szabad egyház és szabad állam fogalmával. Az empire egyelőre elsodorta a nagyszerű vívmányokat és konkordátumot létesített a pápa és a császárság között, mely akkor a Napoléon erőszakossága mellett, ki VII. Piust egyszerűen fogságra vetette és összes birtokait elorozta két millió frank évjáradék ellenében, nem volt egyéb formaságnál. A francia klérus azonban évtizedek kitartó munkája után, különösen a harmadik császárság idejében, ismét megerősödött és az ellenőrzés nélkül szaporodott kongregációkkal, meg a Falloux-féle iskolatörvénnyel meglehetősen befolyásra tett szert. A köztársaság szelleme végre is ellenkezésbe került a megerősödött egyházzal és a legújabb egyházpolitikai törvények által teljesen megtörte a klerikalizmust, az államot és egyházat szeparálta, a szekularizációt keresztülvitte, az egyházi vagyonról leltárt

készített, a vatikáni követet visszahívta és a kongregációkat világgá kergette. Nem érdektelen reánk nézve, hogy a francia női kongregációknak Magyarország valóságos menedékháza lett; a kiűzött szerzetek hivatalos támogatással nagy állami kölcsönöket kaptak, melyekből fölépítették kolostoraikat. A kultusz-miniszter, nem térhetvén ki a válasz elől, kijelentette, hogy öt százalékos állami pénzt kaptak a kongregációk oly időben, mikor a nagy pótadós vidéki magyar városok hét és fél százalékot fizetnek a francia pénzzel dolgozó pénzcsoportoknak. Végül szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a francia klérus ingatlan vagyonát a század elején történt hivatalos megállapítás alkalmával egy milliárd és hetvenegy millió frank értékben határozta meg; ennyit vett át a köztársaság a szekularizáció alkalmával.

Íme: lefestettük a klerikalizmus uralmát abban az államban, mely az imperializmus felé halad és abban, mely már rég túlhaladt rajta. Hogy melyik jár közelebb a ma élő gazdasági berendezkedéshez, az emberiség világfelfogásához, a modern természettudományi gondolkozás széles perspektíváinak megértéséhez: azt nem szükséges külön kijelenteni. Látja minden elfogulatlan szemlélő. Látja azt, hogy Magyarország nem a szabad gondolat és szabad állami élet hazája, hanem a lelki rabszolgaságé és polgári megkötöttségé. A klerikalizmus előre törése, öklelő térfoglalása azoknak érdekük, akik a mai nagybirtokrendszert föntartani kívánják, és mivel ezen a ponton az agrár-feudalizmus találkozik a klerikalizmussal, természetszerűleg szövetségre lép vele az ipari és mező-

gazdasági középosztály ellen; Itt van a nagy érdekellentét rugója, itt van a politikai pártokat elválasztó fölfogás áthidalhatatlan árka, mely vallási színezetet ad az ököljogon uralkodó negyedik rendnek. Királyhűség, hatvanhetes törvényhozás, felekezetiesség, feudalizmus, nacionalizmus az egyik oldalon, demokrácia, negyvennyolc, szekularizáció, önálló bank és vám a másikon. Az uralkodó párton van a felsőbb tízezer az ő beláthatatlan millióival és ezek a milliók többet nyomnak a hatalom mérlegén, mint az anyagi eszközök híján szűkölködő embermilliók.

Lehetetlen nem a legnagyobb fájdalommal és elkeseredéssel nézni azt a közömbösséget, mely a felborult egyensúlyú állam polgárait e nagy és végzetes veszedelemmel szemben tétlenségre kárhóztatja. E népnek elég, ha beadják neki az imperialisztikus pilulát és már szemet huny saját romlása felett. Az evolúció – mondják – feltartóztathatatlan és az idők teljességében elsöpri a klerikalizmust minden konzervatív hajlamú népboldogítási medicinájával együtt. De mikor jó el az idők teljessége? Es vígasztalás-e nekünk az a reménység, hogy míg a legtöbb európai állam küszöbén áll a jelenkor jelszavát jelentő demokratizmusnak, vagy már meg is valósította azt, addig Magyarország még mindig távozik tőle és legalább száz esztendővel van mögötte? Mit ér nekünk az, ha az unokáink egyszer majd szabadok és boldogok lesznek? . . .



A nemzetiségi kérdés

A magyar történeti múltban nemzetiségi kérdés nem játszott lényeges szerepet soha. Az idegenek beözönlése az Árpádok alatt kezdődött, de jelentős lehetett azoknak a száma is, akik a honfoglalás idejében meghódolván az államalkotó magyar fajnak, geográfiai és lingvisztikus okokra visszavezethető csoportokat alkottak. A nemzetiségiek tehát épen olyan régen élnek a Kárpátok alján, mint amióta ez a föld a magyar faj szupremáciája alatt áll. Még sem volt nemzetiségi kérdés a Hóra-féle lázadás egyedül álló esetének figyelmen kívül hagyása mellett egészen 1848-ig, amikor az osztrák kamarilla politikai okokból rázúdította a különböző fajtöredékeket a forradalom magyarjaira. A nemzetiségek akkori fellobbanása azonban nem az uralkodó magyar faj, hanem a tényleges hatalmat kifejtő birtokos-osztály ellen irányult; a magyar proletár-osztálynak a lázadó nemzetiségekhez való csatlakozása épen nem lett volna meglepő. Dózsa György kísérletének megismérlése lett volna s hogy nem következett be, annak oka az, hogy túlságosan ki volt élezve a dinasztianak a magyarság ellen való averziója. A köznép feledte a maga baját és a szorongatott uralkodó osztály védelmére sietett. Már Kossuth tárgyal a nemzetiségi

deputációkkal és a kiegyezésnél Deák szabadelvű politikája jelzi, hogy a származásuk és nyelvük révén külön csoportokba tartozó népfajok kezdenek államalkotó nemzeti elemek gyanánt szerepelni.

Igazi nemzetiségi kérdés azonban csak azóta van, mióta a magyar esküdtszékek sajtóvétségek címén nyakra-főre ítéltetik el a nemzetiségek intellektueljeit olyan kijelentések miatt, melyek sokszor nem árulnak el egyebet meggondolatlanságnál. E jelenség mutatja, hogy az idegen nyelv és kultúra által elszigetelt, vagy idegen kultúrához fűződő nemzetiségeink kezdik megalkotni a maguk középosztályát és kezdik fölemelni nagy tömegeiket a baromi munka egykedvűségéből az értelem színvonalára. Jogos és természetes evolúció megy végbe e népfaj-törédek körében, melyeket eddigelé a magyar faj magába fölszívni nem tudott. Hogy az asszimiláció miért nem jött létre, arra nagyon egyszerű a felelet; bizonyosan nem azért, mert a nemzetiségek igen energikusan ellenállottak, hanem azért, mert az uralkodó fajban nem volt elég asszimiláló képesség és mert az a viszony, melyben a nemzetiségekkel eddig élt, nem volt egészséges és racionális.

A hatvanhetes kormányzat utolsó negyven éve alatt számos kísérlet történt arra, hogy a nemzetiségek erőszakos beolvasztása keresztülvitessék. Tisza Kálmán és még inkább Bánffy Dezső alatt hathatósan és sűrűn működött a csendőrszurony és a szolgabírói önkény. Ezt a korszakot Bánffy személyéhez fűződő fogalomkapcsolat alapján a szolgabíró-politika korszakának szokás nevezni. Alatta fejtették ki a magyar naciona-

listák azt a tant, hogy a nemzetiségeket a legfrissebb generáción keresztül kell meghódítani. Iskolákat építettek tehát a nemzetiségi vidékeken és azt követelték, hogy a tanító magyar nyelven tölcsezze a falusi gyerekek fejébe azt a tudományt, melyet egyébként a maguk nyelvén is csak igen tökéletlenül értettek meg. Az ilyen módon elért eredmények azonban nem álltak arányban a program nagyszerűségével és a kifejtett munkával. Az új generáció közeledett a magyar műveltség felé, de inkább a városi társadalmakban; a mezőgazdasági polgárság és proletárság ellenben csak a kényszert érezte meg és olthatatlan gyűlölet ébredt benne minden iránt, ami az államtól jó. A kényszermagyarosításból folyó kellemetlenségeket egy forrásból kapta az adókövetéssel és a bíraskodással. A hatalom állt szemben a tehetetlenséggel. Ilyen körülmények között nem csoda, ha az asszimiláció nem sikerült, mert az uralkodó faj drasztikus eszközei ellenállást és gyűlölséget ébresztettek a nemzetiségekben ahelyett, hogy kívánatosná tették volna előttük a beolvadás lehetőségét.

A nemzetiségi kérdés kiélesedésének okául tehát azt a nagy tévedést tartjuk, mintha hivatalos parancssal hatni lehetne a nagy proletár-tömegekre abban az irányban, hogy egy bizonyos nyelvet, melyet anyjuktól tanultak, elhagyva és elfeledve, egy másik és hivatalosnak nevezett nyelvnek a kultúrájához idomuljanak. Mária Terézia németesítő politikája épen ilyen barbár és ésszerűtlen volt. Felszínes hatása csak ártott a dinasztia ügyének és olthatatlan gyűlöletet ébresztett minden bécsi politika iránt. Akkor egyértelműen föl-

jajdult ellene a magyar társadalom, mert a saját bőréről volt szó, most meg ugyanazt a politikát folytatja a nemzetiségek ellen. A nemzetiségek nagy tömegeinek egyáltalán nem is volt számbavehető kultúrájuk. Első sorban tehát az lett volna a racionális eljárás, hogy adja meg az állam a lehetőségét annak, hogy a nemzetiségek átlagos proletár-értelmisége egy fokkal emelkedjék. Ilyen értelmű intelligencia-emelést azonban csakis a nép nyelvén lehet keresztülvinni s ezért már alapjában meddő minden kísérlet, mely egynéhány száz szóból álló értelem emelkedésének lehetőségét egyszerűen kerékbe törí egy idegen nyelv ráoktrojálásával. A nyugateurópai államok példája bizonyítja, hogy az idegen fajok beolvasztását egészen más módon lehet és kell keresztülvinni. Ha az uralkodó faj elősegíti a más nyelvű fajtöredék helyi kultúrájának érvényesülését és pedig az ő saját nyelvének tiszteletben tartásával segíti elő, úgy az a magára hagyatott és politikailag zárt közösség maga fog arra törekedni, hogy ne csupán parciális érdekek mozgassák meg érvényesülésének rugóit, hanem a mind nagyobb és nagyobb emberi társadalmak érdekeivel is azonosíthassa magát. Az értelem emelkedettebb fokán álló társadalom önként fog ahhoz az állami élethez alkalmazkodni, mely neki a vagyonbiztonságot és a boldogulásnak több lehetőségét nyújtja. Végre is a harminc millió magyar a maga képzeletbeli számszerű tömegével még semmiféle bizonyítékot sem szolgáltat arra, hogy az európai koncertben számottevő szerepet fog betölteni és hogy a magyar állampolgárok megélhetésének és boldogulásának módját már magában véve

is biztosítani képes. Nem az a fő, hogy minél több ember beszélje a magyar nyelvet és ha ez volna is minden törekvésnek a célja, még akkor sem lehetne ezt a célt olyan mértékben megvalósítani, hogy egy bizonyos belátható és számításba vehető időszakon belül a képzeletbeli harminc millió magyar készen álljon egy nagy hivatás betöltésére. Hanem igenis fő az, hogy a magyar állam keretén belül minél több ember érje el a gazdasági jólétnek és polgári függetlenségnek azt a fokát, mely a mai viszonyok mellett csakis konszolidált és demokratikus szervezetű modern államban valósítható meg.

Ez ennek a kérdésnek az egyik oldala. A másik azonban ennél sokkal zavarosabb és visszataszítóbb. Ha erről az oldaláról nézzük a nemzetiségi kérdést, úgy találjuk, hogy a magyar osztályuralomnak egyenesen szüksége van egy ilyen fenyegető rémre, mely ellen erőszakos rendszabályokat *kell* alkotni és amelynek ürügye alatt erőszakos módon *lehet* fellépni az uralkodó történeti osztályok minden ellensége, még a magyar munkásérdekek és a lappangó demokratizmus ellen is. A feudális és klerikális érdekszövetség tartja ébren a nemzetiségi veszedelem gondolatát azért, hogy ennek ürügye alatt alkalma legyen a sok helyt nemzetiségi jellegű olcsó munkaerőt hivatalos asszisztencia mellett kizsákmányolni, a proletár-osztályok földéhségét visszacsorítani és legfőképpen: a magyar munkásosztály által követelt községenkénti általános, titkos választójogot a nemzetiségi veszedelemre való hivatkozással mindannyi-

szor konokul visszautasítani. Ebben a törekvésben nincs fajmagyar és nemzetiségi ellenség; mindenki szemben áll a nagybirtokos-osztállyal, aki az ország határain belül boldogulni akar és pedig a mezőgazdasági osztályok feltörekvő három rendje épen úgy, mint az ipari munkások összes osztályai. Mikor a burzsoazid-elemek végre-valahára megközelítették a tömörülésnek azt a fokát, mely valamelyes kézzelfogható eredményt biztosíthatott volna számukra (és pedig talán épen az ipari kapitalisták osztályának a legtöbb sikert), – a nagybirtokos-osztály mindannyiszor sarkára állt és ugyanannyi vehemenciával hiúsította meg az eredményt, mint amennyivel a leghitványabb falusi tót, vagy szlovén társadalom érdekeit letiporta. Nem a nemzetiségek ellen irányul a nemzetiségi harc, hanem az állam összes proletárjai és középosztályai ellen és nem lehet elég nyomatékkal hangsúlyozni, hogy *amíg a magyar munkásosztály nyakára nem hág a feudális színezetű történeti osztályuralomnak, addig a nemzeti-ségi kérdés soha sem fog javulni*, sőt ellenkezőleg mind szenvedélyesebb kitörésekre és túlzóbb erőszakra fogja ösztökélni a prepotenciáját veszélyeztetve látó nagybirtokos-osztály oligarcháit, akik végre is a monarchikus uralom varázskörében a tényleges hatalmat gyakorolják. Igaz, hogy a dinasztia feje és legközvetlenebb környezete már megsokalta a feudális-klerikális főhatalom visszaéléseit épen úgy, mint a nemzetiségek folytonos zaklatását, mert hiszen az uralkodó körének ma e bajokkal szemben a választói jog széleskörű kiterjesztése a programja, de viszont e program alapján nem képes kormányt kinevezni a negyedik

rendhez, vagy annak klientelájához tartozó politikusok közül.

Lehetne itt egész sorát adni a bizonyítékoknak, melyek a közelmúlt eseményeiben az itt vázolt és ismert, eredetiségre nem is számító megfigyelésnek helyességét egyszerűen megdönthetetlen érvekkel támogatják. De mivel nem napi politikát írunk, hanem csak egy szociológiai államalakulás képletét vázoljuk általánosító vonásokkal és nagy madártávlatból, elégnek tartjuk az azokra a tényekre való hivatkozást, melyek az újságolvasó ember egyszerű érdeklődésével is ellenőrizhetők. A külföldi nagy lapokban szakadatlanul jelennek meg közlemények kizárólag a magyar mágnásosztály tagjainak aláírásával, melyek arról akarják meggyőzni a külföldi közvéleményt, hogy a mi nemzetiségeink lázadó és hazaáruló eszmék terjesztői, hogy ebben az országban munkás-anarchia uralkodik és hogy a féktelenkedő tömegek sajnálatos túlkapásai egy eddig folytatott szemethúnyó és engedékeny kormányzati politika mulasztásainak eredményei. Az ilyen tendenciájú cikkek nem ritkán állami pénzzel helyeztetnek” el. A külföld intellektueljeinek szeme azonban belelát az események mozgató rugóiba és észreveszi a korrupciót épen úgy, mint az osztályuralom félszégeit. A világítás, melyben az europäer megfigyelők előtt kénytelenek vagyunk megjelenni, a lehető legsiralmasabb reánk nézve. Talán nem felel meg egészen az igazságnak az a vélemény, hogy az utolsó kormányok szereplése végérvényesen kompromittált bennünket a külföld előtt és egy színvonalra süllyesztett a balkáni zugállamokkal, amint Björnson annyiszor írta, – belső bajaink való-

színüleg nem érdeklik ily túlságosan a szemes Nyugatot, – de az mindenesetre tény, hogy a magyar történeti osztályuralomnak ezek a nyilvánvalóan dísztelen cselekedései és egyáltalán a belső politikában kifejtett nagy hatalmi túlsúlya azt a meggyőződést ébreszthetik minden elfogulatlan szemlélőben, hogy *Magyarország állami élete még nem érett meg a modern ipari és demokratikus állam végtelen súlyú előnyeinek megvalósítására.*

És hogy ez így van, abban legnagyobb bűne van az imperialis politikának, melyet az uralkodó negyedik rend talált ki és a fráziskészletének ragyogásával elbűvölt, erőtlenségben tartja ébren abban a reményben, hogy valaha, valami módon sikerülni fog az irigyelt nagybirtokos-osztály hatalmi körében sütkérezve, annak kiváltságos helyzete előnyeit élveznie.



Az állam személyiségének elve és az ipari állam

Az ipari állam elméletét Herbert Spencer dobta a jogfilozófia forrongó eszéradatába. Vas-következetességű logikája, mellyel az eszményi jövő eredményeit mintegy matematikai kapcsolódások szükségszerű okozati kifejtése gyanánt tüntette fel, homlokon ütötte a túlzásra hajló modern gondolkodót, ki a figyelmeztetést talán kegyetlennek és vakmerőnek találta, de nem tagadhatta el, hogy a figyelmeztetésre szükség volt. Az állam konzervatív jellegének elmélete már nem itatja úgy át a lelkeket, mint a fanatikus középkorban s az erőszakos észjogok szabad burjánzása idejében; mind ellenállhatatlanabban jelentkezik, az individuális érdekek finom cizellálódása s egyrészt a gazdasági, másrészt a politikai élet friss, liberális áramlatot teremt a gyakorlat számára. A gazdasági élet főmotívuma a munkáskérdés lesz s ez megtermi a történelmi materializmust gyakorlati alkalmazásával, a szocializmussal kapcsolatban, egyszersmind megrajzolván az álmódosásra hajlandók képzeletében a kommunizmus utópiáját is; a politikai élet pedig, minthogy a modern konstitucionális állam képletével már elérte az ebben az irányban képzelhető legtökéletesebb gyakorlati alakot, csak az anarchizmusban tudja ideál-

jait fokozni. Ezek a felcsigázott remények azonban keletkezésük okaira nézve el nem rejthető rokonságban állanak a XVIII. század büszke természetjogaival: előbb létezett a jogtalanság, mellyel szemben szükség volt a jog megállapítására s minthogy a jogtalan gyakorlat még mindig erősebb, mint a jogszerű elmélet, az elmélet természetyszerűleg túlzottan követelte azt, a mi csak túlzás nélkül lett volna igazán jogos. Az állammal szemben felmerült igények is végleteket jelentenek s az itt felhozott analógia eléggé mutatja, hogy megvalósításuk esetén épen úgy értéktelen tételes jogot eredményeznének, mint az elméletben oly rokonszenvesen kifejtett természetjogok. E szélsőségekkel szemben Spencer ipusztériális állama a pozitív tudást és józan belátást, tehát a nyugodt és biztos indukciót jelenti s e sajátysága alapján a modern jogbölcseletnek egyik megbecsülhetetlen terméke gyanánt tekintendő, mely a további vizsgálódások sorozatából a következetesség megbontásának veszélye nélkül ki nem kapcsolható.

Az ipusztériális állam a közel jövő állama. Azok az eszmék, melyek áthatni, fentartani, benépesíteni fogják, ma még úgy forronganak, mint disszociáló gázok a bolygók embrió-korában. Másrésztől azonban világosan fölismerhető már a társadalom harcias típusának hanyatlása is, minek következtében a múlt és jövő irányelvei között sajátyságos kompromisszum jött létre. E viszonyt, a ma karakterét, némely jogbölcselő többé-kevésbé találó hasonlattal a társadalom védelmi típusának nevezi. Az ipusztériális állam rajzát tehát a regényíró, jogéletét az akadémikus állíthatná össze,

mert a védelmi társulat sokkal közelebb eső rokonságban van a harcias típussal, mind az ipariállal. Ily feladatok megoldása azonban problematikus értékű lévén: a gyakorlati életre, az igazán pozitív elméletre csak az a lényeges, hogy az államról általában keletkezett s közismert elméletek változtak-e ma az ipariállal állam elméletének kombináló közreműködése által s ha változtak: kimutatandó volna, hogy a modern filozófia szelleméből hogyan s milyen alakban lehet levezetni az ipariállal államnak hagyományoktól eltérő elméletét?

*

Megszokott vélemény, hogy Spencer filozófiája utolsó és leghatalmasabb hajtása annak a pompás és dúsgazdag vegetációnak, melyet a XVII. század természetjogászai és a XVIII-iknak észjogászai fejlesztettek ki. Pedig Spencer csak felszínes ítélettel sorozható a múlt e nagy gondolkodóinak iskolájába; rendszere, mérséklete, őszintesége sokkal inkább modernné teszik őt, sem hogy bölcséletét elszakítani lehetne kora forrnyó eszméitől. Mindenekelőtt módszere teszi pozitív, gondolkozóvá. Ez a módszer teljességgel az indukció alapuló: a szemlélődő, higgadt, tartózkodó lélek ismeretgyűjtése, míg a dedukció az erőszakosságra hajló metafizikus elme kedvelt eszköze. E megkülönböztetésnek azonban ma már koránt sincs akkora értéke, mint a múltban, mikor Bacon és Descartes követőit két, egészen elkülönített iskolába sorozták azoknak a módszereknek az alapján, melyeket követtek; már Stuart Mill finoman megjelöli a két rendszer koordinátságát, az egyszerűség felé törekvő Tolstoi pedig

egyáltalában nem tud különbséget tenni induktív és deduktív módszer között *természet és művészet*). De Spencer más tekintetben is modern. Filozófiája tiszta pozitív bölcselet, Comte eszméinek tisztultabb kifejezése. A természetes kiválasztás elméletét ép úgy változtatlanul veszi át Darwintól, mint az erők megmaradásának (*persistance of force*) óriási súlyú gondolatát Mayertől. Ez utóbbi vezeti rá, hogy az anyag kiépülése (*integration*) s a kiépüléssel járó mozgásnak minden részecskébe való szétszóródása (*dissolution*) a fejlődésnek konstans sajátja; megalkotja az *evolúció* fogalmát teljesen önállóan; alkalmazza a *struggle for life* következményeit az ember fizikai és fiziológiai tökéletesedése gondolatára. A természetjogokat egyszerűen csak átvette nagy elődeitől, mert nem tudott befolyásuktól eléggé szabadulni; egyébként azonban eredeti is, pozitív is, modern is s éppen ezért nem lehet az ő filozófiáját a természetjogászok elveinek meghaladása miatt elévültnek, vagy elkésettnek tekinteni. Szükség volt ennek hangsúlyozására, hogy belássuk: milyen óriási távolság választja el Spencert a metafizikától, az ipusziális államot a régi államelméletektől. Ezek az elméletek nagyon sajátosságosak s nem mentek bizonyos naiv színezettől. A középkorban kitartó vonzalommal ragaszkodtak az emberek a *corpus artificiale, seu misticum* gondolatához s az államot neir. tudták az organizmushoz fűződő hasonlat nélkül elképzelni. Később ez az organikus elmélet a személyiségi elmélethez vezetett, mely Stein Lőrinc óta egészen a mai napig kedvelt közhely minden akadémikus jellegű jogbölcsekedésben és politikában. Az

állam, különösen középkori és mai alakjában, tényleg hasonlít az organizmushoz és hasonlít a személyiséghez, de ez a hasonlat tulajdonképpen még nem ad jogot oly merész következtetésre, hogy az állam eo ipso organizmusnak, vagy személyiségnek tekinthessék. A személyiség életéből kiragadtak két jellemző motívumot: azt, hogy önálló akarata s ez akarat megvalósítására ereje van; minthogy pedig ugyanezeket a motívumokat az állam is sajátjának vallja, következésképpen kimondották, hogy az állam is személyiség, mely nem az őt képező állampolgárok egyesüléséből áll elő, hanem önmagában létezik s önmagáért él. Ebből a tanításból fakadt a magyar „szent” korona híres elve is, mellyel századokon keresztül bolondították a világot az erőszaktól vissza nem riadó nacionalista elmélet-gyártók. *Ding an sich*-féle személyiségnek nevezték el a koronát és az általa szimbolizált állami főhatalmat csak azért, hogy szentnek és sérthetetlennek jelenthessék ki viselőjének személyét, aki *ex Deo gratia* uralkodik milliók felett. A politikai cselfogásnak ez a díszpéldánya nem áokban különbözik a pápa csalhatatlanságának tanától.

A modern felfogás rég leszámolt az állam személyiségének elméletével. Könnyű belátni, hogy már maga a hasonlat is szépséghibában szenved, mert a személyiségnek van a főntebb említett két főmotívumon kívül többek között egy harmadik főmotívuma is s ez: a természetes lét; az elméletre nézve roppant kellemetlen, hogy ez a figyelmen kívül hagyott motívum véletlenül még elsőrendű is a figyelembe vett és alkalmazott másodlagos motívumokkal szemben. Természetes lét

könnyen képzelhető belátásra képes öntudat és akcióképes, ösztönön felülálló akarat nélkül, mert hiszen az egész állatvilág az elemi öntudat fokozatos emelkedéséről tesz tanúságot, de öntudat és cselekvés természeti lét nélkül soha sem képzelhető. Ebből nemcsak az következik, hogy a természetes lét mellett a személyiségnek minden más sajátsága másodlagos, hanem az is, hogy miután az állatokat öntudat híján nem nevezhetjük személyiségeknek, az államot természeti lét híján annál kevésbé nevezhetjük, személyiségnek, mert a személyiség fogalmánál szűkebb körű fizikai valóság fogalmát sem képes kitölteni. Ezt a merész és alkalmatlan zökkenőt érezték is a politika boncolói és mindig kerestek reá valami kádenciát. Az olyan arisztokratikus jellemek, mint Macchiavelli, vagy Hobbes, vagy Bodin, egyszerűen az államfő személyében látták az állam személyiségét megtestesülve, de mindig kiemelték, hogy az államfőben az állam személyisége és az államfő egyéni személyisége csak „esetleg” találkoznak, ami elég mulatságos. A modern politikában egyrészt elhanyagolták a személyiségi elmélet főhibáját, minthogy nem is nagyon feszegette a kérdést senki, másrészt az elmélet akkor jó, ha minél kevesebben értik meg; a Montesquieu-féle hármasság hatalomelosztási elmélet oly szép és világos rendszerébe pedig bele kellett vinni valahogyan az egy személyben megjelenő legfőbb hatalmat (mert a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom mellett lehetetlen volt eltagadni, hogy a mai államban még mindig van egy valamennyinél izmosabb hatalom: a monarcha). Benjamin Constant tehát feltalálta, egyszerűen feltalálta az irányító, szabá-

lyozó hatalmat (*pouvoir régulateur*), azt állítván, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom nem lehet egységes amaz államfői legfőbb bölcsesség nélkül, mely a szuverén állami akaratot megindítja, véghez viszi s esetleges megsértését megtorolja.

Ez elméleteket azonban szétboncolni, hibáikra rámutatni, erőszakosságaikat leleplezni egészen fölösleges. A modern szociológiai felfogás nem vindikálja magának a jogot, hogy lerombolja a hagyományokat. A modern felfogás, épen úgy, mint a pozitív filozófia, egyáltalán óvakodik a tetszetős, de értéktelen elméletektől, mert ez elméletek nem ártanak ugyan, de nem is használnak, tehát egyszerűen fölöslegesek: további gyártásuk beszüntetendő. A modern felfogás hallgatólagosan fejezi ki, hogy nem a fennálló viszonyokat szankcionálni van hivatva, hanem az ismereteket kell gyarapítania s a belátás fokát emelnie, hogy az emberi szükségletek kielégítése mind könnyebb és természetesebb lehessen s ezáltal Bentham sokat támadott filozófiájának egy óriási horderejű gondolata: minél több embernek, minél nagyobb körben elérendő boldogsága, – a megvalósulás felé közeledhessék. Az új természetudomány nem keresi többé a végső törvényt, hanem mindig csak a magasabbat; az új filozófia nem merül el a végső ok idegfárasztó és hasztalan fürkészésébe, csak mindig egy lépéssel kíván tovább haladni a hagyománynál s erre csupán az eredetiség vágya ösztönzi. Mert a haladásban nem gátolja meg az emberi szellemet a köningsbergi bölcs határmesgyéje, mellyel az emberi tudást körülhatárolta. Kant istenített lángelméjének hatása

alól már felszabadult annyira a filozófia, hogy megfigyelje formalizmusát. Ez a bámulatosan boncoló kritikai szellem, kibén Hume szkepticizmusa ébred tisztább alakra, a legnagyobb ellenmondásokat termi: kijelöli a tiszta ész határait s túlmegy azokon; a metafizikát csillogó, de hideg játéknak tekinti s ő maga – egy egész transzcendens világot alkot, mely Aristoteles noumenonjának bővített kiadása; matematikailag rideg és következetes, de azért a szerves élet egyszerű fizikai kezdeteit nem tudja elképzelni *a priori* ismeretek nélkül s legfőképen: jogérzete hiányos volna a *kategorikus imperativus* nélkül. A modern bölcsélet nem állít fel kategorikus imperativusokat, nem fejtegeti a végső okot sem, hanem megelégszik a jog keletkezése és fejlődése módjának felfedezésével, a múlt küzdelmeiből Savigny történelmi iskolájának tanulságaival s a jelenből felöleli édes testvérét: a természettudományt. Bámulatos, hogy a régi filozófia meg tudott élni fiziológia és pszichológia nélkül; ma ezek nélkül mozdulni sem bír. A modern filozófia és az ennek nyomán kifejlődött társadalomtudomány: az élet a maga egyszerű, derült, napsütötte arcával; nincs benne semmi képzelet, semmi szemfényvesztés, semmi illúzió. Legyünk becsületesek és egyszerűek; ez nem kerül semmibe s mégis olyan jó, mintha nagyon drágán kellett volna megfizetni.

Hogyan állt be ez a nagy változás? Az egyéniség felismerte önmagát s jogait követelte. Első nevezetes lépése a német reformáció, mely a lelki életet szabadította fel a reá nehezedeő zsarnokság alól. A politikai élet óriási ellenmondásai csak később vezetnek rá;

hogy a hatalmi viszonyok nivellálódása az egyes társadalmakon belül képtelen különbségeket teremtett ember és ember között. A XVIII. század végén Észak-Amerika megmozdul s tíz éves szabadságharcban küzdi ki az élethez való jogát; utána Franciaország fojtja vérbe az egész múltat, majd Magyarország s Olaszország vívnak szabadságharcokat, míg legvégül az orosz óriás és a félig agyonnyomott spanyol és török demokrácia csak a legutolsó időkben mozdult meg. A forradalom szelleme láthatólag nyugatról haladt keletre. A legrégebb és legradikálisabb forradalom, az észak-amerikai, bámulatos eredményeket teremtett: már-már megvetette az ipari állam melegágyát. A francia forradalmat annak felismerése jellemzi, hogy a hiúság és önteltség mámorával teleszívódott dinasztiákat milliók sürgető óhajtása sem képes arra bírni, hogy jogtalan szerzeményük egy-egy foszlányát feláldozzák a nemzet javáért; ezeket a dinasztiákat tehát egyszerűen ki kell irtani, mert kiirtásuk jótétemény. Ez a felfogás teremtette Franciaországban a népszuverenitás alapján álló államot s a később említett országokban e felfogás hiánya okozta, hogy a forradalom csak formális eredményekkel járt, alapjaiban azonban a régi harcias, típusú társadalom minden sajátságát megőrizte. Mert a harcias állam ma még koránt sem anachronizmus; Németország 1871 óta folyton izmosodó harcias típus, melynek fejlődése tisztán s felismerhetőleg visszafelé halad: az erőszak politikája felé

Fellép tehát az állam legveszedelmesebb ellensége, az individuum. A következőkben minden arra irányul, hogy a konzervatív hajlam gyöngíttessék s a

.liberális törekvés elősegíttessék, mert nem a milliók vannak az egyesekért, hanem az egyesek az egészért. S minthogy az újkori monarchia XIV. Lajos gögjét (*L'état c'est moi*) valósággá emelte, a természetes reakció nem csupán arra irányult, hogy a királyok szolgálják népeik érdekét, hanem kicsavarta a királyok kezéből az illetéktelenül összeharácsolt szuverén hatalmat s Rousseau tanítása szerint a közösségre ruházta át. Az ember megméri a civilizációt s némely vívmányát könnyűnek találja; elveti tehát a mesterségesen emelt és osztályérdekeket védő korlátokat, meglincseli a hatalmi kapitálisokat, szétosztja a gyümölcsözetlenül heverő erőtoimegeket s ilyképen a civilizáció leghirhedtebb vívmányainak értékét egyenlővé teszi a semmivel. Másrészről azonban kidomborodik a művelődés óriási gazdasági súlya s a társadalmi materializmus tanítása nyomán kiderülnek az alapmotívumok. Amiért a nyulat üldöző kutya a másik kutya ielé hajtja féltett zsákmányát, azért van szüksége az embernek is segítő-társra még tisztán az egoizmuson alapuló cselekményeiben is. Fölismerik a szimpátia értékét és mérlegbe dobják az altruizmust; Marx és társai kidomborítják az önfentartási ösztön elsőrendű voltát, mások finomabb érzékkel megsejtik a szuperorganikus termékek bonyolult hatásait és visszahatásait a lélek rejtettebb életműködéseiben. Ez a közszellem, melyet a tudomány ébreszt fel s vezet magához méltó biztossággal, már nem élhet többé a megszokott szánalmas keretek között, hanem követeli az ipusztriális állapot.

Megállapítandó tehát, hogy az ipusztriális állam nem elmélet, melynek egy fennálló jogviszonyt elfogad-

hatóvá kellene tennie, hanem gazdasági és politikai valóság, egyszerű tény, mely megjelen s létezése körülményeinek rendezését szükségképen provokálja. Súlyja mégis inkább gazdasági, mint politikai tekintetben domborodik ki, s ezt a megkülönböztetést az teszi indokolttá, hogy a politika csak a közhatalmi és jogi viszonyok rendezését foglalván magában, az egész élő társadalom a maga tudományos, művészeti, közoktatási, emberbaráti céljaival és intézményeivel fölszabadul a közjogi politika nyomása alul s a reális valóság: az életeleven nemzetgazdasági politika irányát követi.

Amennyiben e jelenségek fölismerése elsőrendűen fontos a társadalmak evolúciójára, nem mellőzhető a magyar szociológiai vizsgálódások egynémely speciális és igen jelentős sikerének érintése.

Pikler Gyula a jog keletkezéséről és fejlődéséről alkotott elméleteket csoportosítva, sikerrel döntött a belátás fontosságát valló felfogás mellett, Savigny ösztönszerűségi teóriájával szemben. Ez az eredmény büszkesége a magyar irodalomnak. Mindenekelőtt ezeknek az alapfogalmaknak a tisztázására volt szükség, hogy a társadalmi erők hullámozását egyensúlyban tartó jogok viszonya mérlegelhető legyen. E szélesebb körb felölelő s mélyebb kapcsolatokat kutató vizsgálat a magyar irodalomban Somló Bódog érdeme, ki különösen azzal a módszerrel, hogy a nemzetközi jog bizonytalan elméletét szociológiai szempontból vizsgálta, ezt a teljességgel cél és irány nélkül fejlődő, eddigelé erőszakos magyarázat nélkül elfogadhatatlan erőviszonyt a nemzetek és társadalmak összeműködésének arányában fejlett kapcsolatnak tekintette. A kézzelfogható ered-

meny és a hatalmasan bővült perspektíva, melyet ez új kapcsolat nyújt, tiszta tükör gyanánt tárja elő az ipari társadalmak alakítására irányuló törekvést, melyen a nemzetek és társadalmak egész sora munkál, bizonyos mértékig öntudatlanul.

Az elmélet sikereit azonban messze túlszárnyalja a gyakorlat. A gazdasági berendezkedés az egész vonalon az ipari munka eredményei szerint igazodik és azokban az államokban, ahol a politikai érettség már kellő alapot teremtett az ipari tevékenység kifejtésére, az ipari és kereskedői osztályok kapitalista társadalmainak rendkívüli gazdasági súlya mutatja a benne fölhalmozott energiát. Magyarország ezekkel az államokkal szemben kétszeresen is háttérbe szorul: nemcsak azért, mert ipari élete még nem vált egész politikai életének irányítójává, hanem azért is, mert nálunk még a mezőgazdasági társadalom struktúrája sem érte meg a munkás-középosztály uralomrajutását. Ezek a mértföldjelző kövek mutatják a rendkívüli távolságot, mely Magyarországot a népek versenyében számottevő nyugati államok fejlettségétől és az ipari állam ideáljától elválasztják.

A vázlatosan előadott eredmények alapján állítsuk össze a megvalósulás útján haladó ipari állam általános irányelveinek kapcsolatát.

A haladás irányát az evolúció általános törvénye tünteti föl. Az emberek tömege kezdetben benső szálakkal össze nem kapcsolt, nyers, numerikus sokaság, melynek kiváló karakterisztikonja az, hogy minden eleme homogén. De az értékre és anyagra nézve egyenlő és egynemű elemek csakhamar megkezdik

működésüket s összes törekvéseik két irányban haladnak: különböztetéseket tesznek önmaguk és a hozzájuk hasonlók között, továbbá felhasználják ezeket a hozzájuk hasonlókat egyéni céljaik elősegítésére. A fejletlen jog ezeket a törekvéseket a mások felett szerzett hatalomban fejezi ki, míg a modern felfogás gazdasági belátásnak s ebből folyó munkás tőkegyűjtésnek tekinti azokat s elválásukat az etikában az egoizmus és altruizmus finom viszonyával teszi szemlélhetővé. A társadalom elemei tehát egyfelől disztinválnak: ez az individuum kifejlődése; másfelől benső kapcsolatokat teremtenek egymás közt: ez a belátáson alapuló célszerű gazdasági politika. A folyamat pedig, melynek kapcsán az egymással össze nem függő és homogén elemek egymással láthatatlanul finom szálak egész tömegével egybekapcsolt, de föltétlenül heterogén elemek egységévé válik, – a Spencer evolúciója.

Ehhez képest az ipusztriális államban is két vezérelv fogja dominálni az emberi törekvéseket: egyrészt az individualizáció, mely az értékesebb elemeket kiválasztja, másrészt az asszociáció, mely az értékre nézve egyenlőket összefűzi. A dolog természetéből foly, hogy az ilyképen képződő egyesületek nagysága fordított arányban áll egyéneinek belső értékével; de minthogy a legjobban kiváló egyetlen ember társadalmi értéke, hasznossága megkisebbittetik azáltal, hogy különállásánál fogva egészen magára van utalva, míg a kevesebb értéket jelentő egyéniségek csoportja éppen ellenkezőleg nagyobb erkölcsi súlyt nyer tömege által, sőt a tömegvonzás éppen azért lép föl, hogy az ilyen mérsékelt értékű elemeknek meg-

adja a legerősebb elemek értékével ekvivalens súlyt, – következésképpen a heterogén elemek belső értékük szerint osztályozott s egymástól eltérő fokú kisebb-nagyobb társulásokot fognak képezni, melyeknek erőviszonyai folytonosan egyensúlyra törekszenek. Az individualizáció tehát ezekben a társulásokban is mutatkozik, míg az asszociáció a kiválás mellett is bizonyos kapcsolat keresésére utalja az értékben emelkedő egyént, úgy azonban, hogy ez a két vezérelv nem egymás kizárására törekszik, hanem arra, hogy az egyént minél erősebb és speciálisabb színekkel különböztesse meg s emellett minél halványabb, láthatatlanabb, finomabb szálakkal fűzze a nagy társadalmi egészhez.

Egy másodrendű következmény, hogy az állami fogalma a hagyományoktól elszakadva, modern értelmet vesz föl. Szuverenitását mindenesetre elveszti, minthogy hiányozni fognak azok az elemek, melyek a közösség fölötti hatalomból egyéni célokra, vagy nagyhatalmi rögeszmékre tőkét kovácsolhatnának s így a szuverenitás elkopik, mint az értékét veszített pénz. De a továbbiakra nézve, hogy milyen lesz az állam és egyes közötti viszony, – eltérők a vélemények. Spencer az egyéni szabadsághoz fűződő jogigény alapján azt követeli, hogy az állam fokozatosan szüntesse be az egyéni érdekek intézésébe korábban befolyó működését; ez a gondolat azonban tiszta természetjogi tanítás s így az az álláspont, melyet kifejez, meghaladottnak tekintendő. Sőt ellenkezőleg, a gyakorlat arra mutat, hogy az állam folyton fokozza az egyéni élet rendezésébe való befolyását. Minthogy azonban

az állam monopolizált főhatalma elhalványul, természetes következmény, hogy mind több és több állami funkciót azok a fön ismertetett egyesületek fognak ellátni, melyek erre rendkívül alkalmasoknak látszanak. Ez egyesületek azonban nem alkothatnak többé a rendi állam szervezetére emlékeztető' osztályokat, mert közigazgatásukban nem a provinciái-rendszert, hanem a reál-rendszert fogják megvalósítani.

Az egyént előbb az állam védte, most az egyesület védi s végül a lehető legkisebb mértékben fog védelemre szorulni: minden egyén önálló s befejezett karakter lesz, ki a maga útjait követi. Osztályok legfeljebb gazdasági eredmények és potenciálok szerint keletkezhetnek, de az igazi ipusztriális államban az osztályok ellentétei távolról sem közelítik meg azokat az érdekellentéteket, melyek a mai osztályok között szinte kizárják a fluktuációt.

A továbbiakban figyelemre méltó a magánjogok kialakulása. A földtulajdon állami tulajdonná válik, természetesen épen úgy magánjogi kontraktus által, mint ahogyan a hűbéri és földesúri jogok megváltása történt a földtehermentesítés által. Ellenben a tulajdonjog megszüntetése, ami a kommunizmus álma, az ipusztriális állam keretében sohasem valósulhat meg, mert a tulajdonjog erősödése már magában véve nagymérvű individualizációt föltételez s minthogy az ok kétségtelenül fennáll, az okozat eo ipso bekövetkezik.

Leglényegesebb vonásaiban ez volna az ipusztriális állam képe. Az ipusztria, az ipari munka korszaka lesz az, ellentétben a faji gyűlölet, nemzeti szűkkeblőség, nemzetközi hatalmi aspirációk s az

oktalan egyéni szenvedélyesség forrongó korával. A munkáskérdés, mely ma mind égetőbb szükségletet teremt az államok beléletében, az ipusztriális állam-ban talál megoldást, amit azonban nem lehet úgy képzelnl, mintha a munkások összes mai követeléseit könnyen kielégíthetők lennének. A munkaadó és munkás közötti viszony óriási jogtalanságot idézett elő, amennyiben a termelési eszközök egyesítésével és a hatalmasan fejlett munkamegosztással, továbbá a munkabér és a végzett munka közötti értékviszony egyoldalú megbontásával a munkásosztály elnyomására és a kapitálisok esztelen halmozására vezetett; ezt az ellentétet tehát meg kell szüntetni, az bizonyos. De elnyomottak és proletárok valószínűleg akkor is lesznek. A nyomorúság legállandóbb barátja és kísérője az emberi társadalomnak.

Ezt a fejezetet nem zárhatjuk le egy röviden leszűrt igazságnak ide iktatása nélkül. Látnivaló, hogy az ipusztriális állam a gazdasági fejlődés tendenciáját megértő és megvalósítani tudó társadalmi közösségnek legközelebbi megjelenési formája. Imperialis politikát folytatni tehát akkor, mikor a modern társadalomnak minden eleme egészséges és erős ipusztriát követel, osztályellentéteket provokálni és uralkodásra törekedni akkor, mikor az új fejlődési folyamat az ellentétek elsimítására és békés kooperációra törekszik: legalább is – anachronizmus.



A harcias típus

A politikai érettség magas fokán álló társadalmak gazdasági berendezésük és ideológiájuk szerint a nemzeti életnek egy olyan alakja felé haladnak, melyet jellemző névvel védelmi típusnak lehetne nevezni. Az evolúciónak ez az iránya azonban csak látszólagos, mert a valóságban a tényleg meglévő történeti erőforrások még sokkal nagyobb ingerenciát gyakorolnak az állami élet irányítására, hogysen a gazdasági törvények érvényesülésének szabad folyást engedhetnének. A történeti osztályok és történeti dinasztiák a modern államalakulási irányokkal szemben érthető okokból a reakciós konzervativizmus politikáját követvén, az államok mai tényleges fejlődési menete a harcias típusok« folytonos erősítésére törekszik. E törekvésnek eddigelé alig néhány európai társadalom tudott gátat vetni s csak természetes, hogy a mi állapotaink a lehetséges legnagyobb visszamaradás képét tükrözik vissza.

A közvélemény ideges türelmetlenséggel fogad minden kísérletet, mely a haderő fejlesztésére irányul. A létszámemelés, a tisztii fizetések javítása, új ágyuk, új hadosztályok, – mind egy-egy összeütközést jelentenek a kormányok és képviselőtestületek között, melyben csak a jobban megkombinált taktikai fogás képes anyagi eredményeket biztosítani az uralkodó hatalom

számára. Lehetetlen észre nem venni, hogy a közélet minden lélekzetvételében megnyilvánul az a folyton növekedő ellenszenv, mely bujtogatás nélkül, csupán a viszonyok öntudatlan érése és a humanizmus erőteljes térfoglalása folytán a legközelebbi jövő egyik eminens programpontjává az antimilitarizmust avatta.

Magyar viszonyok között ez az áramlat természetesen épen olyan kisméretű, mint amilyen sekélyes és primitív a mi politikai érettségünk. A nemzetek nagy versenyében mi még nem tartunk ott, hogy legalább az az érdeklődés lenne közéletünkben általános, mely a hatalmi erők eloszlását éber és gondolkozó fővel megfigyelni képes. Politikai életünk a karrieres versenyfutása, melynek az uralkodó osztályok koncertje tapsol, vagy irigy és ártalmatlan passzivitással asszisztál. Ha katonai beruházás kerül szóba, az egész ország lázong, ír, szónokol, agitál, köpköd és követel s mind ezt csupán azért teszi, hogy lesz-e nemzeti engedmény, vagy nem lesz? A magyar vezényszóért és a magyar tengeri lobogóért gavallérosan kifizetnénk néhány száz milliót és fölemelnénk az újonclétszámot akár ötven százalékkal is, ha úgy kívánná Ausztria és a balkáni politika. A hadi készülődés állandósága benne van a társadalom tudatában, mint egy megszokott jelenségnek a legbiztosabb alapokon nyugvó épülete. Az ember igazán elbámul, hogy mikor egy egész országot az orránál fogva bele lehetne kergetni a legnagyobb véráldozatokba és pénzpocsékolásba, az udvari politika ilyen semmiségek miatt le tud mondani – habár nyilvánvalóan rövid időre is – hatalmi erejének növeléséről. Szerencsére az uralkodó hatalom oldalán ugyan-

annyi bigott hagyományszeretet és féltékeny prepotencia áll őrt a régi rend mellett s ezzel negatív megakadályozza, hogy odaadja még az ingét is egy-két csillogó játékszerért a könnyenhívő magyar.

Azt, hogy a haderőt nem fejleszteni kellene, hanem visszafejleszteni, hogy a társadalmi erők mai elosztódásában a monarchikus államforma kiáltó anachronizmus és hogy a politikai mezőt meg keilerfe tisztítani a szóvirágos és improduktív életet élő pártok egész tömegétől, senki sem akarja fölemelt fölvel hirdetni. Pedig az antimilitarizmus gyümölcse már félig megérett. Előkészítette a nagy gazdasági átalakulás, mely az összes társadalmi értékeket a munkától tette függővé és a tömegek szociális térfoglalása, mely el akarja osztani az oligarchák hatalmi tőkét.

Bizonyos, hogy a mai háborúk csak az egészségtelenül összehalmozott kapitálisoknak használnak, mikor a nagybirtok és nagytőke érdekeinek védelméért, vagy az „isten kegyelméből” való dinasztiaiak elsőbbségeért végigsöprik a munkás társadalom szántóföldjeit és városait. Ellenben mérhetetlen az a kár, mely a nemzet gazdasági életét sújtja a háború alkalmával, eltekintve az emberáldozatoktól. Egy szandzsák vasút építésének terve izgalmat idéz elő az európai koncertben épen úgy, mint ahogyan az algezirasi konferencia fölébresztette a szundikáló becsvágyakat. A gyarmatokért folyó versengés tisztán üzleti szempont és sem az egyes társadalmak jólléte, sem az államok harmóniája nem indokolja. Sőt azt lehet mondani, hogy a nagyhatalmak által egymás között folytatott jegyzék-váltás mániája sem egyéb üzleti összeköttetésekből

származó nézeteltérések elintézésénél, melyben igazság szerint egy nemzetközi bíróság sokkal megnyugtatóbb ítéletet mondhatna, mint a véletlen esélyeitől függő háború. A helyzet kulcsát annak a meggondolása adja, hogy a kapitalista társadalmak első fejlődési periódusában csak a jogtalan osztályok és a szellemileg képzett szociális gondolkozók hangoztatják a védelmi típusú társadalom szükségességét; a nyers kormányzóerő azonban megcsontosodott közjogi felfogások és összehalmozott értékészletek biztosítása és gyarapítása szempontjából még mindig újabb hódítások reményében fegyverkeznek. A magántulajdoni rend birtokososztályai a maguk pozícióját erősítvén, ellenkezésbe kerülnek a szocializáló törekvésekkel és minél tudatosabbá válik az ellentét, annál hevesebb az osztályharc. Tekintsük most a militáris állam kötelezettségeinek óriási súlyát. Ha az összes európai államok által a katonaságnál lekötött munka értékét számításba vesszük, akkor naponta tizenkét millió koronára lehet becsülni annak az emberi erőnek az értékét, mely menetelések és gyakorlatozások által elvonatott a gazdasági tevékenységtől. A számítás nem ötletszerű, hanem tényleges számadatok összevetésén alapul. A hadügyi költségvetés minden nagyobb államban meghaladja az egy milliárdot. Könnyű elképzelni, hogy a magántevékenységnek milyen óriási tömegű eredményeit kell garmadába rakni, hogy ennek a költséges passzióknak a kielégítése lehetővé váljék s hogy e kényszerült pénzáldozat tulajdonképpen a legszertelenebb uzsora, mely a munkáskéz kizsákmányolását akarja ratifikálni a plutokrácia javára.

Akinek nincs mit vesztenie a háborún, az könnyen lemond róla. A dolgos kéz békét és munkát kíván, nem gyarmatot és új piacot a nagy iparvállalatok számára. Ezért a szocializmus már Saint-Simon óta tisztában van azzal a gondolattal, hogy az államok pacifikációja nélkül kommunista álmokat megvalósítani lehetetlenség. Az eszme érik, de lassan. Ha Svájc és Belgium semlegességét be lehetett iktatni az internacionális törvényhozásnak legnagyobbbrészt szokásjogon alapuló kódexébe, miért ne lehetne beiktatni Németországét is? A Hohenzollernek mindenesetre ragaszkodni fognak mérhetetlen dicsvágyuk kielégítésének tervéhez, de a Hohenzollernek utóvégre nem más, mint egy jól finanszírozott családi bank és az emberiség fejlődése meg fogja őket tanítani arra, hogy csak gazdasági értékekkel szabad manipulálni, de emberfejekkel nem.

Azt mondhatná valaki, hogy minek ez a sok beszéd, mikor a militarizmus még oly biztosan megvetett lábakkal áll a nyakunkon, mint kőfeszület az együgyű nép hitében? Erre a kérdésre az a válaszuk, hogy az ilyen avuló félben levő intézmények belülről szoktak rothadni és legszilárdabb pozíciójukban is megtámadja őket a szellemek tisztulásának égető sava, mely fölmarja a rejtegetett sebeket és a járom alá hajtott intellektusoknak visszaadja emberi formájukat. A fegyelmet föntarthatják a hadseregben, ameddig tetszik, de új tartalmat és vonzó irányt, a mostanitól eltérőt, sohasem fognak adni annak az embertömegnek, mely filozófiátlan birkatürellemmel szolgálja a kenyeretadó hatalmasság önző- céljait. Már

pedig fejlődés nélkül emberi közösség nincs. A világ állani nem tud. A hadsereg védelmére szüksége lesz a kapitalista társadalomnak mindaddig, míg a magántulajdon intézménye fennáll és a tőkék akkumulációjának kedvez. Az általános lefegyverzést mindenesetre nem uralkodó államfők, vagy törvényhozó testületek 'fogják kimondani, hanem a magántulajdoni intézmény korlátozásával fog egy időbe esni és maguk a gazdasági viszonyok teremtik meg. El fog következni az idő, mikor a fegyvertelen proletariátus nagyobb tömeg és nagyobb erő lesz a géppuskás hadseregeknél és a katonaság maga is kizsákmányoltnak fogja magát tekinteni. Abban a pillanatban vége a monopóliumos rendszer uralmának és a harcias típusú társadalom félszégeinek. Meg fog mozdulni a belátás filozófiája és megtermékenyíti a lelkeket. Az emberi munka értéke valami olyasféle gazdasági fogalom lesz, mint a pénz a mai hitelgazdaság korában: erre fognak építeni és ebből fognak kisarjadni a legmonumentálisabb alkotások. S ha a munkának ekkora jövője van, akkor a munkát gyümölcsözetlenül fölhalmozni épen olyan meddő és céltalan tény volna, mint kamat nélkül pihentetni egy jelentős álló tőkét, ahogy manapság Németország állandóan készenlétben tart és elvon a gazdasági élet forgalmától hatvan milliárd márkát hadi célokra. Németországról lévén szó, meg kell jegyezni, hogy ez a jól szituált állam 1871 óta folyton izmosodó militarizmus karjaiban pihen. Ugyanez az iránya a többi monarchiának is. Ezt az irányzatot könnyű megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy a világ külkereskedelme 1905-ben százkilenc milliárd frankot

tett ki és hogy a katonaság ennek a nemzetközi gazdasági versenynek teljesít rendőri szolgálatot. De rendőrré csak addig van szükség, míg a nemzetközi bíróságokat és a békés elintézéseket törvénybe nem iktatják. Az ember fogalmának ez a megoldás lesz a méltó kerete. Addig persze ezek a gondolatok nem érnek többet Verescsagin hangulatos képeinél, melyek a háború borzalmait örökítették meg egy nagy poétái szív meleg színeivel, de nem akadályozhatták meg, hogy az orosz ármádia színe és virága el ne pusztuljon Port-Artúr előtt csatahajóival, admirálisával és – Verescsaginnal együtt.

*

Egy évtized múlt el azóta, hogy az első hágai békekonferencia megkezdte üléseit az egész világ altruista társadalmának óriási érdeklődése mellett. A tizenkilencedik század estéjén, mintha e század nagy műveinek betetőzéséül az emberi érzés apoteózisa következne, végre alakot ölt az államok fölött álló, nagy nemzetközi együvé tartozás eszméje és szokatlan erővel jelenti ki a világnak, hogy a világbéke nem utópia, a világbéke belépett a realizálás stádiumába, melyet a legközelebbi időn belül meg kell valósítani.

Azóta két nevezetes világtörténelmi esemény játszódott le. Egyik az orosz-japán háború, melyben képzeletet fölülmúló értékek pazarlódtak el pénzben és emberanyagban. Milliók sülyedtek el néhány negyedóra alatt a csuzimai tengeri ütközetben és Oroszország még ma is nyögi a párjukat ritkító áldozatokat. A másik nagy esemény a török biroda-

lom átalakulása relatíve modern konstitucionális állammá, egybekötvé trónváltással és belső háborúval. Ez a mozgalom házi ügy természetű ugyan, de szorosan összefügg a balkáni kérdésnek egyéb irányú megmozgattatásával; a monarchia folyton készülő háborúja, a vajúdo szerb válság, Boszniának mindezideig kétséges közjogi helyzete azt mutatják, hogy a balkáni erőforrások lázongása a háború szellemét tökéletes biztossággal földézte. A hágai békekonferencia eredményei tehát tisztán elméletiek maradtak, azaz nem voltak képesek határt szabni az öldöklési váagnak, mely az emberiséget a tömeggyilkosság bűnébe kergeti.

A konferencia napja mindamellert nevezetes dátum. Nemcsak azért, mert a magyar kultuszminister békenapot tartat az iskolákkal. A békenap azelőtt is megvolt, február huszonkettedikén, Washington születése napján; az európai államok egyszerűen csak a hágai konferencia első nagy terminusával hozták kapcsolatba. A konferencia eredményei pedig azért, hogy megmaradtak az elvi kijelentések színvonalán, épenséggel nem kicsinylendők; kötelező választott bíróságok intézik el azóta a kisebb nemzetközi differenciákat, határozatot hoztak az általános hadügyi leszerelés elvi követelése érdekében és a robbantó lövegek használatát korlátozták. A mozgalom azóta terjed és erősödik; mind általánosabbá válik a gondolat, hogy a nemzetközi viszályokat nem a nyers erő jogán, hanem az igazságos és jogszerű bírói ítélet szerint kell eldönteni.

A fölfogás természetesen csak néhány új generáció nevelése útján terjedhet el az emberiség minden

rétégeben. Az iskolák, míg egyfelől megünneplik a béke napot, addig másrészt utasításszerűen tanítják a hazai történetet a régi szellemben, felsorolva a dicsőséges csaták nagy eredményeit, a hősi gyilkolások, hatalmas embermészárlások diadalait. Esztendőnkint rengeteg időt és fáradságot pazarolnak haszontalan évszámok betanulztatására, ostoba és hiú küzdelmek gépies változatainak megértetésére. A pólyából alig kinőtt gyermeknek kardot és puskát vesznek játékszerűl, sőt egész játékvárakat katonasággal és ágyukkal és a fogékony lélekbe beleoltják a gyilkolás vágyát. Minden anyának nemes hivatása, hogy az avult nevelési szisztémát, mely a gyermeket káros szenvedélyek tiszteletére serkenti, idejekorán fölcserélje az ember szeretet tanításával.

Eltelkintve a háború borzalmaitól, tisztán a béke idején készenlétkben álló hadsereg eltartása is csaknem elviselhetetlen anyagi terhet ró az államra. A német-francia háború előtt az európai hatalmak körülbejűl három milliárdot költöttek hadi célokra, ma már közel kilenc milliárdot. Négy évtized alatt háromszorosra emelkedett a kiadás. És ez nemcsak az üzleti számlában tesz nagy különbséget, hanem a társadalmak szervezetében is. A szedáni ütközet után fizetett nagy francia hadisarc emelte Németországot elsőrendű militáris állammá, a többi nagyhatalom pedig Németország kényszerítő nyomása alatt fegyverkezik folytonosan. A mi szűkös magyar viszonyaink még sokkal kiáltóbb ellentétet nyújtanak a számítások csökkenő arányossága révén. Évenként kereken harmincháromezer újoncot számítva, évi egy millióra tehető

a munkától elvont nép egyénekenkénti ereje és e nagy tömeg munkátlan embernek, amely izommunkáját a gyakorlótéren pazarolja el, évi vesztesége munkabérben, csak minimális két korona napibért számítva is, hétszázharmincmillió. De nem elég, hogy a gyümölcsöző foglalkozások ennyi munkaerőt veszítenek, ezenfölül még rá is fizetünk a katonaság eltartására, és pedig a közös hadsereg és haditengerészet hadi költségeire évenként százmilliót, a honvédségre negyvennyolcmilliót és elveszítünk még negyvenmilliót a Magyarországra eső vámbevételekből, amelyek hadügyi kiadások fedezetére fordítatnak. Évenként tehát közel egy milliárdnyi kárt okoz Magyarországnak az állandó hadsereg. Mennyi keservesen összekuporgatott adót kell a néptől erőszak útján behajtani, hogy az emberbaráti intézmények, bíróságok, hivatalok és iskolák fentartási költségein kívül még erre a lukszusra is teljék! Es ne higgye senki, hogy a békemozgalom csak az újabbkori nagy hadügyi teher nyomása alatt fejlődött ki. A történelemben sokszor van nyoma, hogy az emberek le akarták rázni magukról az ököljog nemzetközi szankcióját. A clermonti zsinat, amely a *Treuga Dei*-t kitalálta, épen úgy a békét kívánta, mint IV. Henrik francia király, aki a hatalmak szövetségében látta a nyugalom biztosítékát. (Mint kuriózumot említem föl, hogy IV. Henrik a szövetségbe csak úgy akarta bevenni Ausztriát, ha Csehország és Magyarország független államokká nyilvánítatnak.) A hágai békekonferencia, amelyet II. Sándor cár óhajtása hívott össze, első ülése óta állandó békebírószéket tart fenn és időnkint újra összeül, hogy vitás nemzetközi kérdé-

seket elintézzon és hogy a világbéke gondolatát hathatósan terjessze. A legutóbbi konferencián negyvenöt állam vett részt, ami élenken bizonyítja, hogy a gondolat már épen nem népszerűtlen.

A békemozgalom a társadalomra van utalva. Sikere attól függ, hogy megértik és fölkarolják-e az egyesek, a tömegek, a társadalmak és a világpolgári közösségek?

Olyan napokat élünk, amelyek a világ gépezetébe belelátó filozofikus elme számára megbecsülhetetlenek. Szemünk előtt indult meg az a csodálatos folyamat, amely a földi és vízi közlekedési eszközök mellé hivatva van megteremteni a légi közlekedés lehetőségeit. Aki ismeri a modern gazdasági élet titkait, az könnyen megítélheti, hogy ezzel a ténnyel a gazdasági és politikai fejlődésnek egy olyan új dimenziója nyílt meg, amelynek távolságai szinte beláthatatlanok.

A modern közlekedési eszközök páratlan fejlődése tette időszerűtlenné az európai államok ellenségeskedését. Mióta távíró, telefon és vasút van, azóta annyira összeszőződött a politikailag elkülönített államok gazdasági élete, hogy minden megindított háború nagy sereg váltóóvatolást jelentene elsősorban arra az államra nézve, amely a háborúba lép. Hiszen már ma is ezrenként lépik át az idegen határokat a külföldi alattvalók, akik semmiféle korlátozást nem ismernek szabad közlekedésükben. Csupán az árúcikkek forgalmát akadályozzák még a kereskedelmi érdekek megóvására rendelt vámsorompók. De mi lesz a vámsorompókkal, ha a teherszállításra berendezett aëro-

plánok tetszésük szerint választhatják majd azt a pontot, amelyen a vámsorompókat éjnek idején átszelik? A Smith-féle szabad kereskedés elve győzni fog minden vonalon. Millió és millió új érdekszálal fog egybefűződni két szomszédos állam; a javak folytonos kicserélődése pedig egyenlő eloszlást fog eredményezni a tőkék forrásai között. Szóval az új korszak gazdasági eredményei már madártávlatból is kolosszálisaknak látszanak.

A párisi Grand Palaisban érdekes kiállítás volt az 1909. év nyarán. Egy arany fonalakkal gazdagon átszőtt, tompa sejtelmekkel teljes délutánon épen ezt a kiállítást fürkészttem, melyben az aëronautika eddigi nagy küzdelmeit mutatták be képekben és ipari termékekben. Akkor már megtörte az évtizedes közönyt Delagrange és Farman bátorsága. A tőke nem idegenkedett többé attól, hogy az aviatikában keresse kamatait. Minden jel arra vallott, hogy a gondolat megérett és nemsokára le fog hullani, mint a zamatoszá vált gyümölcs. Elmeregve néztem a Montgolfier-k tapogatózó kísérleteinek emlékeit, a Lilienthal, Krebs és más aviatikusok szárnyapróbálgatásának és szárnyaszegésének tanújeleit. Az utcára érve, az alkonyat bíborában égő Champs Elysées széles perspektívájában különös látvány tárult elém. Óriási tömeg hullámzott az utakon és sejtelmes, titokzatos, bűgő nyugtalanság terjedt tova fölötte, mint a villamos áram. Valami csodának kellett történnie. Július huszonhatodika volt. Ordító rikkancsok szaladtak a tömeg sorai-
ban és halomszámra szórták a bulvársajtó termékeit a sűrű sorok közé. És a halk morajból kivált egy név,

egy jelszó, egy titok, az új korszak ajtaját megnyitó varázsszó: Blériot . . .

Az a tömeg akkor megérezte, hogy mit jelent az: átrepülni fáradtság és küzdelem nélkül az angol-francia határon. A napóleoni idők híres vesztegzárjára gondolt talán, mikor az angol hajókat kirekesztették a kontinens kikötőiből. A nemzetközi egyenetlenség utolsó forrása fölött meghúzták a halálharangot! Blériot, tudjuk, még nem visz terhet és a motorja esetleg a legrosszabb pillanatban fölrobbanhat. De az aviatika további fejlődése már biztosítva van. A tőke nem idegenkedik többé az olyan vállalattól, amely pazarul ontja magából a pénzt. Még csak egy lépés előre: akár a merev szárnyaktól a mobilizálhatókig, akár az egy csavaros monoplántól a több csavaros hélicoptère-ig és a légi utazás minden polgárember számára lehetővé vált. A motor kérdése is megoldás előtt áll: a gépgyárak pompás versenye szinte hónapok alatt fogja megalkotni azt a típust, amely képes minimális súly mellett a gőzgépek által kifejtett lóerők maximumát produkálni.

A közlekedési eszközök fejlettségéről mindig a legbiztosabban lehet következtetni a kultúrára. A római birodalom fénykorában pompás utakat építettek Germania legészakibb csúcsától Egyiptomig, valamerre csak a római gyarmatpolitika megvetette lábát. A délamerikai inkák nagy műveltségét ránk maradt pompás útépitkezéseik bizonyítják. Valamint tény az is, hogy a nagy birodalmak bukása egybeesik a közlekedésügy és, kereskedelem elhanyagolásával.

Mindezekhez hozzá kell számítani azt, hogy a

jelenkori kultúra, mint azt Grünwald fényesen kimutatta, alig több száz évesnél; megizmosodása tehát arra az időre esik, amelyben a vasút gazdasági hatásai jelentkeztek. Nem nehéz ezekből a jelenségekből megkonstruálni az új korszak képét. Az aviatika félelmetes arányokban fog haladni és az emberi kultúrák fejlesztésére gyakorolt hatása minden képzeletet fölül fog múlni. Az, amit legtöbben várnak tőle, hogy le fogja szerelni az állandó hadseregeket, talán legkésőbb következik be. Hiszen a hadvezetőségek mindenütt szervezik már a léghajós zászlóaljakat és egyelőre arra akarják fölhasználni a tudomány diadalát, hogy több és biztosabb bombavetést tudjanak a legközelebbi háborúban produkálni. De a közlekedésügy, kereskedelem, tudomány, sport előnyei elvitázhatatlanok. És az általános kultúrát követni fogja majd az, amely megszünteti a régi nagy bűnöket: az ököljogot, hódításvágyat, egyenlőtlen hatalomeloszlást és a többit valamennyit.

Jó volna csak húsz esztendőt átugorni, hogy a kész eredményekben gyönyörködhessek az emberiség megváltását váró modern lélek. Az aviatika csodálatos előrerohanása mind jobban szembetűnik. Még építik a Dreadnought-típusú hadihajókat, melyeknek előállítási költsége átlag nyolcvan millió korona, holott e kincs-halmok felett ott lebeg a romlás karcsú monoplánja, mely elérhetetlen magasból, egyetlen lökéssel lendíti alá a délafrikai háborúban oly rettenetes sikerrel bevált pikrinsavas bombát. A közlekedés új dimenziója határt szab a háborús őrjöngésnek. Az emberi tudás felszabadítja és – megfékezi az embert.

A találmányok sikerét a tőke biztosítja s a technika viszont megvédi a tőkét. A *dreadnoughtitis* korszakában nem kelt csodálkozást a gépfegyver, a repülő hadosztály, a repülőgépek üldözésére vertikális helyzetű ágyúkkal felszerelt automobil, a tenger alatt járó torpedónaszád és a többi gyilkos találmány, mely nagy tömegenkint pusztítja az emberáldozatokat. Az általános fegyverkezés dacára senki sem tudja egészen bizonyosan megmondani, hogy van-e szükség egy, az európai térképet lényegesen átalakító világháborúra és hogy ha szükség volna is, van-e kilátás, hogy e rettenetesnek ígérkező összeütközés előrelátható időben bekövetkezik?

A szociológiai megfigyelések megbízhatóan korrekt eredményei azt mutatják, hogy ily világháború nemcsak nem szükséges, de nem is lehetséges. Az európai egyensúly már ma is népfajok és államok szövetségén nyugszik és a háború lehetősége mindig nagyobb és nagyobb tömegek érdekellentéteinek kiegyenlítése módjától függ. Közel van a nyugati latin államok várható szövetkezése a dunamelléki német államok érdekei ellen; óriási embertömegek kerülnek így egymással szembe és ilyen iszonyú kockázatokat a mai államszövetségek nem vállalhatnak. Láttuk a balkáni kérdés legutóbbi kiélesedése alkalmával, hogy Oroszország állásfoglalása a dunamelléki német hegemonia javára döntötte el a viszályt és más esetben a nem érdekelt harmadik népcsoport ismét ily egyszerűen, a pusztá állásfoglalása által döntené el a fölmerült konfliktust. Egy esetleges német-angol érdekellentét kiélesedése esetén, amire ez államok

állandó gazdasági versengése igen könnyen okot szolgáltat, elégséges volna a francia pénznek az orosz hadi tömeggel való rövid lejáratú frigye arra, hogy a berzenkedő kalmárok harcias kedvét lelohassza. A mai haderő tehát a gyermekszobai mumus szerepét játssza: a fenyegetésben rejlő erő elégséges a pör-patvar elintézésére.

Nem állítjuk, hogy a mai viszonyok mellett egy általános lefegyverzés kivihetetlen volna, de a ma korának ideológiájában, miként azt a modern államok átlagának politikai berendezkedése mutatja, a történeti osztályok és dinasztiák uralma még annyira mélyen gyökerezik, hogy e történeti alakulásoknak a hatalomba való kétségbeesett kapaszkodását legalább is érteni kell és lehet. Ami azonban nem zárja ki, hogy az imperialisztikus törekvéseket a gazdasági alapokon nyugvó társadalmak nyugodt fejlődése szempontjából a legnagyobb mértékben károsaknak, jogtalanoknak és avultaknak ne bélyegezzük.



A fajok harca

A gazdasági berendezkedés iránya és a modern államok állandó hadi készenléte között levő igen nagy ellentétet aligha érthetnénk meg Gumplowitz nagyérdekű szociológiai fejtegetései nélkül. A fajok harcának elmélete (*Rassenkampf*) mélyen bevilágít a soha nem szűnő ellenségeskedés titkos rugói közé. Azelőtt vagy a Savigny-féle történeti iskola, vagy a társadalmi materializmus felfogása szerint ítélték meg az állandó ellenségeskedés okait; Gumplowitz volt az első, aki az ember pszichológiai és biológiai sajátosságából következtette a vérségi köteléken belül állókhoz való vonzódást (*Blutliebe*) és az azon kívülállókhoz való ellenséges indulatot (*Blutfeindschaft*). Az ember gazdasági érdekéből és önzéséből fakadnak azok az összes érzelmek és indulatok, melyek két faj között az ellentétet egészen a háborúig kiélelsítik. Az abszolút ellenségeskedés elvének, a maga magáért való önzésnek felismerése és méltánylása kétségkívül igen jelentős eredménye ennek az elméletnek.

Gumplowitz elmélete a legnagyobb mértékben megragadja a figyelmet, de ma már, különösen Ratzenhofer elméleti értékű vizsgálatait után, e tanításnak csak egyes leszűrt igazságait fogadhatjuk el. Az államok keletkezéséről és belső struktúrájuk kialakulásáról

Gumplowitz azt tanítja, hogy különböző fajok harca nélkül állami alakulat nem jöhet létre. Az osztályok sem egyebek, mint egy történeti időben lefolyt háborúban a győző és legyőzött fajok differenciált amalgamizációja. E föltevés bizonyítására főlemlíti, hogy számos népfaj, mely a más népekkel való érintkezés-től el van zárva, évezredekken keresztül is megmarad teljes homogenitásában. A Marx-Engels társadalmi materializmusának meggyőzőbb igazságai azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy az osztályok képződése nem ily primitív folyamat; a háborúk egyes kivételes esetekben vezethettek a Gumplowitz által említett eredményre, amikor a győző fél ráerőszakolta a legyőzöttekre a maga elsőbbségi jogát, de a legtöbb állam osztálytagozódásában a gazdasági erők szakadatlan működésének differenciáló hatása mutatkozik. A Rousseau *contrat social*-ja kedvező fogadtatásra találhatott a francia forradalom hőseinél, akik a citoyen-társadalom jogkereső tömegeit ily tetszetős elmélettel könnyen elbódíthatták, de a szüntelen harcnak, a vég nélkül való küzdelemnek ma meggyőződésből senki sem barátja, még maguk a történeti dinasztiák sem. Az ő érdekük épen úgy a béke és a gazdasági fejlődés, mint ahogyan az államalkotó fajok fönmaradásának legfőbb biztosítéka a háborútól ment, munkás nemzetgazdasági politika. Elfogadjuk tehát Gumplowitznak azt a föltevését, hogy a háború minden időben a fajok keveredésének, a gazdasági értékek kicserélődésének, tehát az emberiség evolúciójának egyik legszámottevőbb faktora volt, de viszont kétségre vonjuk, hogy a fajok további alakulatai a mai

gazdasági berendezkedés mellett kizárólag háborúk eredményéhez fognak igazodni. A primitív néptörzs, mely a háború eshetőségeitől el volt zárva, elszigeteltségében éppen olyan távol állott a javak kicserélésének lehetőségétől is, tehát nem lehet azt mondani, hogy elmaradottságának oka pusztán a háborútól való mentessége. Sőt éppen azért volt mentes a háborútól, mert nem volt alkalma a gazdasági értékek fokozásában megnyilvánuló önzésre. A háború tehát csak másodlagos tényező a gazdasági erők elsőrendű alakító szerepe mellett.

Ha tehát ezek szerint háborúra nincsen szükség a mai gazdasági berendezkedés mellett, azt kérdezhetné valaki, hogy miért nem következett még be a békebarátok által hirdetett általános lefegyverezés? Erre a kérdésre részben már az előző fejezetben megadtuk a választ azzal, hogy a modern hadsereg rendőri szolgálatot teljesít a nemzetközi kereskedelem forgalmában és e tevékenységében nem annyira retorzióra, mint inkább prevencióra van utalva. Más szavakkal: pusztá létezése a hatalom és erő olyan fogalmát állítja oda a nemzetközi kereskedelemben résztvevő államok elé, mely az anyagi érdekek megvédésére éppen elégséges. Ez a magyarázat azonban nem áll eléggé biztos alapon, mert egyáltalán nem nyújt garanciát az iránt, hogy tehát a háborúk ma lehetetlenek. Sőt ellenkezőleg: nem lehetetlenek. A további magyarázathoz éppen Gumpłowitz adja meg a kulcsot a fajok harcának elméletével.

A fajok között folytonos kiválasztási folyamat megy végbe, melyet Gumpłowitz és követői nem egészen szabatos kifejezéssel társadalmi darwinizmusnak neveznek. E kiválasztás a kezdetleges és szervezetlen emberi hordáktól a néptörzseken, középkori államokon keresztül egészen a szövetséges államokig, a ma fennálló legmagasabb integrációkig halad, iránya tehát általánosító. Az ellenségeskedés szelleme mind szélesebb és szélesebb embertömegeket vont össze egyetlen egy érdekellentét vonzókörébe, úgy, hogy ma már nem egyes politikai alakulások, hanem egész civilizációk, Gumpłowitz szerint *népfajok* állanak egymással szemben. A fajok fogalmát azonban nem szabad az államok fogalmával összetéveszteni, sőt faj alatt sem azt az etnográfiai és geográfiai jelek által elkülönített embercsoportokat értjük, amelyeket e névvel közönségesen illetni szokás. Tiszta fajok egyáltalán nincsenek, mert a fajoknak ma divatos elnevezése csak akkor született meg, mikor egyes igen vegyes származású törzsek, politikai alakulatok által összekapcsolva, az európai kultúra keretén belül erőszakolt nemzeti sajátosságokat fedeztek fel önmagukban, így nincs külön román és germán faj, csak az embercsoportoknak egyegy olyan vegyüléke, melyeket később választottak el egymástól a faj ősi eredetére való hivatkozással. Mind a kettő az indogermán törzsből származnék tulajdonképpen, melynek egyenes leszármazottja a szanszkrit is; mégis ez utóbbit nem tekintik a germán, vagy román népekkel egyenlő jelentőségű és nagyságú külön fajnak. Az európai fajok divatos szétválasztása az újkori német skolasztika műve.

E megállapítások után rámutathatunk arra, hogy Európa mai térképe a tizenkilencedik század harmadik negyedében alakult ki színek szerint. Az 1848-iki forradalmak és a szedáni ütközet közötti időben minden számottevő európai hatalom konszolidált viszonyok közé jutott és azóta csak a Balkánon fordultak elő zavarok, ahol csupán a legújabb és már a huszadik századba eső évek hozták meg a végleges rendezés lehetőségét. De negyven év óta az európai béke biztos alapokon áll. Ez idő alatt létrejött a hármasszövetség, a francia-orosz megegyezés és a nemzetközi forgalmat biztosító kereskedelmi szerződések egész tömege. A nemzetek és államok között fennálló érdekellentétek tehát megszűntek és szélesebb körű integrációkra mentek át, melyeknek határait geográfiai viszonyok szabják meg. Három óriási alakulat dominálja ma az európai politikát: a nyugati román eredetű államcsoport, a dunai német föderáció és a keleti részt teljesen hatalmában tartó orosz főhatalom. A nyugati államok még nincsenek szövetségben és érdekkörükből hiányzik Olaszország, mely népének faji sajátosságai és birtokainak geográfiai helyzete folytán egészen a latin eredetű román csoportba tartozik. A dunai német főhatóság alatt álló érdekközösség pedig, melyhez Magyarország is tartozik, egyrésztől még nem tudott megszabadulni a diszharmonizáló Olaszországtól, másrésztől pedig csak akkor lesz biztosítottan tekinthető, ha az Északi-tengertől le egészen a Boszporusig megnyeri a terepet. A szélső kelet Oroszországé, mely a Boszporus miatt viszont a keleti kérdésben nem akar lemondani ingerenciájáról. A viszo-

nyok tehát ma már az árja eredetű román, germán és szláv fajok érdekellentéteinek rendezéséig emelkedtek. Látjuk, hogy Olaszország évek óta feszült viszonyban van a hármasszövetség többi tagjával, mert mindenképpen rosszul érzi magát a dunai föderáció és az osztrák balkáni politika közelségében. Szívesebben tartoznék a nyugati érdekközösséghez és pályáznék nyíltan Albániára, melyre szüksége volna, hogy az Adriai-tenger hegemoniáját elnyerje. De nem húzhat ujját, mert *egy állam ma már nem provokálhat háborút Európában*. Ehhez az itt felsorolt összes érdekközösségek hozzájárulása szükséges. Kérdés azonban, hogy ez utóbbiak nem találnak-e más módot a viszonyok rendezésére, mint csupán a háborút? Véleményünk szerint a háború még e nagy integrációk között, melyek eddigelé nem amalgamizálódhattak, sem lehetséges azért, mert a hitelgazdaság korában az egész európai társadalom ezer és ezer gazdasági szállal olyannyira össze van fűzve, hogy ily óriási horderejű államfelforgatásra a küzdő felek egyike sem vállalkoznék. A jegyzékváltás mániája itt-ott még kísért, a fegyverek csörgése olykor félelmet ébreszt, de ezek a szörványos jelenségek már csak visszamaradt kinövései egy elavult harcmodornak, melynek pusztításait véres nyomok jelzik. Az európai leszerelést tehát a közlekedési eszközök tökéletesítése által a lehető legszélesebb körökre kiterjesztett gazdasági élet mai tagoltsága, összefüggése, óriási kiterjedése készíti elő. Az európai államok konszolidációjának időpontja egybeesik a gépipar hatalmas fellendülése révén kifejlődött munkamegosztással, az európai népfajok összefonódásának időpontja pedig

egybe fog esni a közlekedésügy várható hatalmas előreszökkenése által a vámsorompók ledöntésének és ezáltal a szabad kereskedés elve érvényesülésének időpontjával.

*

Az utolsó háborúk arról győznek meg, hogy ma már világrészek állanak egymással szemben. Eltekintünk Anglia fokföldi háborújától, mely tisztán Anglia belügye és gyarmati aspirációjának gyümölcse volt. A spanyol-amerikai és az orosz-japán viszály kétséges helyzetű ingatlanok birtokáért folyt, két külön világrész államai között. És már nincs messze az az idő, mikor az európai kultúra részeseinek szövetsége fog. szembeállani az ázsiai sárga fajjal, vagy az amerikai vegyes fajjal, mely az európainak összetevő elemeiből állott elő, más fajkeveredés arányában.

Hogy ilyen nagy, sőt szinte megmérhetetlen erő-tömegek között van-e helye a háború arányai kiterjesztésének, az alig lehet kétséges. A történelem ilyen rendkívüli nagyságú embermészárlásról nem tud, a jelenkori humanizmus pedig nem engedne meg bármilyen hatalmas protektorátus alatt végbemenő tömegyilkosságot. A háború tehát lehetett a történelmi folyamat biológiai alapténye, de ez a megállapítás magában véve még nem elégséges ahhoz a következtetéshez, hogy a mai széles körű integrációk további fejlődésének egyedüli eszközeül a háborút tekintsük.

*

Az európai konszolidáció megteremtésében Magyarországot, mint a hármasszövetség tagját, illetve e szövetség felelősségében egy hatodrészben való osztó-

zóját, lényeges szerep illeti. Igaz, a magyar nemzet nem tarthat rokonságot az Európában ma uralkodó három faj egyikével sem, de természetes helyzete arra kényszeríti, hogy a dunai német államokkal fennálló érdekközösségét folytonosan erősítse. Magyarországot érdek fűzi Ausztriához azonkívül, hogy Ausztria az erősebb jogán kizsákmányolja az iparilag még egészen alárendelt helyzetű Magyarországot. A mi három százados függetlenségi harcunk tehát csak politikai és gazdasági önállóságra törekedett mindenkor és ha hangoztak is fel kívánságok az Ausztriától való teljes elszakadás érdekében, úgy ezek a vágyak nem voltak egyebek délibábos ábrándoknál. Az idő folyamán a kérdés annyira érett, hogy ma már senki sem beszél a perszonális unió időszerűtlenségéről, vagy magyar szempontból káros voltáról, hanem tisztán és egyedül a reális uniónak olyan értelmű megszüntetéséről van szó, mely Magyarországot teljes cselekvési szabadsággal ruházná föl.

A magyar fajnak európai jelentőségű kérdésekben csakis a dunai germán konföderáció közvetítése útján van beleszólása. Még e hatalmas néptömeg árnyában is meglehetősen elenyésző a szerepünk. Arra, hogy miként vélekednek a magyar faj kulturális jelentőségéről a külföldön, idézzük a szociológia egyik legnevezebb művelőjének*) következő sorait: „A civilizációhoz szükséges tulajdonságok csak az árja és az általuk áthatott fajokban mutatkoznak. De ellenségei annak a chinai-mongol faj, valamint a zsidók és a kelet

*) Gustav Ratzenhofer: Soziologie. Leipzig, 1907. Brockhaus.

kereskedő fajai, beleértve a Magyarországon uralkodó magyarokat ... A zsidóság leküzdése a jövő kérdése. Le kell gyűrni a zsidó szellemet, a közérdekű hatalomnak és az üdvös szigornak ezt az ellenségét, mielőtt a sárga veszedelem akuttá lesz, mert anélkül hiányozni fog leküzdésére az erő . . . Ehhez az árja fajnak mindenekelőtt egy vallásalapítóra és reformátorra van szüksége, aki őt az uralkodó dogmatikus és ázsiai jellegétől, tehát Izraeltól és Rómától megszabadítja, hogy az egyén és a végtelenség összeköttetésének sejtelméből az erkölcsi és transzcendentális érzés tiszta forrásait nyissa meg és a társadalmi fejlődés eszméit az emberi vágyódás eszményeivé tegye.”

Íme, ilyen feladatokat rónak a nyugati fajokra és ilyen antikulturális szerepet tulajdonítanak a magyar fajnak azok, akik kellő tudományos fegyverzettel nézik a fajok harcát. Ratzenhofer ítéletével szemben azonban kétségtelenül fenn kell tartanunk azt az álláspontot, hogy a magyar faj igen is részt kíván venni az európai konglomeráció kulturális feladatainak megoldásában, a zsidóság pedig korántsem jelent olyan veszedelmet, melyet a sárga faj ellentétes érdekeiből eredő fenyegető helyzethez csak hasonlítani is lehetne.

Mi idézte elő azt a rossz véleményt, melyet a külföld Magyarországról alkotott? Az, hogy a magyar nemzet még ma, az államok legteljesebb gazdasági berendezkedése korszakában sem tudott a maga számára modern berendezésű államot alkotni. Szeretünk dicsekedni azzal, hogy parlamentarizmusunk története Angliáé mellé állítható, de emellett megtűrjük, hogy a nemzet napszamosai egész tömegükben kizárassanak a választói

jobból és hogy a nem magyar ajkú állampolgárok a haza ellenségeinek deklaráltassanak. Imperializmusról beszélünk és ki akarjuk irtani azt, aki nem tud magyarul, holott be vagyunk ékelve idegen fajok közé és elég gondot adhatna nekünk maga az a törekvés, hogy mi magunk asszimilálódjunk a kultúránkkal, politikánkkal, állami életünk függetlenségének megalapozásával az európai népek versenyében. Az ország fönmaradásához, megerősítéséhez és az európai kultúrába való belekapcsolódásához pedig nem nacionalista szóvirágok és előkelően imperialisztikus hatalmi túltengés fog vezetni, melyek a nemzet keretén belül élő idegen nemzetiségek megfékezésére irányulnak, hanem az a képesség, mellyel Magyarország gazdasági élete ellene tud szegülni az osztrák iparnak és le tudja győzni legveszedelmesebb ellenségét: a magyar nagybirtokos osztálynak a demokratikus áramlatokkal szemben tanúsított ellenállását.



A társadalom szocializációja

Az olyan átmeneti kor, mint a mai, soha sem alkot maradandót. Egyfelől belejártszik az események irányításába az elmúlt küzdelmek hagyománya, mely sablont állít a nagy tömegek útja elé, másfelől a progresszív irányú társadalmi mozgalmak gyakori kudarca bizalmatlanságot ébreszt a legreálisabbnak látszó programokkal szemben. Örökös vajúadás és semmi eredmény. Erezzük, hogy valami igen nevezetes átidomulás megy végbe: a múlt és jövő kompromisszuma foly le szemünk előtt; de e kiegyenlítődést magát nem tudjuk megragadni, megrögzíteni, kifejezni, tudatossá tenni.

Csak egyet érezünk bizonyosan. Azt, hogy a társadalmak szocializációja megkezdődött. A társadalmak tagjait már nem csupán a szimpátia, hanem egyúttal a kooperáció kényszerűsége is egymáshoz fűzi. E jelenség előidézője kétségtelenül a gépipar fejlettsége nyomán föllépő munkamegosztás volt. Azelőtt a kézműiparos egyéni tevékenysége egyenes arányban állott munkájának jövedelmével. Mióta azonban a gyáripar rendszeresítette a kooperáló termelést, a munkás nem élvezi többé tevékenységének kész gyümölcsét; legtöbbször alig lát többet az üzemnek egy bizonytalan hányadánál, mely tisztán az ő tevékenységének körébe esik.

A közös munka eredményéből csak a profit áll előtte tünékeny álom gyanánt, mely a kooperációban részt nem vett tulajdonos zsebébe vándorol s mely az ő megszerzési köréből örökre és bizonyosan ki van zárva. A kisipar folyton pusztul és vele együtt pusztulnak a céhvilág individuális jellemképző hatásai a szűk körben élő emberi lélekre. Még hallatszanak itt-ott keserű jajok az egyéniség veszendő jogai és színes ábrándjai után, de a kisipar megmentésére irányzott minden törekvés meddő, mert a gyáripari munkának szocializáló hatását megállítani és visszafejleszteni nem lehet.

A szociális gondolkozás alapját tehát maga a találmányok századának nagy gyakorlatiassága vetette meg. Nem Saint-Simon és Fourier, vagy Marx és Engels szuggerálták rá az emberiségre a szocializmust, hanem a gőzgép és villamosság erejét műhelyi szolgálatra befogó géptechnika. Mikor már átította az emberiség dolgozó tömegeinek lelkét az új gazdasági rend, akkor álltak elő finom megfigyelőképességű és éles ítélőtehetségű, munkában fegyelmezett és küzdelemben megedzett elmék, hogy rámutassanak az élet által felállított kényszerhelyzet kapcsolataira és a gazdasági jelenségek okozati összefüggéseire, valamint az ember változott helyzetének fiziológiai képletére. A társadalom szocializációja ezzel tudatossá vált.

A modern szocializmus, mely a gazdasági életjelenségek tudatos megfigyeléséből leszűrődött modern, szociális és demokrata felfogás hirdetését jelenti, abban különbözik a régitől, hogy nem akar a mai átmeneti korból egyszerre a kommunizmus levegőjébe bevezetni. Tisztában van a lehetőségekkel és elmélet helyett meg-

elégzik a legparányibb reális eredménnyel, hogy arra építse további munkáját. A modern szocializmus tehát a gazdasági fejlődés irányából leszűrte azt a kétségtelen igazságot, hogy a mai harcias típusú társadalmak, melyek védelmi típusokká való átalakulásukban már jelentékenyen előrehaladtak a kooperatív gazdasági termelés megalapozásában, *előbb szükségképen tiszta kapitalista társadalmakká fognak átalakulni* és csak azután hódolnak meg a kommunizmus elveinek. A magántulajdoni rend folytonos szilárdulása, az individuális irányzat nagy önzése és a szabad kereskedés elve által fejlesztett monopóliumos rendszer a kapitálisok mértéktelen halmozását fogja előidézni és mikor már az egész világ között fog állani a termelési eszközök tulajdonosaiból és a proletár-társadalom páriáiból álló két ellentábornak, akkor fog eljönni a leszámolás pillanata. Mintha a föld két ellentétes pólusa felé két különös menet volna haladóban: fölfelé a kiválasztottak csapatsiet, megrakva gyémánttal és arannyal, – lefelé a koldus proletariátus, elhalmozva a vér, verejtek és könny özönével. A tőkés társadalma folyton fogy; irigység és önzés öli el benne azokat, akik kevésbé tudnak marakodni; ellenben a pénz mind képtelenebb arányokban ömlik az északi féltekére, egész hegyeket alkot, aranyeső hull a Mídászokra és szinte agyonnyomja őket. A munkások csapata pedig szakadatlanul nő, mint az árvíz; fölszedik betegeiket a földről és viszik magukkal; egy koldusból lesz tíz, száz, százezer. Vagyonuk nincsen, tehát nincs más mulatságuk sem, mint az altruista érzés. Humanisták, bölcsek, béketűrők, rongyosok, hősök, martírok. Az ellentétek végle-

tekké válnak és a szenvedés paroksizmusában a déli félteke elfogja nyelni az északit. Kain és Ábel históriáját fordítva fogja eljátszani az emberiség: a fejlődés csúcspontján Ábel üti agyon Káint.

Világos tehát, hogy a kapitalista társadalom a fejlődésnek egy magasabb fokát jelzi. A modern szociális gondolkodás, amikor ezt a tételt elfogadja, vele párhuzamosan megállapít egy nem kevésbé elsőrendűen fontos igazságot, nevezetesen azt, hogy *a munkásosztály érdekeit csak maga a munkástársadalom védheti meg*. E meggyőződésből fakad az osztályharc éltető lelke, a feltörekvés, a társadalmi kapiliazizáció. Végző konklúzió gyanánt megállapíthatjuk, hogy a modern társadalmak fejlődésének két legfontosabb jelensége: 1. a termelési eszközök egyesítésére irányuló törekvés még akkor is, ha az a legridegebb és legigazságtalanebb rendszerű kapitalista társadalom megalkotására vezet is; 2. párhuzamos osztályharc a termelési eszközök birtokosai és a birtoktalan munkás-elem között.

A huszadik század társadalmi gazdasági célok érvényesüléséért küzd és ha a mai államrend szellemében célja a termelési eszközök fokozott egyesítése, a tőkék akkumulációja, úgy első sorban is széles körű termelő folyamatot kell irányítani és megfelelő nagyságú tőkék fölött kell rendelkeznie.

A magyar társadalom a világtermelés nagy berendezésében elenyészően kicsiny szerepet tölt be. Az ország agrikultúrájának pangására, továbbá e pangás szociológiai okaira és jelenségeire már rámutattunk *Az agrár kérdés* című fejezetben. Az ipari téren való

nagy elmaradottságunk okául közönségesen azt szokás fölhozni, hogy Ausztria kizsákmányolja a magyar ipart, tönkreteszi a kézművest, leveri a gyáripari termékek árait és csödbe kergeti kereskedőinket. Nagyjában nincs is ez a köznapi megfigyelés igazság nélkül. Az osztrák ipar versenyének eltörpítő hatása azonban azért ilyen romboló, mert nem annyira az osztrák ipar, mint inkább az osztrák pénz szedi áldozatait a magyar vállalkozók közül. A mi társadalmunk pénze egyfelől le van kötve nagybirtokokban, a forgó tőke pedig részvénytársasági garázdálkodást fejt ki olyan mértékben, amint azt egyetlen más európai államban sem tehetné. A részvénytársaságok keretén belül kifejtett úgynevezett „közgazdasági tevékenység” a megölnéje a mi iparunknak; ezért nem tudunk soha a magunk lábára állani, ezért nyögjük örökké az osztályérdekeket szolgáló osztályparlament földrehúzó igáját.

A részvénytársaságok, bankok és takarékpénztárak valóságos Eldorádója Magyarország. Más államokban törvény tiltja a takarékpénztári üzleteknek részvénytársasági nyereszkedés céljaira való alapítását. Nálunk az alapítási kedvnek semmiféle korlátja nincsen, az üzlet igen jó, a pénz özönnel foly befelé. A törvényhozás célja az volt, hogy a kisember is részesedhessék a részvénytársasági üzem közvetítésével a nagytőke előnyeiben. A valóságban azonban az a helyzet állt elő, hogy az ily módon létrehozott banküzem fokozta a nagytőke harácsolási képességét és teljesen felszívta a kistőkések garasait. Hogy milyen fényes ez az üzlet, annak illusztrálására elég fölemlíteni, hogy a takarékpénztári üzlet ma átlag húsz százalékot jövedelmez, amiből 3-4

százalékot szokás a részvényeseknek juttatni. Minden vidéki városban tíz-tizenöt takarékpénztár garázdálkodik és nincs falu, ahol takarékpénztári hiteltől mentes törpebirtokokat találunk. Mert a bank pénze – ez is magyar specialitás – tisztán jelzálogra megy; a munkának, keresetképessegnek és vállalkozói kedvnek nincsen hitele nálunk. A kereskedő kénytelen osztrák gyárhoz fordulni hitelért, mert az ad neki bőven; a magyar tőkeakkumulációk nem fundált jövedelemmel szöbe sem állanak. Miért megy az osztrák tőke az osztrák és magyar iparra? Azért, mert Ausztria büntetőjoga megbélyegzi a takarékpénztári nyereszkeedést, a pénz nem rejtőzhetik el a részvénytársaság acélkamrájában, hanem kénytelen kiözönlenni az életbe, kénytelen forogni a bizonytalan vállalatokban, nekivág nagy rizikóval tespedő iparágaknak és gyümölcsözővé teszi a verejtékes munkát, kisajtolja a 4-5 százalékos polgári hasznot és kenyeret ad a munkásosztály száz-ezreinek. A mi részvénytársaságaink nyereszkeedése azonban a pénztelen elemek lelkiismeretlen kizsákmányolására vezet és erkölcsi szempontból egyszerűen uzsorának kell minősíteni azt a híres közgazdasági tevékenységet, melyet a büntetőjog nem akar sikkasztásnak nevezni. A magyar osztályparlamentnek elsőrendűen fontos érdeke, hogy a bankérdekek mai állapotukban föntartassanak, mert *a részvénytársaságok monopóliuma gazdaságilag biztosítja az uralkodó osztály hatalmát a többiek felett.*

*

A szocializmus törekvései ellen leggyakrabban azt az érvet szokták fölhozni, hogy ha szabadjukra enged-

jük a gazdasági erőket, akkor azok az amerikai trösztök és ringek garázdálkodásaira fognak vezetni, azaz a tőkék akkumulációja a képzelhető legnagyobb mérvben szívja ki az alsó néposztályok gazdasági erejét.

Erre az ellenvetésre azt lehet felelni, hogy a kapitalista társadalomnak ezek a kinövései még mindig sokkal kevesebb bajt rejtenek a társadalomra nézve, mint a feudális osztályuralom. A mi magyar betegségünk legsajgóbb fekélye pedig épen az, hogy a kapitalista társadalomnak a telhetetlenségben való betetőzésétől még elképzelhetetlen távolságban vagyunk. Az elnyomott osztályok politikája teljesen passzív; alig tölti ki az osztályharc kereteit és minden reális eredményt lépésről lépésre, a legvéresebb küzdelem árán tud csak elérni. Mégis, azt állítjuk, hogy a magyar társadalom szocializációja megkezdődött. Látni lehet ezt abból, hogy a proletárság politikai diktatúrájáért folyó harc a legújabb időkben némi eredménnyel kecsegtet, a törvényhozásnak pedig a munkásvédelem kezdeményezésére irányuló tevékenysége, ha csigalassúsággal bár, de nagy nehezen mégis csak megindult.

A viszonyok oda fejlődtek, hogy az osztályérdekek a legnagyobb fokban kiélesedtek; az alsó és felső csoportokhoz tartozók ütközőpontja az általános titkos választói jog lett. Ha nem is maga a perszonális unió látható feje, de bécsi környezete, Metternich utódainak európai látókörű kis társasága már fölismerte a magyar viszonyok megítéléséhez szükséges perspektíva helyes látószögét és észrevette, hogy a negyedik

rend a garázdálkodó uralmában végzetes korhadás veszélye fenyegeti a monarchiát. Az uralkodó legbizalmasabb köre belátta annak szükségét, hogy a büszkén hirdetett imperiális politika csödhöz vezet és hogy *a magyar társadalom súlypontját mindenesetre át kell vinni a feudális arisztokráciáról a burzsoáziára és a népre*. A király maga kívánja az általános választójogi reformot és az újabb kormányválságokat mindig az a nagy véleménykülönbség hatotta át, mely e felfogás és a magyar osztályparlament legtekintélyesebb tagjainak az osztályuralomhoz való ragaszkodása között van.

Íme: egy monarchikus államfő a proletariátust kénytelen utolsó ütőkártyául kijátszani a feudális oligarchia ellen ! Bizonyára nem azért, hogy a fejlődés menetének szabad utat nyisson és hogy a kapitalista társadalom egészséges feltörekvését előmozdítsa. Egy dinasztianak ilyesféle általános érdekei nincsenek. Az ő hatalmi érdekei azonban véletlenül éppen egyeznek a társadalom szocializálódásának érdekeivel. És ez nagy szerencse mindazokra nézve, akik ezt a demokratizmus felé vezető kényszerlépést a szociális politika előnyére ki tudják használni.

*

A tizenkilencedik század második fele egészben véve a proletariátus harca a kapitalizmus ellen. Már a kommunista kiáltvány megszabja a lehetőségeket, melyek a harc kimenetelében döntő befolyásúak lehetnek és a legtöbb modern társadalom tényleg át is élte a kiáltványban felsorolt módozatokat. Franciaország többször nekiindult a legszélsőbb kommuniz-

musnak; legutóbb Paris ostroma után a burzsoazid-
elemekkel szövetezett proletariátus vívta ki a Com-
mune uralmát, de a szövetséges társak egyike árulóvá
lett és Mac Mahon golyói halomszámra lötték agyon
a munkásosztály harcosait. A kommunista kiáltvány
szerzői egyáltalán a forradalmi hangulat hatása alatt
állottak s azt hitték, hogy csak a revolucionárius
erők felszabadítása útján érhetők el a szocializáció
eredményei. Azóta e felfogás teljesen megváltozott;
e helyen csak Jaurès elméletére mutatunk rá, mely
szerint a kommunista termelési intézmények egymás
mellett fognak fejlődni a leghatalmasabb kapitalisz-
tikus vállalatokkal. A békés fejlődés útján el fog
érkezni egy időpont, mikor a tőke el fogja veszíteni
az emberiség túlnyomó nagy tömegére való vonzó-
erejét és az a pillanat a kapitalizmus végső pusztu-
lását jelenti. Ebben a pillanatban a katonaság nem
fog többé az *aktív minoritás* parancsának engedel-
meskedni, hanem önként, a maga intézményének
belső válsága által üzelve, áll a *passzív majoritás*
mellé. A társadalom végleges szocializációja tehát
szükségképen csakis békés úton következhetik be.

A kommunista intézmények típusa a szövetezetet.
Kezdve a fogyasztási és termelési szövetezetektől,
fel a legmagasabb életigényeket kielégítő és leg-
nagyobb részben állami vezetés mellett fejlődő intéz-
ményekig, már ma is számtalan közöscélú társadalmi
egyesülés áll fön. A kooperatív munka hatása min-
denütt, még a fejletlen és kezdetleges magyar kapi-
talizmus keretein belül is meghonosítani igyekszik
azokat az intézményeket, melyek más, előrehaladottabb

társadalmakban fennálló szükségleteket pótolnak. A Jaurès által említett párhuzamos fejlődés tehát már folyamatban van. Hogy mikor fognak ez intézmények határt szabni a magántulajdoni rend nagy világtörténeti korának, az csak idő kérdése.

Említeni is fölösleges, hogy a fejlődésnek ilyen perspektívájában az imperiális nacionalista törekvések számára jövő egyáltalán nem nyílik. Az imperializmus egyszerűen elavult gondolatkörre válik, mely a történelem színpadáról a magántulajdoni renddel egyidőben fog letűnni.



Végső következtetések

A tárgyalt kérdések kapcsolatát röviden a következő összefoglalásban adjuk:

A magyar nacionalizmusnak azt az ideálját, mely a képzeletbeli harminc millió magyarral következetes imperiális politika keretében operál, a nagybirtokos osztály teremtette meg a maga állandó uralmának biztosítása céljából. Ez az osztály történeti múltja alapján kiváltságos helyzetbe jutott a többiekkel szemben és hagyományos elsőségét át tudta vinni a megváltozott gazdasági viszonyok közé, holott a modern termelési folyamatok mellett produktív munkát végezni nem képes. A tömegek öntudatának évszázados bénasága viszont passzív tűrésre kárhoztatta a polgárság és proletariátus munkás millióit, A mai osztálytagozódás stuktúrája tehát kiáltó aránytalanságot tüntet fel, mert a magyar társadalom nem a termelési eszközök tulajdonjoga szerint birtokosoknak és birtoktalanoknak nevezhető elemek két nagy csoportjára oszlik, hanem a monopóliumosok és tehetetlenek csoportjaira. Nem a tőkés társadalom áll szemben a munkás társadalommal, hanem *a közjogilag kiváltságosak osztálya a munka lehetőségétől elzárt kizsákmányoltak osztályával*. Ebben különbözik Magyarország népességének struktúrája az összes modern államok társadalmi berendezésétől.

Láttuk, hogy milyen tőkék felett rendelkezik a világi nagybirtokos osztály és a katolikus klérus. Láttuk, hogy az agrár érdekek megóvására történt összes törvényhozási intézkedések nem a tulajdonképpen való agrár-érdeket, a közép- és kisbirtokosság gazdasági megerősítését védelmezték meg az iparos és tőkés társadalom ellen, hanem épen a legvitálisabb szempontok megcsúfolásával a feudális arisztokráciát erősítették meg. Az uralkodó negyedik rend ideológiája magával ragadta a csatlósszerepet játszó, gerinctelen középosztályt és e vegyes elemekből álló, demagóg tevékenységű társadalom irányítja a közvéleményt. A nemzetiségi kérdést fölbresztették a magyar imperializmus ürügye alatt és látszólag a nemzet ellenségei ellen irányuló védekező törekvéssel, tulajdonképpen azonban a demokratizmus által követelt jogkiterjesztés megakadályozására. Az ipari állam gazdasági intézményeinek következetes fejlesztése helyett a szent korona tanával és az állam személyiségének elvével töltik ki egy történeti alakulásból származó, monarchikus uralom közjogi igazolásának hézagait. A harcias típusú állam haderejét nem a kapitalisztikus termelés eredményeinek megvédelmezése, hanem a nagyhatalmi ábrándok kielégítése és a közjogi hatalom biztosítása céljából fejlesztik. Pedig a magyar fajnak az európai konstellációban a saját országának határain túlmenő hivatása nincsen, a fajok harca közé ékelt keleti típus megelegedhetik helyzetével, ha egyszerűen bele tud kapcsolódni a kontinentális gépezet gazdasági üzemébe és biztosítani tudja a saját fönmaradását.

Érintettük az Ausztriával szemben fennálló viszony hamis megvilágítását, rámutattunk az okokra, melyek miatt Magyarország tényleg ki van szolgáltatva az osztrák pénznek és iparnak. Nem lehet tagadni, hogy a monarchia másik államának önzése alig pótolható anyagi veszteséget jelent Magyarországra nézve; de ezt az önzést minden elfogulatlan szemlélő igazoltnak fogja tekinteni, ha meggondoljuk, hogy maga a magyar törvényhozás dobta oda áldozatul a magyar kereskedelem és ipar elsőrendű érdekeit olyan törvények megalkotásával, melyek tág teret nyitnak a részvénytársasági spekulációknak s melyek egyenesen arra kényszerítik a tőkés társadalmat, hogy e manipulációk olcsó fölöslegéből szinekúrákat teremtsen ruinaik politikuskok számára. Az uralkodó osztály személyes érdekeit szolgálja még a maga profitját kereső tőke is. Ilyen közgazdasági viszonyok között nem Ausztria az, mely a magyar iparosvilágot kizsákmányolja, hanem maguk a magyar termelők és kereskedők azok, akik személyi és vállalkozói hitelért fölajánlják egzisztenciájukat az osztrák tőkének és piacot kínálnak az idegen árúnak.

Amit az alkotmányosság négy évtizedében a magyar osztályparlament produkált, az nem egyéb közigazgatási viszonyok rendezésénél. Állami nyers hatalom dolgában kitűnően vagyunk szervezve, de ha valaki szociális intézményeinket, gazdasági és kulturális szerveinket akarná látni, alig mutathatnánk föl egyebet kísérletnél, mely mélyreható hatásra nem képes. A földbirtokos arisztokrácia vagyona hatszorosra emelkedett, a katolikus klérus befolyása nagyobb lett, mint valaha, a zsidóság házi vállalkozója lett a főrend-

nek és dzsentrinek, mely hálából nemesítésekkel és barátkozásokkal elősegítette egy gögös és telhetetlen plutokrácia megizmosodását. Másfelől a kivándorlások által elveszítettünk másfél millió magyar honpolgárt, az államadósság tíz milliárdra emelkedett, a tüdővész évente nyolcvanezer embert lekaszál és az analfabéták száma még mindig igen tekintélyes. Ilyen a magyar társadalom képe a huszadik század első tizedének végén. S ne higgye senki, hogy a rendszer hamaros változására egyáltalán kilátás van. Az aktuális politika uralkodó eszmeáradatából ideiktathatnánk egy egész sort annak bizonyítására, hogy a rendi társadalom bűnei még nincsenek betetőzve. De nem tesszük, mert hiszen e soroknak céljuk az, hogy szociológiai távlatból, mindegy vázaltszerűleg mutassunk rá a fejlődés nagy komplexusumára. Csak egy jellemző motívumot ragadunk ki a sok közül. Magyarország új kultuszminisztere, mikor hivatalba lépett, legfontosabb feladatául tűzte ki az egyházi párbérnek magánjogi alapon való állami megváltását. A párbér eddig is kirívó igazságtalanság volt már pusztá létezésével, mert azoknak az adminisztratív jellegű egyházi kiadásoknak a fedezetéül szolgált, melyeket az egyházi vagyonnak kellett volna viselnie. Valamikor a klérus által teljesített banderialis és nevelésügyi kötelezettségek ellenértéke volt. S bár az egyház rég megszabadult kötelezettségeitől s bár a múltban szerzett hatalmas vagyonának ura maradt: mégis nyomta a falusi jobbágyot a párbér és nyomja ma is a parasztszályt kegyetlenül. Ezt a híres egyházi követelést fogják legközelebb állami pénzen megváltani, Emile Combes

után, a huszadik században, demokratikus és szocializáló áramlatok kezdetén.

Aki ezeket a rideg következetességgel felsorolt tényeket végiggondolja és a közöttük levő kapcsolatot megtalálja, az szükségképen meg fog undorodni attól az irányzattól, mely Magyarország mai közéletének menetét megszabja. A sajtóban már hangoztatják is mindenfelé, hogy a közjogi viták holt pontra vitték a fejlődés menetét és gyakorlati tevékenységnek kell a régi tespedést felváltania. Ezt a gyakorlati tevékenységet persze másképen fogják értelmezni az uralkodó osztályok és másképen a demokratikus elemek. Az egyetlen lehetséges és racionális magyarázat felől azonban nem lehet kétség: Magyarország akkor fog a szociológiai értelemben vett fejlődés útjára lépni, ha nemzeti engedmények örökös sürgetése helyett elfogadja az Ausztriával fennálló közjogi és gazdasági viszonyt úgy, ahogy van, reális kiinduló pontul és a megadott kereteken belül konszolidált gazdasági viszonyokat fog teremteni, melyek mellett a társadalmi erőknél helyesebb megoszlását remélheti. A tulajdonképeni cél természetesen aligha lehet más az ország teljes függetlenítésénél, de nem lehet azon kezdeni a dolgot, hogy közjogi vívmányok folytonos követelése kapcsán teljességgel kiszolgáltatassuk az ország népét a saját határain belül dúló nyers erőknél, melyek a történeti múltból veszik erejüket és ellentétben állanak a modern gazdasági élet elemi szükségleteit szabályozó törvényszerűségekkel.

A demokratizáció folyamatának első lépése nem lehet más, mint a községenként! általános titkos válasz-

tói jog. Minél szélesebb alapon, annál nagyobb lendületet jelent előre. Ha valaha valamely állami élet viszonyai megérték ily nagy horderejű jogkiterjesztés keresztülvételére, úgy a magyar viszonyok igazán megérttek. A választói jog az egyetlen biztosítéka egy modernebb szellemű törvényhozás komoly munkásságának és a dolgozó társadalmi osztályok kooperatív törekvései biztosításának a közjogi kapitalistákkal szemben. Figyelmeztettünk arra, hogy az ipari társadalom kialakulása minden európai államban a tőke kumulációjának egészségtelen elfajulására vezetett és hogy a magyar állami életnek e nyilvánvalóan terhes és torz formula felé kell haladnia, mert még az is előnyösebb számára a mai történeti osztályuralomnál. A kapitalista társadalom fogja az átmenetet biztosítani az igazán demokrata államhoz. A helyzet tehát az, hogy *Magyarország megmentése ma a proletárok millióira van bízva*; ennek az osztálynak kell az általános választói jog kivívásával előmozdítania legnagyobb ellensége: a tőkés társadalmának megizmosodását. Bizar és megkapó találkozása az ellentéteknek, de ez az ellentét ma fönnáll és a vázolt összeműködés keretében fog megtermékenyítő, véres kenyérharccá kialakulni.

A jövő alkotó politikájának irányát legfrappánsabbul Rácz Gyula meghatározásával fejezhetjük ki*): „A kialakuló új pártok között, mint az alkotó reformmunkának elvégezője, az jöhet komolyan számba, mely *teljesen kizárja magából a közjogi kérdéseket*; amely tehát megszavazza a közös költségeket s amely a gazdasági

*) Rácz Gyula: Alkotó politika. Huszadik Század, 1910. I-II.

függetlenségre nézve megeleégszik az 1867. évi XII. te. és 1899. évi XXX. tc.-ben biztosított jogokkal. Ez a párt azért veendő komolyan számba, mert a természet-törvény útját követi: *a relative legcsekélyebb ellenállás irányában nyomul előre, a lehető legkoncentráltabb erővel.*”

Jóslásokba bocsátkozni nem volna racionális, hiszen fejtegetéseink folyamán különös gonddal ragaszkodtunk ahhoz az elvhez, hogy csak egészen bizonyos, már leszűrt és többszörösen bebizonyított igazságokkal, vagy kész tényekkel világosítsuk meg a helyzetet. A társadalmi tények előrelátása nem egészen elmélet; nagy valószínűséggel lehet következtetni bizonyos törvényszerű következményekre a már adott viszonyok kapcsolatai alapján, de föltétlenül megbízható eredményekről itt nem lehet szó. Amit ma látni lehet a magyar közélet vajúdo tengődése közepette, az nem egyéb egy keserű, nyugtalanító, leverő gondolatnál. Az európai államok öntudatos fejlődése, mely megannyi nyitott könyv az élet realitásaiból olvasó intellektuelek számára, olyan arányokban halad előre, melyek mellett a mi kínos vonaglásunk mind kiáltóbb ellentét gyanánt tűnik fel. Aki künn jár és körülnéz a világban, nem tudja többé elfojtani magában azt az aggodalmat, hogy *vájjon megtarthatja-e Magyarország már a legközelebbi jövőben is a népek versenyében eddig elfoglalt helyét?* Mert itt nem lehet a történelmi múltra hivatkozni, hiába voltunk Európa védőbástyája a török és tatár ellen, hiába verekedtük át az ezeréves múltat Kelet és Nyugat néparadatainak kellős közepén. A modern harcot nem a Dreadnoughtok

és a tüzérhadosztályok, hanem a szövőgyárak, a kereskedelmi hajók, az aratógépek és vasutak vívják meg. A jelen izgalmas versenye mellett, melyben a pénz vállalta a robbantó puskapor szerepét, közjogi vitákra nincs idő. Más állam rég rendezte közjogi viszonyait, rég megoldotta a nemzetiségi kérdést, kátyúba ejtette, vagy legalább is sarokba szorította az elavult vallási intézményeket és a ma minden percét, az élő emberanyag minden gondolkozó agyát és dolgos kezét a termelés eszközévé tette. Ennyi visszamaradottság mellett Magyarország közel jövőjéről csak a legnagyobb aggodás hangján szólhatunk. De amennyiben a viszonyok konszolidációja nálunk is megindul, akkor már kész tényekkel állunk szemben és megjelölhetjük a fejlődés irányát, mely csakis a demokrata elemek javára és a feudális főnemesség rovására szabható meg. A szociológia e téren már bizonyos támpontokat nyújt a következtetésre. Amint egészen korrekt az a megfigyelés, hogy az intelligencia emelkedése fordított arányban áll a vallásos meggyőződéssel, épen úgy egymást meg nem túró ellentétek állanak fenn a történeti osztályuralom mai alakja és a jövő demokratizmusa között.

Bele kell nevelni az új nemzedékekbe, hogy nacionalista álmok és imperialista kevélység nélkül a saját maguk jól felfogott gazdasági érdekeiket tartsák szem előtt. A felebaráti szeretetre és a haza tiszteletére nem nevelhetünk többé senkit; e fogalmak hazug tartalma nem jelent egyebet hagyományos és szolgai utánzásnál, mellyel elmúlt korok ideológiájához tapadunk. Mert felebaráti szeretet talán csak épen

azok iránt érezhetünk, akiknek sorsa hajszálnyira egyezik a miénkkel; fölfelé legfeljebb közömbösekké lehetünk, lefelé pedig irgalmasak. Az osztályok között felebaráti szeretet nincs, de nem is lehet. A hazának, e transzcendentális fogalomnak szeretetére pedig csak az képes, aki előtt a dogmák tekintélyszámba mennek, aki hit nélkül nem elég erős arra, hogy megjelenjen s aki vezetés nélkül menni, gondolkodni, cselekedni nem tud. Az új kor szava az önzésen alapuló, becsületos, kooperatív társadalmi munka, mely a más ember munkához és élethez való jogának tiszteletben tartására kényszerít. Az egyén becsülete: a társadalom becsületének biztosítéka; – ez az egész, és semmi affektált hazaszeretet és semmi nemzeti büszkeség és semmi torz egyéni hiúság.



TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Magyar impérium	9
A történeti osztályuralom	17
A tömeglélek	26
A mai osztálytagozódás.....	33
Az agrár-kérdés	41
Klerikalizmus és szekularizáció	51
A nemzetiségi kérdés.....	62
Az állam személyiségének elve és az ipari állam.....	70
A harcias típus.....	86
A fajok harca	102
A társadalom szocializációja.....	112
Végső következtetések	122